

**JISMONIY TARBIYA VA SPORT TARIXI
FANI BO'YICHA MA'RUZALAR MATNI**

L. A. DJALILOVA

Toshkent - 2015

**O'ZBEKISTON RESPUBLAKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONI TARBIYA INSTITUTI

L. A. DJALILOVA

**JISMONIY TARBIYA VA SPORT TARIXI FANIGA KIRISH.
QADIMGI DUNYODA JISMONIY TARBIYA.**

(Ma'ruza 2 soat)

Toshkent - 2015

O‘zbekiston Respublika Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2014 yil _____ sonli bo‘yruq‘i bilan tasdiqlangan namunaviy o‘quv dasturiga muvofiq ishlab chikildi.

Tuzuvchi:

Djalilova L. A., JTNvaU kafedrasining katta o‘qituvchisi.

Takrizchilar:

Kerimov F.A., pedagogika fanlari doktori, professor.

Xodjanov A.R., TIMI “Jismoniy tarbiya” kafedrasi mudiri, dotsent

O‘quv-uslubiy tavsiyalar Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati kafedrasining 2015 yil "_____" _____ dagi "_____" _____ - son yig‘ilishida muhokamadan o‘tgan va fakultet kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

FANGA KIRISH. QADIMGI DUNYODA JISMONIY TARBIYA

Jismoniy tarbiya va sport tarixi fani mazmuni, maqsadi va vazifalari. Fanining asosiy davrlari va o'rganish manbalari. Ibtidoiy jamoa tuzumida jismoniy tarbiya elementlarining paydo bo'lishi va taraqqiy etishi. Qadimgi dunyo davlatlarida jismoniy tarbiya. Qadimgi olimpiya o'yinlari.

Jismoniy tarbiya tarixi jahon xalqlari madaniy tarixining qismidir. Jismoniy tarbiya tarixi fani qadimgi zamondan to hozirgi kungacha bo'lgan davrlarda jismoniy tarbiya va sportni kelib chiqishi, rivojlanishi va tarraqiy etishining umumiy qonuniyatlarini o'rganadi.

Jismoniy tarbiya tarixi tarixiy fanning mustaqil sohasi, jismoniy tarbiya va sportga doir ilmiy bilimlarning muhim qismidir. Jismoniy tarbiya tarixi jamiyat madaniyatining tarkibiy qismi sifatida vujudga kelishi va tarkib topishi haqida ma'lumotlar beradi. Jismoniy tarbiya va sport tarixi fani qadim zamonlardan boshlab, shu kungacha turli xalqlarda jismoniy tarbiya taraqqiyotining umumiy qonuniyatlarini aniqlash va o'rganish bilan shug'ullanadi. Uning vazifasi turlicha tarixiy davrlarda jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyoti, jismoniy tarbiya shakllari, usullari, vositalari va kishilarning sport sohasidagi faoliyatining tahlilini berishdan iborat.

Jismoniy tarbiya va sport tarixi to'rtta asosiy **davrlarga** bo'linadi:

- I. Qadimgi dunyoda jismoniy tarbiya (mill.av. VIII ming.- mil. IV asr).
- II. O'rta asrlar davrida jismoniy tarbiya va sport (V- XVII asrlar).
- III. Yangi davrda jismoniy tarbiya va sport (XVIII – XIX asr oxiri).
- IV. Eng yangi davrda jismoniy tarbiya va sport (XX asrning boshlari – hozirgi kungacha)

Jismoniy tarbiya va sport tarixi fanini o'rganish **manbalariga**:

- qadimgi jismoniy tarbiyaga oid arxeologik va etnografik manbalar;
- jismoniy tarbiya va sportga doir arxiv materiallari, ilmiy kitoblar va boshqa yozma manbalar;
- jismoniy tarbiya va sportga oid tasviriy san'at asarlari, badiiy kitoblar, kino, foto, fonomateriallar;
- turli xalqlar jismoniy tarbiyasining rivojlanishi to'g'risidagi amaliy ma'lumotlar (sport yutuqlari, sport rekordlari);
- jismoniy tarbiya va sportga doir xukumat qonunlari, qaror va farmonlari, maxsus rasmiy xujjatlari kiradi.

Ash'yoviy va yozma yodgorliklar, xalq doston va eposlari, jismoniy tarbiyaning taraqqiy etish amaliyotlari ham jismoniy tarbiya tarixini o'rganish manbalari bo'lib xizmat qiladi.

Jismoniy tarbiya va sport tarixi faninining **maqsadi** – jismoniy tarbiya va sportning turli tarixiy davrlarda rivojlanish qonuniyatlari, g'oyalari, tizimlari, asosiy shakllari, usullari va vositalari to'g'risidagi ilmiy-nazariy bilimlarni shakllantirishdir.

Fanning asosiy **vazifalari** – talabalarga jismoniy tarbiya va sport tarixini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, jismoniy tarbiya usullari, shakllari, vositalari, sport sohasida erishilgan yutuqlar va eng ilg'or tajribalardan foydalanishni hamda O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport tarixini o'rgatishdan iborat. Jismoniy tarbiya tarixining muhim vazifasi jahon xalqlari jismoniy tarbiyasining xususiyatlarini o'rganish va uning rivojlanish yo'llarini aniqlashdir. Ijtimoiy fanlardan biri hisoblangan jismoniy tarbiya tarixi fanining eng muhim vazifasi – bo'lajak jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini yuksak g'oyaviylik, vatanga sadoqat, milliy iftixor va insonparvarlik ruhida tarbiyalashdir.

Jismoniy tarbiya tarixi o'quv fanining o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida talaba:

- nazariy va amaliy mashg'ulotlarda jismoniy harakat, jismoniy tarbiyani paydo bo'lish davrlarini rivojlanish tarixi,

- O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport harakatining rivojlantirish tarixi to'g'risidagi bilimlarni,

- jismoniy tarbiya va sport tarixining asosiy davrlarini, rivojlantirish qonuniyatlarini bilishi kerak;

- fanni o'rganishning tamoillarini, xalqaro sport va olimpiya harakati tarixini, uning rivojlanish bosqichlari va asosiy xususiyatlarini to'g'ri aniqlash ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak;

- ilmiy nazariy jihatdan olingan bilimlarni tahlil qila olish kerak;

- amaliy mashg'ulotlarda mustaqil fikr yuritishi, mavzularga ijodiy yondoshish malakalariga ega bo'lishi kerak;

- fan bo'yicha o'zining fikr mulohazalarini to'liq bayon etishi kerak.

Jismoniy tarbiya va sport tarixi fani o'quv rejasiga kiritilgan pedagogika, O'zbekiston tarixi, sotsiologiya, falsafa, tibbiy biologic fanlar, tanlangan sport turi nazariyasi va uslubiyati fanlari bilan uzviy aloqada o'qitiladi.

Jismoniy tarbiya tarixi ijtimoiy fandir. Bu fan jismoniy tarbiya va sport sohasiga doir hodisalariga davr talabi asosida yondoshadi, jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyotining xilma-xil shakli, uslub va vositalarini turli bosqichlarda ochib beradi, ilg'or fikr va qarashlar, amaliy tajribalar to'g'risida ma'lumotlar beradi.

O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya instituti (O'zDJTI) va Respublika oliy o'quv yurtlarining jismoniy tarbiya fakultetlari, pedagogika kollejlarning jismoniy tarbiya bo'limlari, Olimpiya zahiralari kollejlarida «Jismoniy tarbiya va sport tarixi» fan sifatida kiritilgan. Jismoniy tarbiya va sport sohasida mutaxassislar tayyorlash va ularning nazariy bilimlari, amaliy malakalarini oshirishda «Jismoniy tarbiya va sport tarixi» fani asosiy mutaxassislik fanlaridan biridir.

«Jismoniy tarbiya va sport tarixi» ixtisoslikka oid maxsus fan sifatida, milliy qadriyatlar, ijtimoiy, madaniyat taraqqiyoti natijalari, mustaqillik yillarida joriy etilgan qonunlar, qarorlar, farmonlar, nizomlar hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning asarlarida asoslab

berilgan g'oyalarga tayanadi. Ularni jismoniy madaniyat ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida o'ziga metodologik asos qilib oladi.

Jahon miqyosidagi va O'zbekiston sharoitidagi jismoniy tarbiya va sport taraqqiyoti fanning mazmunini tashkil etadi. Bu fan sport turlari tarixi, pedagogika tarixi, jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati hamda boshqa fanlar bilan uzviy bog'liq holda o'rganilmoqda va rivojlanmoqda.

Jismoniy tarbiya va sport tarixi fanini o'rganishda mutaxassis olimlar R.Ismoilov, Yu.S.Sholomitskiy, R.Abdumalikov, A.K.Akramov, H.A.Botirov va boshqalarning o'quv qo'llanmalari, ilmiy-ommabop risolalaridan foydalaniladi. Ularning asarlariga asosan insoniyat taraqqiyotining ilk davridan boshlab to hozirgi kungacha bo'lgan jismoniy tarbiya tarixining rivojlanish yo'llarini o'rganish mumkin.

O'zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi Qonuni, «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, jismoniy tarbiya va sportga oid Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari ushbu fanni o'rganishda eng asosiy manbalar hisoblanadi.

Bugungi kunda aholining salomatligini yaxshilash, barkamol avlodning ma'naviy va jismoniy rivojlanishini ta'minlashda jismoniy tarbiya va sportning nazariy asoslarini o'rganish muhim vazifalar qatoriga kiradi. Bu jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarning zimmasiga katta mas'uliyatni yuklamogda. Shu sababdan jismoniy tarbiya va sport bo'yicha malakali kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor berilmoqda.

Jismoniy tarbiya va sportning mohiyatini tushuntirish, ularni targ'ibot qilish, barcha sport turlari tarixi, xalq milliy o'yinlari tarixi bilan tanishtirish muhim ahamiyatga egadir.

O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport tarixi fanining ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o'rganish maqsadida ishlangan o'quv darslik deyarli yo'q. Sobiq Ittifoq davrida R.Ismoilov va Yu.Sholomitskiy ilk bor (1969) «O'zbekistonda fizkultura tarixi» o'quv qo'llanmani yaratgan. Unda qadimgi Markaziy Osiyo, jumladan O'zbekiston hududida yashagan xalqlar jismoniy tarbiyasi haqida ma'lumotlar berilmagan.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillik yillarida X.A.Botirov (1993) va A.K.Akramov (1997) «Jismoniy tarbiya va sport tarixi» o'quv qo'llanmalarida ajdodlarimiz jismoniy madaniyati tarixi qisqa va umumiy tarzda yoritildi.

R.Abdumalikov, J.E.Eshnazarov «Ajdodlar jismoniy madaniyati tarixini o'rganish masalalari» (1993) o'quv qo'llanmasida fanning ayrim mavzulari yoritilgan. J.E.Eshnazarov «Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish» (2008) darsligida jismoniy tarbiya tarixi hamda jismoniy tarbiya va sportni boshqarish fanlarining asoslari mujassam ravishda ilk bor keng va atroflicha bayon etilgan. E. Ernazarovning «Olimpiada – jahon sporti bayrami» (2008) nomli ilmiy-ommabop kitobida xalqaro olimpiya harakati va O'zbekistonda zamonaviy sportning rivojlanish tarixiga doir ma'lumotlar olimpiya muzeyidagi ashyoviy dalillar asosida keng yoritilgan.

Mazkur «Jismoniy tarbiya va sport tarixi» darslik mazmunida muallif barcha o'quv qo'llanmalar va ilmiy-ommabop risolalardan tayanch manba

sifatida foydalandi. Muallif darsliknini tayyorlashda yordam ko'rsatib ma'naviy qollab-quvvatlaganlari uchun O'zDJTI rektori Sh.X.Isroilov, Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati kafedrası mudiri, professor F.A.Kerimov, taqrizchilar A.R.Xodjanov, D.X.Umarov, professor A.A.Ruziyev, professor K.D.Yarashev va boshqa mutaxassislarğa o'zining cheksiz minnatdorchiligini bildiradi.

Qadimgi dunyoda jismoniy tarbiya

Jismoniy tarbiya va sport tarixi qadimgi davrda jismoniy tarbiyaning vujudga kilish xususiyatlarini o'rganishdan boshlanadi. Qadimgi dunyo jismoniy tarbiyasi deganda insoniyat bosib o'tgan ikki tarixiy-ijtimoiy davr – ibtidoiy jamoa tuzumi va quldorlik tuzumi jismoniy tarbiyasi tushuniladi.

Insoniyatning eng qadimgi davr tarixi 3-3,5 million yil avval boshlanib, milodiy IV asrgacha davom etgan. Olimlarning ma'lumotlariga ko'ra, odamzod dastlab Afrika, janubiy va janubiy-sharqiy Osiyida paydo bo'lgan. Keyinroq esa Osiyo va Yevropaning boshqa hududlariga kirib borgan. O'rta Osiyoda ham eng qadimgi odamlarning yashashlari uchun qulay sharoitlar majud bo'lgan. Ilk davrlarda odamlar yashash uchun tabiat bilan kurashganlar va turli tabiiy ofatlardan (shamol, sel, sovuqlik, hayvonlarning hujumi va h.k.) saqlanish uchun harakat qilganlar.

Inson uchun kerakli hayotiy malaka va ko'nikmalar jismoniy sifatlar, malaka va qobiliyatlar ularning bevosita mehnat faoliyati jarayonlarida hosil qilingan. Yoshlar barcha mehnat va jismoniy harakat faoliyatlarini katta yoshdagilardan o'rgangan hamda ularga taqlid qilib rivojlantirgan.

Qadimgi davr odamlari hali dehqonchilik va chorvachilikni bilmaganlar. Qadimgi odamlar mehnatining asosini ovchilik va termachilik tashkil etgan. Bu davrda odamlar yirik hayvonlarni – mamont, ulkan ayiq, bizon, zubr, yovvoyi ot, buqa qabi hayvonlarni ovlaganlar. Yirik hayvonlarni ovlash juda qiyin bo'lgan. Sunin uchun bu davrda jamoa bo'lib ovchilikning turli usullaridan foydalanganlar. Qadimgi odamlar mehnat va yashash uchun kurash jarayonida aqliy va jismoniy rivojlanishi tezlashgan. Ular ov qurollarini yasash, olov yoqish, kiyinish, jismonan baquvvat bo'lish uchun bolalarni maxsus mashqlar bilan tayyorlash kabi juda ko'p ijtimoiy turmush tajribalariga ega bo'lganlar.

Turli mustahkam va o'tkir uchli yengil nayzalarning, o'q va kamonning paydo bo'lishi ovchilikning takomillashuvi va ovning rivojlanishiga olib kelgan. Buning natijasida oziq-ovqat topish uchun sarflanadigan vaqt ancha qisqargan. Natijada, o'troqlashib yashash, bolalarni tarbiyalash imkoniyatlari kengaygan. Ibtidoiy to'da davrida kashf etilgan oddiy yutuqlar urug' jamoasi va madaniyatining vujudga kelishi uchun shart-sharoit yaratib bergan.

Urug' jamoasi insoniyat tarixining alohida bosqichini tashkil etadi. Xo'jalikni idora qilishning yangi shakllari yuzaga kelishi bilan kishilik jamiyatini uyushtirish holatlari ancha mustahkamlanib borgan. Ona urug'i jamoalari paydo bo'lgan, ularning a'zolari qarindosh-urug'chilik

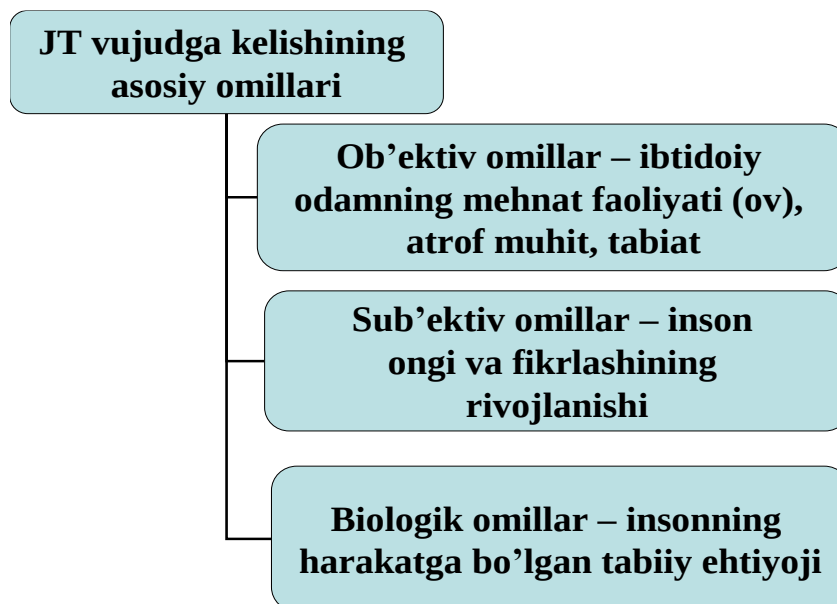
munosabatlari asosida birlashib, mehnat qilganlar. Bu o'z navbatida, jamoatchilikni yuzaga keltirgan. Madaniyat sohasida ham o'zgarishlar yuzaga kelgan: uy-joy qurish, xunarmandchilik, tasviriy san'at (qoya toshlariga rasm chizish, yog'och va loydan turli xil shakllarni yasash) paydo bo'lgan, ijod qilingan (jamoada qo'shiq, o'yin va raqslar ijro etish, vujudga kelgan). Ana shu davrlarda ilohiy kuchlarga ishonish, ularga bo'ysunish, qurbonliklar keltirish kabi diniy tasavvurlar paydo bo'lgan. Mehnat bilan bog'liq bo'lgan turli musobaqalar, o'yinlar mustaqil tarbiyaviy ahamiyat kasb etdi va ulardan urug' jamoasining turli yoshdagi guruhlarini foydalangan. Ilk bor mehnatning jins va yoshga qarab bo'linishi amalga oshirilgan.

San'atning paydo bo'lishi kishilarning fikr va tasavvurlarini boyitib, ularning ma'naviy dunyosini takomillashtirgan. O'yin va raqslarda takrorlanadigan mehnat va mudofaa xususiyatidagi harakatlar faqat mehnat emas, balki jismoniy mashqlar sifatida rivoj topgan. Turli xil jismoniy mashqlarning (kurash, otda poyga, nayza uloqtirish, qilichbozlik va h.k.) o'yinlar tarzida vujudga kelishi ibtidoiy jamiyat tarbiyasida tubdan o'zgarishlar yasash uchun turtki bo'lgan. Ijtimoiy mehnat va madaniyat jarayonlari deyarli barcha qit'alarda turli darajada shakllanib, keyinchalik tobora rivoj topgan.

Urug'chilik jamoasi to'da davrining davomi bo'lib, bundan 40-35 ming yillar ilgari boshlangan. Bu davrda mehnat qurollari takomillashgan, o'q-yoy kashf etilgan, dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik va savdo-sotiq vujudga kelgan. Urug'chilik jamoasi ona urug'i (matriarxat) va ota urug'i (patriarxat)ga bo'lingan. Ularning har biri o'ziga xos ijtimoiy taraqqiyot va jismoniy tarbiya xususiyatlariga ega bo'lgan. Matriarxat taraqqiy qilgan davrda o'yin uchun maxsus tayyorlangan uskunalari (jundan qilingan to'p, shar, nayzabozlik tayoqlari, uchi to'mtoq nayzalar, o'yinchoq, palaxmon, yoy, to'qmoq va h.k.) paydo bo'lgan. Yoshlarni gurzi, nayza irg'itishga, yoydan o'q otishga o'rgatish ibtidoiy jismoniy tarbiya yonalishlaridan hisoblanib, uning asosiy tarkibiy qismini tashkil etgan. Hindular qabilasida kauchuklardan koptoklar, maxsus chana yasaganlar. Ulardan xo'jalik yumushlari va turli musobaqalarda ham maqsadli foydalanganlar.

Sharqiy Afrikadagi ibtidoiy qabilalarda langarcho'p bilan sakrash va yugurib kelib balandlikka sakrash musobaqalari ham o'tkazilgan. Ularni turli bayramlarda namoyish etishgan.

Shimoliy va Janubiy Amerikada yevropaliklarning istilosiga qadar katta rezina koptok, chavgon va raketkalaridan foydalanib o'ynaladigan yozgi va qishki o'yinlar rasm bo'lganligi aniq manbalarda o'z ifodasini topgan. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida suvda suzish, kanoe va baydarka xilidagi yengil uzunchoq qayiqalarda eshkak eshish ham keng qo'llanilgan. Sharqiy Braziliya xalqlari orasida qiz va yigitlar hayotida kerak bo'lgan epchilik, chaqqonlik chidamlilik, jasurlik va qat'iyatlilik kabi qobiliyatlar hamda sifatlarga ega bo'lishi lozim edi. Qabilalarda yigitlar ma'lum sinovlardan o'tmagunlaricha uylanishga ruxsat berilmagan.

Ibtidoiy jamoaning yemirilishi va quldorlik tuzumining shakllanishi qadimiy Germaniya, Okeaniya, hindu qabilalari (astek, ink, mayya) va boshqa joylarda ham sodir bo'lib, ularda ham o'ziga xos jismoniy mashqlar va o'yinlarning rivojlanishiga olib kelgan. Masalan, mayya qabilasida kauchukdan yasalgan koptok bilan jamoa bo'lib o'yin o'ynash an'anaga aylangan. Ya'ni uning shakli va mazmuni hozir mashhur bo'lgan sport o'yinlariga asos solgan bo'lishi mumkin. Qadimgi Peru mamlakatida jismoniy mashqlar yoshlardan iborat harbiy qismlarni tayyorlashda eng muhim vosita sifatida xizmat qilgan.

Patriarxat davrida ishlab chiqarish jarayonlari takomillashib, yanada rivojlandi. Bunda erkaklarning mehnati, yaratuvchilik fikr-mulohazalari oldingi o'rinda turgan. Temir qurollarning paydo bo'lishi, omoch, bolta bilan ishlash, dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi ovning xo'jalik ahamiyatini kamaytirgan. Chorva mollarini boqish, qo'lga o'rgatish, xonakilashtirish va dehqonchilik qilishdagi tajribalar jamoada erkaklarning hukmron bo'lishini ta'minlagan. Patriarxat oilalar vujudga kelgan.

Patriarxat taraqqiyotining dastlabki bosqichida qabilalar o'rtasida nizolar, janjallar, ko'pincha bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan qabila vakillarining yakkama-yakka kurashi bilan hal etilgan. Ba'zi hollarda janjalli masalalar birgalikda bayramlar tashkil etish, bir-biriga sovg'alar berish va h.k. bilan yakunlangan. Qabilalar o'rtasidagi do'stlik munosabatlarining rivojlanishi va mustahkamlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Qabilalar o'rtasida o'tkaziladigan musobaqalar jarayonida jamoa shon-sharafi, o'zaro bir-birini quvvatlash, zaiflarga yordam qilish tushunchalari rivoj topgan.

Avvalgi majmuaviy mashqlar (kurash, mushtlashish, og'irlik ko'tarish, yugurish, sakrash va h.k.) asta-sekin mustaqil tur sifatida o'rganilib, an'analar, marosimlarda namoyish etilgan va musobaqa tarzida tashkil etilib, g'oliblarni olqishlash, taqdirlash kabi odatlar amalga oshirilgan. Dehqonchilik, chorvachilik va boshqa kasb-hunar bilan shug'ullanuvchilar o'z sohalari

bo'yicha turli o'yinlar, mashqlarni ixtiro qila borganlar. Masalan, bug'uchilik bilan shug'ullanuvchilar, bug'uchilar musobaqalarini uyushtiiganlar.

Ibtidoiy jamoaning yemirilishi va quldorlik tuzumining shakllanishi qadimiy Germaniya, Okeaniya, hindu qabilalari (astek, ink, mayya) va boshqa joylarda ham sodir bo'lib, ularda ham o'ziga xos jismoniy mashqlar va o'yinlarning rivojlanishiga olib kelgan. Masalan, mayya qabilasida kauchukdan yasalgan koptok bilan jamoa bo'lib basketbolga juda o'xshab ketadigan o'yin o'ynash an'anaga aylangan. Ya'ni uning shakli va mazmuni hozir mashhur bo'lgan sport o'yiniga asos solgan bo'lishi mumkin. Qadimgi Peru mamlakatida jismoniy mashqlar yoshlardan iborat harbiy qismlarni tayyorlashda eng muhim vosita sifatida xizmat qilgan.

Turli qabilachilik holatlari o'zaro jang, nizo va urushlarni keltirib chiqargan. Shu sababdan himoya qal'alari, qurol-yaroqlar yasash kabi yangi faoliyatlar tarkib topib, ular yanada rivojlangan. Natijada, maxsus jangchilarni tayyorlash ishlariga alohida e'tibor qaratiladi. Jangchilarning jismoniy tayyorgarligida boshqa qabila va elatlarni bosib olish, ezish, ko'pchilikni hukmron ozchilikka bo'ysundirish uchun foydalanishni ko'zda tutadigan jismoniy tarbiyaning yangi tizimi namunalari tug'ila boshladi. Bunday jarayonlar esa quldorlik tuzumini vujudga keltirgan.

Quldorlikning dastlabki davrida qabilachilik munosabatlarining xalq hokimligi an'anasi saqlanib, qabila zodagonlari hokimiyatini cheklab turgan. Lekin qabilalar o'rtasida to'qnashuvlar jiddiy harbiy xususiyatlarga ega bo'lgan. Ularning asosiy sababi boylik orttirish va o'z hukmronligini o'rnatishdan iborat bo'lgan. Harbiy dohiylar rahbarligida maxsus posbonlar paydo bo'lgan. Dohiylar ko'pincha qabilalarning yo'lboshchisi ham hisoblangan. Xalq kengashlari yuzaga kela boshlagan. Ularning vazifalari jamoaning barcha a'zolarini himoya qilishdan iborat bo'lgan. Qishloq istehkomlari paydo bo'lib, chet el posbonlari hujumidan harbiy mudofaa qilish madaniyati rivojlangan.

Qadimgi Sharq davlatlarida jismoniy tarbiya. Miloddan avvalgi IV-III asrlarda ilk davlatlar paydo bo'lgan. Bu davrlarda yirik davlatlar asosan qadimgi Sharqda, Gretsiya va Rimda bunyod etilgan. Qadimgi Sharq hududidagi Misr, Eron, Bobil, Assuriya, Hindiston, Xitoy kabi davlatlardagi jismoniy tarbiya vositalarining xilma-xilligi haqida haykallar qurilish yodgorliklaridagi devoriy suratlar, turli madaniy ashyolar, qo'lyozmalar guvohlik beradi.

Miloddan avvalgi IV asrlarda O'rta yer dengizi atrofida vujudga kelgan davlatlarda jismoniy madaniyatning ilk namunalari paydo bo'lgan. Jismoniy mashqlarning mazmuni va shakllari harbiy faoliyatlarda o'z ifodasini topgan. Bunda, asosan, kamonda merganlik, bel ushlashib kurashish, mushtlashish, g'ildirakli aravalarda poyga qilish va merganlik san'ati kabi faoliyatlar muhim o'rinni egallagan.

Parfiyonlar, skiflar, eroniylar, arablar o'z ommaviy o'yin va an'alarini messopotamiyaliklardan o'rganganlar. Hindlar va eroniylar hayotida ham turli tuman jismoniy mashqlar va o'yinlar vujudga kelgan. Ular tarkibida otda

(tuyada, xachir va h.k.) yurish va ov qilish, qilichbozlik, aravachalarda poyga, kamondan o'q otish, to'plar va tayoqlar bilan o'ynash keng rivojlangan.

Qadimgi Eronda maxsus tashkil qilingan maktablarda zodagon yoshlarni tarbiyalash tizimi mavjud bo'lgan. Bunda yuqorida tilga olingan mashqlarni (nayza sanchish, qilich ishlatish, otdan ag'darish) o'rgatish dastur asosida olib borilgan.

Qadimgi Misrda harbiy aslzodalarni harbiy-jismoniy jihatdan maxsus tayyorlash uchun kurash, qilchbozlik, kamondan o'q otish, nayza uloqtirish kabi mashqlardan foydalanilgan. Buni miloddan avvalgi XVIII-XII asrlarda Beni-Gassan degan joydagi fir'avnlr qabristonidan topilgan yodgorliklarda tasvirlangan 400dan ortiq jismoniy mashqlar va o'yinlar haqida guvohlik beradi. Misr davlatida dinlarning ko'pligi tufayli ularning xudolariga hamda urf-odatlariga bag'ishlangan ko'pgina bayramlar, an'anaviy xalq musobaqalari o'yinlar va raqslar bilan birga qo'shib olib borilgan. Keyinchalik ulardan ko'proq g'oyaviy maqsadda foydalanilgan. Hukmron doiralar xalq o'yinlari va jismoniy mashqlardan o'z kamoloti va manfaatlari yo'lida foydalanganlar.

Qadimgi Sharq davlatlarida quldorlik tuzumi davrida ozod dehqonlar, kasb-hunar egalari, savdo-tijorat xodimlari orasida rasm bo'lgan xalq jismoniy tarbiyasi shakllari va xalq mashqlarining turlari quldorlar tomonidan o'z obro'yi hamda hukmronligini kuchaytirish maqsadida o'zlashtirilgan va ulardan keng foydalanilgan.

Qadimgi Gretsiyada jismoniy tarbiya. Ijtimoiy turmushda, ayniqsa, bolalarning jismonan baquvvat qilib tarbiyalash, harbiy-mudofaa ishlarida ishtirok etuvchilarning jangovorlik holatlarini takomillashtirishda Qadimgi Gretsiyada mavjud bo'lgan davlatlarning ish tajribasi keng tarqalgan edi. Bunga qadimgi greklarning jismoniy tarbiya tizimi tarixiy jihatdan e'tiborga ega. Chunki bu tizim davrlar o'tishi bilan jahonda o'z mazmuni va mohiyatiga ega bo'ldi.

Qadimgi Gretsiya davlatining tarkib topishi va rivojlanishi miloddan avvalgi III-II ming yilliklarni o'z ichiga oladi. Gretsiya tarixining Gomer davri deb miloddan avvalgi XII-IX asrlar hisoblanadi. Gomerining «Iliada» va «Odisseya» asarlarida qadimgi davrdagi yunon hayotining yorqin manzaralari aks ettiriladi. Qahramonlar sifatida zodagon jangchilar timsoli chizilib, ularni oddiy xalqdan ajratuvchi jismoniy sifatlari va fazilatlari talqin etiladi. Gomer asarlarining qahramonlari qabila hayotidagi biror muhim voqea sharafiga bag'ishlab tashkil etiladigan musobaqalar va o'yinlarda o'zlarining jismoniy fazilatlarini namoyish etganlar. Bunda yugurish, nayza va lappak uloqtirish, sakrash, kurash, mushtlashish kabi mashqlar orqali musobaqalashganlar.

«Odisseya» asarida «atlet» so'zi o'sha vaqtda «olijanob qahramon», «aslzoda», zodagon tushunchalari bilan bog'langan. Ya'ni xalq ichidagi «chaqqon odam» tushunchasiga qarama-qarshi qilib qo'yilgan. Shu sababdan, oddiy kishilar zodagon jangchilarning o'yinlarida ishtirok etmagan, faqat tomoshabin sifatida o'tirishgan. Bo'lajak jangchilar tayyorlash maqsadida mamlakatning yirik shaharlarida maxsus tarbiya tizimi vujudga keladi. Ular Sparta va Afina tizimi nomi bilan tarixda qolgan.

Sparta tizimi. Miloddan avvalgi IX asrda Sparta shahri vujudga kelib, uning aholisini 9 mingga yaqin quldorlar oilasi, shuningdek, 30 ming hunarmandlar, savdogarlar va yer egalari, 200 ming qul tashkil etgan. Quldorlar (spaitiatlar) qullardan saqlanish va o'zlarini himoya qilishga tayyorlanish maqsadida o'ta qattiq tarbiyaviy tizimdan foydalangan.

Bolalar 7 yoshgacha oilada tarbiyalangan. Bu davrda ularni qorong'udan qo'rqmaslik, sovuqqa, tashnalikka ochlikka chidashga o'rgatganlar va chiniqtirishga katta ahamiyat berganlar. 7 yoshdan 14 yoshgacha bolalar va o'smirlar davlat tizimidagi tarbiya muassasalarida asosan jismoniy tarbiya bilan shug'ullanganlar. Ularni sovuq va ochlikka bardosh berish, chaqqonlik va og'riqlarga chidash kabi faoliyatlarga o'rgatib, chiniqtirganlar. Yoshlarni nayza va disk uloqtirish, yugurish, sakrash, kurash va harbiy o'yinlar, yovvoyi hayvonlarni ovlashga orgatganlar. Qo'shiq aytish, musiqa va raqs kabi sohalarga ham ko'p vaqt ajratilgan. Davlat tomonidan belgilangan rahbarlar (pedonom) yosh spartiatlarni mardlik, jasorat, qullarga nisbatan nafrat ruhida tarbiyalaganlar. Shu maqsadda kechalari qullarga qarshi hujumlar, bosqinlar uyushtirganlar, shubhali qullarni o'ldirishgan.

18-20 yoshli tarbiyalanuvchilar efebiya qatoriga qabul qilinib, ular jismoniy va harbiy tayyorgarlikni o'taganlar. Keyinchalik esa ularni harbiy darajalarga ajratib, qariguncha harbiy xizmatda ushlab turishgan.

Sparta tizimida qizlarni jismoniy tarbiyasiga ham katta e'tibor qaratilgan. Sog'lom bolalarni dunyoga keltirib, ularni sog'lom qilib o'stirish uchun oilalar ham o'ta sog'lom bo'lishi ko'zda tutilgan. Shu sababli ham qiz bolalarni yugurish, kurash, nayza va lappak uloqtirish kabi mashqlar bilan muntazam ravishda shug'ullantirishgan. Sparta xotin-qizlari ko'proq qullarni saqlashda xizmat qilganlar.

Sparta davlati tarbiya tizimini va harbiy sohadagi eng kuchli qismi Gretsiyada tashkil etilgan. Ular uzoq yillar davomida yengilmas deb nom qozondi. Sparta atletikachilari ko'pgina olimpiya, pif va boshqa o'yinlarda qatnashib, g'alabalarni qo'lga kiritgan.

Miloddan avvalgi XII-IX asrlarda qadimgi Gretsiyada oddiy zodagonlarning yugurish, kurash, qo'l jangi, nayza va disk uloqtirish, kamondan o'q otish, g'ildirakli aravalarda ot poygasi kabi o'yin musobaqalarini aks ettiruvchi chizmalar, tasvirlar, haykallar, yodgorliklar, arxeologik qazilmalarda topilgan. Ularning mazmuni, shakllari va mohiyatlari Gomerning «Iliada» va «Odissey» asarlarida o'z ifodasini topgan.

Afina tizimi. Afinada quldorlik tizimi o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Miloddan avvalgi V-IV asrlarda sinfiy tafovutlar kuchli bo'lgan. Afina Gretsiyaning markazi hisoblanib, bu erda hunahnandchilik va savdo, fan va madaniyat rivojlangan edi. Har bir quldor jamiyat ishlarida faol qatnashish imkoniyatlariga ega bo'lgan. Ta'lim va tarbiya tizimida Afina fuqarolarining qatnashish huquqi bo'lgan. Afina tizimi Sparta tizimidan farqli o'laroq harbiy-jismoniy ta'lim bilan birgalikda olib borilgan. Afina tarbiya tizimi bo'yicha inson har tomonlama uyg'un kamol topishi lozim edi. Bunda aqliy, ma'naviy,

estetik va jismoniy tarbiya asosiy vosita bo'lishi talab etilgan. Bunday talab va ehtiyoj bora-bora takomillashtirilib borilgan.

Afinada bola yetti yoshgacha oilada, qullar nazorati ostida tarbiyalangan. Bu yoshda ko'proq o'yinlarga e'tibor berilgan. Keyin o'g'il bolalarni maktabga yuborishgan. Qiz bolalar esa uyda tarbiyalangan.

7 yoshdan 15 yoshgacha bo'lganlar davlat maktabi yoki xususiy maktablarda ta'lim olishgan. Ular musiqa va gimnastika maktablari deyilgan. Ya'ni musiqa mashg'ulotlarida musiqa, raqs, o'qish-yozish bilan, gimnastika mashg'ulotlarida esa kurash bilan palestralarda shug'ullanganlar.

12-16 yoshdan boshlab birinchi o'ringa gimnastika mashg'ulotlari qo'yilgan. 16 yoshgan yaxshi ta'minlangan ota-onalar o'z farzandlarini gimnasiylarga berishgan.

Afinada davlat hisobida uch xil gimnasiy: akademiya, litsey va kinosarg mavjud bo'lgan. Bu o'quv yurtlarida yoshlar jismoniy tarbiya bilan bir qatorda siyosatshunoslik, falsafa va adabiyot fanlari bo'yicha ham ta'lim olgan. Afinada 18 yoshli yigitlar davlat harbiy tashkiloti - efebiyaga jalb etilgan. Ular ikki yil davomida harbiy xizmatni o'tagan. Efeblar birinchi yili, jismoniy tarbiya va harbiy tayyorgarlikdan o'tishgan. Ikkinchi yili esa qalqon va nayza bilan qurollanib, davlat chegarasini qo'riqlaganlar.

Bu davrda jismoniy tarbiyaning pedagogik va ilmiy nazariyasi paydo bo'lgan. Qadimgi faylasuf olimlar - Platon, Aristotel va boshqalarning asarlarida tarbiya ta'lim tizimidagi jismoniy tarbiyaga yuksak baho berildi.

Platon (miloddan avvalgi 427-347 y.y.) Afina zodagonlari vakili, faylasuf-idealist, insonning ma'naviy va jismoniy sifatlari haqidagi nazariyaning asoschisidir. U Sparta tizimiga moyillik bildirib, harbiy-jismoniy tarbiyani aqliy tarbiya va ta'lim bilan qo'shib olib borishni ko'zda tutdi. Platon o'zining asarida shunday degan: «Yaxshi gimnastika ham oddiy bo'ladi, lekin eng avvalo, harbiy gimnastika bo'lishi lozim».

Aristotel (miloddan avvalgi 384-322 y.y.). Yirik olim va faylasuf, Platonning o'quvchisi va Aleksandr Makedonskiyning ustози bo'lgan. Aristotel shakl va mazmun birligi haqidagi g'oyani ilgari surgan. Shu bilan birga borliqning rivojlanishini isbotlagan. Insonning ruhi va tanasi ajralmas holda bog'liq ekanligini tushuntirib bergan. Jismoniy tarbiyaning aqliy tarbiya bilan hamohangligini ta'kidlagan.

Aristotel o'g'il bolalarni jismoniy jihatdan mustahkam qilib tarbiyalash tarafdori bo'lgan. U Platondan farqli o'laroq tarbiyada ko'proq ta'lim-tarbiyaga o'rin berishni, gimnastika mashqlari hajmini kamaytirishni tavsiya etgan. Chunki gimnastikada ko'proq harbiy jismoniy tarbiya va ta'lim ko'zda tutilgan va u bolalar uchun juda murakkab jarayon, deb hisoblagan.

Demokrit (miloddan avvalgi 460-370 y.y.) jismoniy mashqlar insonning shakllanishida muhim o'rin tutadi, ya'ni tabiiy holatni rivojlantirishda ustunroqdir, deb ta'lim bergan.

Sokrat (miloddan avvalgi 469-399 y.y.) aytishicha, mustahkam sog'liq ko'pgina illatlardan saqlashga kafolatdir.

Qadimgi grek shifokori Gippokrat (miloddan avvalgi 460-375 y.y.) ta'biri va ta'limi bo'yicha, jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish turli xil kasalliklarni oldini olish va davolashda muhim ahamiyatga egadir.

Qadimgi greklarda jismoniy tarbiya asosan gimnastika va agonistikadan iborat bo'lgan. Gimnastika umumiy jismoniy tarbiyada qo'llanilgan. Agonistika tizimida esa maxsus tayyorgarlik va boshqa musobaqalarda qatnashish ko'zda tutilgan. Gimnastika maxsus tizim sifatida palestrika (kurash), orxestrika (raqs) va o'ynlarni o'z ichiga olgan. Palestrika pentatlon (besh kurash: yugurish, uzunlikka sakrash, nayza va lappak uloqtirish, kurash) va pankration (kurash va qo'l jangi)dan iborat bo'lgan. Shuningdek, suzish, mushtlashish, otda yurish, kamondan o'q otish va boshqalar mashqlar ham kiritilgan. Orxestrika asosan musiqa jo'rligidagi raqslardan tashkil topgan. O'yinlar esa tayoqlar, g'ildiraklar, chavgon, shar, to'plar bilan gimnastika qilishdan iborat bo'lgan. Bu turlardan Olimpiya bayramlarida (agonlarda) ko'proq foydalanilgan. Olimpiya bayramlari va boshqa gimnastika o'yinlari - agonlar. Qadimgi Gretsiyaning shon-shuhratini ko'tarishda Olimpiya va gimnastika agonlari alohida o'ringa ega bo'lgan.

Qadimgi Olimpiya o'yinlari Alfey daryosi vodiysining Peloponiyes yarim orolida joylashgan Elida shahrining Olimpiya qishlog'ida o'tkazilgan. Odatga ko'ra, hozirgi davrda Olimpiya mash'alasi Kronos tog'i etagidagi Olimpiya shahrida yoqiladi va Olimpiya o'yinlari o'tkaziladigan shaharlarga yetkaziladi.

Gomerning «Iliada» asarida tasvirlanishicha, Troya urushida halok bo'lgan Patrokl xotirasiga bag'ishlanib, uning do'sti Axill aravalar qo'shilgan otlar poygasi, mushtlashish, kurash, yugurish, kamondan o'q otish, nayza va disk uloqtirish bo'yicha musobaqa o'tkazgan. Olimpiya qishlog'i muhim madaniy tadbirlar o'tkazish markaziga aylangan. Bu yerda miloddan avvalgi VII asrning ikkinchi yarmida Gera xudosi bag'ishlangan ibodatxona Yeronasiga bag'ishlab katta ibodatxona qurilgan. Keyinchalik esa, ya'ni 200 yilda, greklarning Olimpiya qishlog'idan eronlar ustidan g'alaba qilishiga bag'ishlab Zevs xudosi sharafiga katta namoyish markazi qurilgan. Bu joyda Elida davlati oliy kengashi binosi joylashgan. Olimpiya shaharchasida juda ko'p ibodatxonalar, ularda son-sanoqsiz haykallar mavjud bo'lib, ular turli xudolar, afsonaviy qahramonlar, Olimpiya o'yinlari g'oliblari, podsholar, sarkardalarga bag'ishlangan. Bu joyda boshqa turli xil madaniy, qurilish maskanlari qatorida sport inshootlari majmuasi ham joylashtirilgan. Bunda stadion, ippodrom, palestra binolari mavjud bo'lgan. Dastlab, Olimpiya o'yinlarining ilk bor tashkil etilishi greklarining bosh xudosi Zevsning o'z otasi Kronos ustidan qozongan g'alabasi sharafiga bag'ishlab katta an'anaviy bayramlar o'tkazishi bilan bog'liq bo'lib, ular Olimpiya o'yinlari deb atalgan.

Boshqa rivoyatlarga ko'ra esa tashkil etilgan o'yinlar afsonaviy qahramon Geraklga bag'ishlangan. Elida podshosi Avdiy ustidan qozongan g'alabasi sharafiga Gerakl o'yinlari tashkil etilgan. Gerakl o'yinlarni o'tkazish uchun masofalarni o'z oyoq izlari bilan o'lchab bergan. Geraklning 600 ta oyoq izi bir stadiy, ya'ni 192 m 27 sm ni tashkil etgan. Bu yugurish masofasi

stadiodrom deb nomlangan. Eng avvalgi musobaqalarda g'oliblar ana shu tur bilan belgilangan. Gerakl pankration musobaqasida qatnashib g'olib bo'lgan. Keyinchalik o'yinlardagi g'oliblarga «Ikkinchi Gerakl» unvonini berish odatga aylantirilgan. O'yinlar urish qahramonlari, jasur va botir sarkardalar sha'niga bag'ishlab o'tkazilgan.

Birinchi qadimgi Olimpiya o'yinlari **miloddan avvalgi 776 yilda** Olimpiya shaharchasida o'tkazilgan. Bu davrda Olimpiya o'yinlarida faqat ozod fuqaro bo'lib tug'ilgan greklargina qatnashgan. Qullar, ayollar va chet elliklar o'yinlarda qatnashish huquqiga ega bo'lmagan. O'yinlar har 4 yilda bir marotaba tashkil etilgan. Dastlabki o'yinlarda faqat yugurish musobaqalari asosiy dastur hisoblangan. Keyingi o'yinlarning dasturlariga pentatlon, pankration, otda yurish, aravalarda poyga kabi turlari bo'yicha ham musobaqalar tashkil etilgan. Miloddan avvalgi 632 yilda 37-Olimpiya o'yinlaridan boshlab o'yinlarda bolalar ham ishtirok etgan.

Olimpiya o'yinlar avvallari bir kun davomida, keiyinchalik besh kunda o'tkazilgan. O'yinlar tantanali ravishda qiziqarli tarzda ochilgan. Qadimgi greklarning Olimpiya o'yinlari uzluksiz 1160 yil davom etgan va 290 marta bo'lib o'tgan. Eng oxirgi o'yin 393 yilga o'tkazilgan.

Qadimgi Olimpiya o'yinlarining ijtimoiy-madaniy va tarixiy ahamiyati

Iqtisodiy ahamiyati	Olimpiya shahri savdo sotiq markaziga aylangan va polislar aro shartnomalar tuzilgan.
Siyosiy ahamiyati	Ekexeyriya tufayli polislar o'rtasidagi siyosiy munosabatlar yashshilangan.
Harbiy ahamiyati	Qadimgi o'yinlarda davlatlar o'z harbiy qudrati va jangchilarning harbiy jismoniy tayyorgarligini namoyish qilganlar.
Madaniy ahamiyati	O'yinlarning madaniy dasturida faylasuf, matematik, tarixchi olimlar, shoyir va yozuvchilar o'z asarlari bilan qatnashganlar.

Milodiy 394 yilda Rim Imperatori Feodosiy I xristianlikning keng yoyilishi tufayli Olimpiya o'yinlarini o'tkazishni taqiqlagan. 32 yil o'tgach esa Feodosiy II barcha yodgorliklar, Olimpiyadagi muqaddas joylarni buzishga farmon bergan. Keyin esa katta suv toshqinlari va zil-zilalar natijasida shahar vayron bolgan. Natijada, marosimlar va Olimpiya o'yinlar nomi butunlay unitilgan.

Qadimgi Gretsiyada Olimpiya o'yinlari kabi turli xil boshqa bayramlar ham o'tkazish odat bo'lgan. Ulardan diqqatga sazovor bo'lganlari Pif o'yinlari Appolonga bag'ishlanib, Delfi shahrining atroflarida o'tkazilgan. Bunda musiqa, raqslar bilan birgalikda gimnastika o'yinlari ham o'tkazilgan. G'oliblar lavr shohlaridan yasalgan chambar bilan taqdirlangan. Shuningdek, Nemeya, Panafina, Istmiya, Pifiya, Delfa o'yinlari ham muntazam ravishda

o'tkazilgan. Bularda ham musiqa gimnastika va boshqa o'yinlar dasturning asosiy mazmunini tashkil etgan.

Miloddan avvalgi IV asrdan boshlab Gretsiyadagi quldorlik tuzumi barham topa boshlagan, umummadaniyat va jismoniy madaniyatning o'sishiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Avval Makedoniya, keyinchalik esa rimliklarning hukmronligi ostida Gretsiya mustamlakachilik zulmini boshidan kechirgan. Olimpiya o'yinlarida greklarga mansub bo'lmagan fuqarolar, professional sportchilar qatnashishi odatga aylangan. Lekin xristian dinining kengayishi va rivojlanishi boshqa xudolar sha'niga bag'ishlab o'tkazilayotgan bayramlarga barham bergan. Shular qatorida Olimpiya o'yinlarini o'tkazish ham to'xtatilgan.

Qadimgi Rimda jismoniy tarbiya. Rim davlatining vujudga kelishi miloddan avvalgi 754-yilga to'g'ri keladi. Miloddan avvalgi VIII-VI asrlar, shohlar davri mobaynida Rim jamiyati urug'chilik tuzumi va patriarxal quldorlik munosabatlarning rivojlanish bosqichini o'tagan.

Rim podsholari davrida turli xil marosimlar suvoriylar, labirintlarda musobaqa o'tkazishgan, ular «troyan o'yinlari» deb tarixda qolgan. Bu o'yinlar asosan rimlik patrisiylar zodagonlar uchun ahamiyatli bo'lgan. Qo'sh g'ildirakli aravada poyga, turh xil harbiy raqslar, nayza uloqtirish, kurash va boshqa mashqlar ham keng tarqalgan. Bu quldorlik jamiyati tuzumining harbiy-jismoniy faoliyatida muhim o'rin egallagan. Shu sababdan ham, jismoniy tarbiya tizimi quldorlar harbiy qudratini mustahkamlash vazifasini o'tagan.

Rim respublika sifatida mavjud bo'lib, harbiy-siyosiy tizim tarkib topgan. Shu tufayli hokimiyat harbiy xizmat faoliyatidagi kishilar qo'lida bo'lgan. Har bir fuqaro harbiy xizmatni o'tashi majburiy ravishda o'zini harbiylik faoliyatiga tayyorlashi zarur edi. Shuning uchun maxsus tarbiya muassasalari tashkil etilgan. Bu yerdagi tarbiya tizimining qadimgi Gretsiyadagidan farqi shuki, u uyda beriladigan tarbiya xususiyatlariga mos kelgan. Rimlik yigitlar harbiy xizmatga birmuncha ilgari - oilada, o'z tengdoshlari orasida tayyorlangan. Jismoniy mashqlar va o'yinlar bunda asosiy vosita sifatida xizmat qilgan. Yigitlar 16-17 yil harbiy xizmatda bo'lganlar. Bu davrda uzoq yurishlar va harbiy-jismoniy tayyorgarlik ishlarini bajarganlar. Bu tartib miloddan avvalgi II asrgacha davom etib, professionallikka asoslangan harbiy armiya tashkil topishi davrigacha saqlanib qolgan. Jismoniy mashqlar, o'yinlar, turli musobaqalar qadimgi rimliklarning hayotiga singib ketgan. To'p bilan o'ynaladigan har xil o'yinlar ommalashgan. Ular patrisiy (aslzodalar) va plebeylar (oddiy fuqarolar) orasida keng tarqalgan edi.

Miloddan avvalgi VI va III asrlarda sirk tomoshalari rivojlanib, maxsus inshootlar paydo bo'lgan. Aslzodalar uchun eng qulay va ommaviy sirk o'yinlari asosiy jismoniy tarbiya vositasi va tizimini tashkil etgan. Chunki sirkda turli xil attraksionlar, kulgili hajviy va murakkab jismoniy mashqlar namoyish etilgan.

Miloddan avvalgi VI asrdan boshlab har 10 yilda bir marotaba o'tkaziladigan yirik musobaqalar an'anaga aylangan. Uning dasturidagi qo'sh

g'ildirakli aravada poyga eng qiziqarli o'yin bo'lgan. Bunda kurash, yugurish, mushtlashish kabi turlar ham o'rin egallagan.

Qadimgi Gretsiya va Rimning o'zaro aloqalari tufayli Rimga jismoniy tarbiya vositalari ham kirib kelgan. Miloddan avvalgi II asida ba'zi rimlik faollar yunonlarning jismoniy tarbiya tizimidagi turlar va usullarni o'zlariga tatbiq etishga harakat qildilar. Miloddan avvalgi 80 yillarda Gretsiya Rim tomonidan bosib olingan, Sulla Olimpiya o'yinlarini Rimga ko'chirishga uringan. Uning buyrug'iga binoan 175-Olimpiya o'yinlari Rimda o'tkazilishi kerak edi. Lekin bu holat rimliklar tomonidan ma'qullanma. Shu sababdan, miloddan avvalgi 76-yildagi o'yinlar Olimpiya shahrida tashkil etilgan. Rimda bu o'yinlarning qismlari turli bayramlarda takrorlangan.

Miloddan avvalgi II asrda vujudga kelgan yangi o'yinlardan diqqatga sazovori gladiatorlar jangi bo'lib, keyinchalik Rim tomoshalarining asosiy qismiga aylangan. Bunda avvallari sirk o'yinlarida qilichbozlik san'atini yaxshi egallagan qullardan foydalanganlar. Miloddan avvalgi I asrda Rimda gladiatorlar tayyorlovchi maxsus maktablar tashkil etilgan. Ular davlatga yoki shaxsiy kishilarga mansub bo'lgan. Maktablarga gunohkor bo'lgan va hukm qilingan qullar tanlab olingan. Eng katta maktab Kapuye shahrida bo'lib, o'z vaqtida bu yerda Spartak ham ta'lim olgan. Ularga asosan qilichbozlik san'ati o'lgatilgan va sirklarda namoyish etilgan. Qilichbozlik jangida omon qolgan gladiatorlar yana o'z maktablariga qaytarilgan. Miloddan avvalgi 74-71 yillarda qullar ahvolining nihoyatda yomonlashuvi Spartak rahbarligidagi qo'zg'olonga sabab bo'lgan. Spartak kuchli, jasur gladiator bo'lgan.

Miloddan avvalgi I asr oxiri va yangi eraning boshida Rimda imperatorlik vujudga kelgan. Bunda harbiy quldorlik hukmronligi o'rnatilgan. Zodagonlar yengil kiyimda iliq suvlarda cho'milish, uqalash qabul qilish, yengil gimnastika bilan mashg'ul bo'lganlar. Yoshlar aravalarda yurish, qilichbozlik bilan shug'ullanib, «yuventlar» (yoshlar) tashkilotini tuzganlar. Yirik tomosha o'yinlarini sirklar, amfiteatrlarda tashkil qiluvchilar gladiatorlarning yirtqich hayvonlar (yo'lbars, qoplon va h.k.) bilan olishuvini uyushtirganlar.

IV asrda Rimda xristian dini davlat tomonidan quvvatlangan. Cherkov ta'siri asta-sekin davlat va jamoa hayotining barcha sohalarini qamrab olgan. Shu sababli Rim an'analari inqirozga uchragan. Cherkov tizimi gladiatorlarning qonli janglari, sirk tomoshalariga qarshi chiqib, bunday tomoshalarni 404-yilda taqiqlagan. Lekin xalq tomoshalarni o'tkazilishini davom etgan. Shunga asosan sirklarda aravada yurish, o'yinlar, professional kurash hamda qo'l jangi bo'yicha tomoshalar o'tkazilgan. Ularda tomoshabinlar ham ishtirok etishi odatga aylangan.

Qadimgi Rimda jismoniy mashqlarning jismoniy rivojlanish va jamiyat uchun afzalliklari haqida ko'p fikrlar bildirilgan. Shoir Yuvenal she'rlarida ilk bor «Sog' tanda sog' aql» g'oyasi ilgari surulgan va jahon xalqlarining shioriga aylangan.

Qullarni shafqatsiz ezish, ularning tinimsiz qo'zg'olonlari, harbiy tashkilotlarning susayishi qadimgi davlatlarning yemirilishiga, shu asosda jismoniy tarbiyaning kuchsizlanishiga sabab bo'lgan.

Quldorlik tuzumi Qadimgi Gretsiya, Rim va boshqa davlatlarda rivoj topib, davlatchilik tizimi yuzaga kelgan. Zodagonlar, oddiy xalq o'zlariga xos o'yinlar, bayramlar uyushtirgan.

Tarixda Olimpiya o'yinlarini tashkil qilish, unda chaqqonlik, tezlik, kuchlilik va chidamlilik sifatlarini sinash amalga oshirilgan. Qullarni gladiatorlikka tayyorlash ishlari kuchaydi va maxsus maktablar tashkil etilgan.

Xristian dinining paydo bo'lishi Qadimgi Gretsiya, Rim hamda boshqa davlatlarda Olimpiya o'yinlari, sirk tomoshalarida «jang o'yini» taqiqlangan.

TEST SAVOLLARI

Jismoniy tarbiya va sport tarixi fani nimani o'rganadi?

- a) turli tarixiy bosqichlarda JT va S rivojlanishining qonuniyatlarini.
- b) qadimgi zamondan hozirgi davrgacha sportning taraqqiyotini.
- c) O'zbekiston jismoniy tarbiya va sportining rivojlanishini.
- d) zamonaviy sportning rivojlanish yo'nalishlarini.

Jismoniy tarbiya va sport tarixi nechta davrga bo'lingan?

- a) 4 b) 3 c) 2 d) 5

Jismoniy tarbiya va sport tarixining asosiy manbalari?

- a) jismoniy tarbiya va sportga oid ash'yoviy va yozma manbalar.
- b) tasviriy sa'nat asarlari.
- c) xukumat qarorlari, qonun va farmonlar.
- d) arxeologik topilmalar.

Qadimgi olimpiya o'yinlari davrida “muqaddas tinchlik” qancha davom etgan?

- a) 3 oy b) 1 oy c) 10 oy d) 3 yil

Qadimgi davrda jismoniy tarbiyaning asosiy xususiyatlari nimalardan iborat?

- a) jismoniy tarbiyaning mehnat, turmush tarzi va marosimlar bilan bog'liqligi.
- b) ov qilish qurollari, ovchilikni takomillashtirish.
- c) jismoniy mashqlar, o'yinlar va raqslarning vujudga kelishi.
- d) harakat ko'nikmalarni o'rgatish tajribasini avlodlardan avlodga o'tkazish.

Ibtidoiy jamoa tuzumida jismoniy tarbiya kelib chiqishning sabablari?

- a) mehnat, ongning rivojlanishi, harakatlarga tabiiy ehtiyoj.
- b) xarbiy jismoniy tayyorgarlik.
- c) yosh avlodni tarbiyalash.
- d) kuch sinashish musobaqalari.

Qadimgi davrda jismoniy tarbiya paydo bo'lishining asosiy omillari?

- a) ob'ektiv, su'bektiv, biologik.
- b) iqtisodiy, ijtimoiy, su'bektiv.
- c) biologik, ijtimoiy, diniy.
- d) ob'ektiv, su'bektiv, ijtimoiy.

Qadimgi davrda dastlabki o'yinlar qanday xarakterga ega bo'lgan?

a) naturalistik. b) ramziy. c) ommaviy. d) milliy.

Jismoniy mashqlar qanday omillar ta'sirida paydo bo'lgan?

a) geografik muhit va iqlim sharoitlari.

b) raqs mashqlari.

c) harbiy raqslar.

d) diniy qarashlar.

Qadimgi Gretsiya gimnastikasining asosiy bo'limlarini ayting

a) palestrika, orxestrika, o'yinlar.

b) pentatlon, pankration, o'yinlar.

c) pankration, palestrika.

d) agonistika, gimnastika.

Pankration qanday jismoniy mashqlardan iborat bo'lgan?

a) kurash, qo'l jangi.

b) yugurish, sakrash, kurash.

c) qo'l jangi, o'yinlar.

d) kurash, disk uloqtirish.

Qadimgi olimpiya o'yinlari nechanchi yilda va qaerda o'tkazilgan?

a) miloddan avval 776 y., Olimpiya

b) milodiy 632 y., Afina

c) miloddan avval 586 y., Olimpiya

d) miloddan avval 408 y., Sparta

Qadimgi Gretsiyada 192,27 m ga yugurish masofasi qanday nomlangan?

a) stadiy b) stadion c) marafon d) kross

Qadimgi olimpiya o'yinlari davrida "muqaddas tinchlik" yunon tilida qanday atalgan?

a) ekexeyriya b) akademiya c) garmoniya d) paralimpiya.

Qadimgi olimpiya o'yinlariga kimlar kiritilgan?

a) ozod yunon erkak fuqarolar. b) ozod ayol fuqarolar.

c) barcha fuqarolar. d) qullar.

Qanday sport turi qadimgi olimpiya o'yinlarida asosiy hisoblangan?

a) yugurish. b) sakrash. c) pentatlon. d) futbol.

Qadimgi olimpiya o'yinlarida 24 stadiyga yugurish qanday nomlangan?

a) dolixodrom b) stadiodrom c) ippodrom d) kosmodrom

Nechanchi yildan qadimgi olimpiya o'yilarida bolalar qatnashgan?

a) miloddan avv. 632 y. b) milod.avv. 648 y.

c) milod avv.720 y. d) milodiy 394 y.

Qadimgi olimpiya o'yinlari nechanchi yilda va kim ta'qiqlagan?

a) milodiy 394 y, imperator Feodosiy I

b) milodiy 390 y., imperator Feodosiy

c) miloddan avv. 60 y., imperator Avgust

d) milodiy 520 y., imperator Yustinian

Sparta ta'lim-tarbiya tizimining asosiy maqsadi?

a) harbiy-jismoniy tarbiya

b) aqliy tarbiya

c) axloqiy tarbiya

d) estetik tarbiya

Qadimgi olimpiya o'yinlarining barxam topishiga nima sabab bo'lgan?

- a) xristian dini ta'sirining kengayishi.
- b) A.Makedonskiy imperiyasining vujudga kelishi.
- c) salb yurishlari sababli.
- d) Yunonistonning Rim tomonidan bosib olinishi.

Sparta va Afina tarbiya tizimlari qaysi davlatda tashkil etilgan?

- a) Qadimgi Gretsiyada
- b) Qadimgi Rimda
- c) Qadimgi Sharq davlatlarida
- d) G'arbiy Yevropada

Pentatlon qanday mashqlardan iborat?

- a) yugurish, sakrash, nayza va disk uloqtirish, kurash
- b) kurash, qo'l jangi, yugurish, sakrash
- c) yugurish, gimnastika, o'yinlar
- d) kurash, sakrash, yugurish, kamondan o'q otish.

Qadimgi Rimda professional armiya qachon paydo bo'lgan?

- a) miloddan avval II asrda
- b) milodiy IV asrda
- c) miloddan avval III asrda
- d) miloddan avval VI asrda

Qadimgi Sharq mamlakatlarida zodagonlar qanday jismoniy mashqlar bilan shug'ullangan?

- a) otda yurish, qilichbozlik, kamondan o'q otish.
- b) nayza va disk uloqtirish, akrobatika,
- c) otda yurish, tosh ko'tarish, kurash
- d) kurash, qo'l jangi, yugurish.

Jadvalni to'ldiring.

Sparta va Afina tarbiya tizimlarining xususiyatlari

Sparta jismoniy tarbiya tizimi	Afina jismoniy tarbiya tizimi

Adabiyotlar

Olimpiya bilimlari asoslari. O'quv qo'llanma. T.:«Sharq», 2002.
Niyozov I. Olimpiya sport o'yinlari. Uslubiy qo'llanma. T.:2006.
Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. Darslik. T.:2008
Ernazarov E. Olimpiada–jahon sporti bayrami. Ommabop risola. T.; 2008.
Djalilova L.A. Jismoniy tarbiya v sport tarixi. O'quv uslubiy qo'llanma. T:2013.

**O'ZBEKISTON RESPUBLAKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONI TARBIYA INSTITUTI

L. A. DJALILOVA

**QADIMGI DAVRDA MARKAZIY OSIYO XALQLARINING
JISMONIY TARBIYASI**

(Ma'ruza 2 soat)

Toshkent - 2015

O‘zbekiston Respublika Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2014 yil _____ sonli bo‘yruq‘i bilan tasdiqlangan namunaviy o‘quv dasturiga muvofiq ishlab chikildi.

Tuzuvchi:

Djalilova L. A., JTNvaU kafedrasining katta o‘qituvchisi.

Takrizchilar:

Kerimov F.A., pedagogika fanlari doktori, professor.

Xodjanov A.R., TIMI “Jismoniy tarbiya” kafedrasi mudiri, dotsent

O‘quv-uslubiy tavsiyalar Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati kafedrasining 2015 yil "_____" _____ dagi "_____" _____ - son yig‘ilishida muhokamadan o‘tgan va fakultet kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

QADIMGI AJDODLARNING JISMONIY TARBIYASI

Qadimgi davrda Markaziy Osiyo xalqlarining jismoniy tarbiyasi. Jismoniy tarbiyaga oid arxeologik topilmalar va yozma manbalar. O'zbek xalq o'yinlari va jismoniy mashqlari.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A.Karimov: «Tarixga murojaat qilar ekanmiz, bu xalq xotirasi ekanligini nazarda tutishimiz kerak. Xotirasiz barkamol kishi bo'lmaganidek, o'z tarixini bilmagan xalqning kelajagi ham bo'lmaydi», - deb yangi tariximizga yo'l ochib berdilar.

Markaziy Osiyo xalqlari dunyoning eng qadimiy tarixga ega bo'lgan xalqlari qatoriga kiradi. Markaziy Osiyo hududida yashagan ajdodlarimiz yuksak va o'ziga xos madaniyatni vujudga keltirgan.

O'zbekiston xalqlari madaniyati tarixi turli manbalarda o'z ifodasini topgan. Ularning mazmuni umumiy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida jismoniy madaniyat bilan bog'liqdir. Qadimgi ajdodlar taraqqiyot jarayonlari ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy rivojlanish bilan chambarchas bog'lanib kelgan. Shunga asosan ajdodlarimizning jismoniy madaniyatini va uning rivojlanish tarixini turli ijtimoiy tuzumlar davridagi madaniyat, ma'rifat, tarixiy voqealar, urf-odatlar, an'analar bilan birgalikda o'rganish lozim.

Qadimgi ajdodlarimizning madaniyati, jumladan jismoniy madaniyatini o'rganishda uch asosiy manbaga tayanish mumkin:

- arxeologik qazilmalar natijasida topilgan ashyoviy dadillar,
- xalq og'zaki ijodi - qadimgi afsonalar, rivoyatlar, xalq ertaklaridan olingan ma'lumotlar,
- buyuk mutafakkirlar, allomalarning ijodiy merosi, qo'lyozmalari,
- qadimgi yozma manbalar, tarixiy kitoblar.

Tarixiy manbalarga qaraganda bundan 150-140 ming yil avval o'rta paleolitda Muz davri bo'lgan. Odamlar yashash uchun tabiat bilan kurashganlar. Toshlardan qurol yasashni takomillashtirib, yirik hayvonlarni va baliq ovlash keng tarqalgan. O't chiqarish vositalarini ixtiro qilib, yashash uchun gor, yer to'la, chayla, boshqa boshpanalardan foydalanishgan. Bu jarayonlar esa barchaning jismonan baquvvat; epchil, kuchli, chaqqon bo'lishini talab etgan.

Ilmiy tadqiqotlarning guvoh berishicha, Teshiktosh (Surxondaryo), Afrosiyob (Samarqand), Xo'jakent, Obirahmat (Toshkent viloyati), Farg'ona vodiysida So'x daryosi bo'yidagi makonlar va boshqa joylarda topilgan yodgorliklar, turli ashyoviy dalillar o'rganilgan. Tadqiqotlarning natijalariga qaraganda yuqorida nomlari qayd qilingan hududlarda odamlar turli qurollardan hayvonlarni ov qilish uchun foydalanishgan. Jismoniy chiniqish va o'ljani qo'lga kiritish uchun turli murakkab harakatlarni bajarishga to'g'ri kelgan. Bolalarni ham bunday faoliyatlarga tayyorlaganlar. Natijada, jismoniy tarbiyasining ayrim namunalari (sakrash, yugurish, kurashish, uloqtirish, suzish va h.k) yuzaga kelgan.

Yuqori paleolit davri miloddan oldingi 40 ming yillikdan keyingi 12 ming yillikka qadar davom etadi. Bu davrda Markaziy Osiyoda iqlim quruq, o'zgarib turuvchi bo'lgan. Sovuq iqlim sharoitida yashagan hayvonlar-serjun karkidonlar, yovvoyi otlar, kiyiklar va boshqalar paydo bo'lgan. Hayvonlarni ovlashga ixtisoslashuv o'sha davr odamlarining yashash manbalariga aylangan.

Amudaryo, Sirdaryo va Zarafshonning quyi oqimidagi qator ko'llarda baliq ovi bilan shug'ullanish, ularning o'troq holda yashashiga sabab bo'lgan. Markaziy Osiyoning nihoyatda boy ovchi va baliqchi jamoalari yodgorliklari ichida Markaziy Faig'onaning neolit yodgorliklari - Zambar, Taynoq, Yangiqadam, Madiyor, Sariqsuv, Ming buloq kabilar ajralib turadi. Ibtidoiy podadan yuqori paleolitga o'tilishi bilan ishlilab chiqaruvchi kuchlar, ijtimoiy munosabatlar va odam qiyofasida o'zgarishlar paydo bo'lgan. Bu davrga kelib, mehnat qurollari ancha takomillashgan, suyak va shoxdan yasalgan buyumlar; igna, bigiz, qarmoq, kamon o'qi va har xil bezaklar yasagan, tosh va suyaklarni parmalaganlar. Toshlarga, sopol idishlarga odamlar, hayvonlarni rasmini chizganlar.

So'nggi paleolit davrining yutuqlaridan biri - nayzaning ixtiro qilinishi bo'lgan. Nayza tufayli ovchilik rivojlangan, tirik hayvonlarni birgalashib ovlash keng tarqalgan. Nayzani ushlash, uni mo'ljalga olib, uzoqqa uloqtirish kabi mashqlar, hayvonlarni ovlash, ularni quvib yetish yetarli darajada chaqqonlik va chidamlilikni talab etadi. Bu natijalarga erishish uchun maxsus tayyorgarliklar, ularni o'rgatuvchilar, tarbiyachilar bo'lgan. Shu sababdan, oilalarda bolalarni maxsus tayyorgarlik va jismoniy jihatdan tarbiyalash ishlari olib borilgan. Oilada bolalarni tarbiyalashda tabiiy harakatlar (yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish, suvda suzish va h.k.) va turli harakatli o'yinlar eng asosiy vositalardan biri bo'lib xizmat qilgan.

Bolalarning yoshi, jismoniy rivojlanish holatlarini hisobga olgan holda, ularni guruhlariga ajratib, o'yinlar va jismoniy mashqlarga o'rgatish vujudga kelgan. Kichik yoshdagi bolalarga turli harakatli o'yinlarni o'rgatish boshlangan. O'rta yoshdagi bolalarga chaqqonlik, chidamlilik kabi sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan o'yinlar, to'siqli yugurishlar qo'llanilgan. Katta yoshdagi bolalarga esa tez yugurish, kuch sinashish, kurash, mushtlashish, tosh ko'tarish, daraxtlarga tirmashib chiqish, suvda tez suzish, nayza sanchish kabi murakkab o'yinlar, mashqlar o'rgatilgan.

Eng qadimgi davrda yashagan ajdodlarimizning dastlabki urf-odatlarini, an'anaviy marosimlari, ommaviy tadbirlari, kundalik turmush tarzi qadimgi afsonalar, rivoyatlar, xalq ertaklarida o'z aksini topgan. Bu rivoyatlar, afsonalar massagetlar, saklar, xorazmiylar, so'g'dlar, parfiyaliklar yashagan davrlarga borib taqaladi. «Avesto», «Alpomish», «Go'ro'g'li», «Qirqqiz», «Manas», «To'maris» kabi tarixiy manbalarda qadimgi davrda jismoniy tarbiya vositalarining - turli o'yinlar, otda yurish, kurash, kamondan o'q otish va boshqa masqlarning qo'llanilishi haqida ma'lumotlar bor.

Hozirgi Markaziy Osiyo hududlarida yashagan eng qadimgi ajdodlarimizning ijtimoiy-madaniy turmushi haqida ma'lumotlarga oid daliliy

ashyolar ko'p uchraydi. Ularning eng muhimlari Toshkent, Samarqand, Termiz va boshqa shaharlardagi tarix, arxeologiya va san'at muzeylarida saqlanmoqda. Toshlarga chizilgan rasmlarda kishilarning ov qilishdagi shakl va harakatlari, ov qurollari, hayvonlar aks ettirilib, ularning tarixi ham bir necha o'n ming yillik davrlarni o'z ichiga oladi.

Ajdodlarimizning ijtimoiy hayotida turli xil jismoniy mashqlar, o'yinlar ko'p qo'llanilgan. Ular asosan ijtimoiy mehnat va tarbiya jarayonida keng qo'llanilgan. Tarixiy manbalarga qaraganda mamlakatimizda yashab, hayot kechirgan ilk ajdodlarimiz bundan 40 ming yillar avvalgi davrga to'g'ri keladi. Ular haqidagi ma'lumotlar Surxondaryoning Dalvarzin tepa, Teshiktosh, Afrosiyob, Toshkent viloyatining Sirdaryo sohillari va boshqa joylarda o'tkazilgan arxeologik topilmalar guvohlik beradi.

Qadimgi yunon va sharq manbalarida, xususan «Avesto», «Alpomish», «Shohnoma» va boshqa manbalarda madaniyat markazlar sifatida Sug'diyona, Xorazm, Parkana, Baqtriya podsholigining katta qismi aynan, respublikamiz mintaqalariga to'g'ri keladi.

Miloddan avvalgi II-I ming yilliklarda Markaziy Osiyoda Baqtriya, Xorazm, So'g'diyona, Marg'iyona, Parfiya kabi yirik quldorlik davlatlari paydo bo'lgan. Ular Rim va Gretsiyadagi quldorlik tuzumidan o'ziga xos ravishda anchagina farq qilgan. Markaziy Osiyodagi davlatlarda ishlab chiqarish yuqori darajada bo'lmaganligi uchun asosan dehqonchilik, chorvachilik va mayda hunarmandchilik asosida qullar majburiy ishlatilgan.

Miloddan avvalgi 481 (480) – 431 (425) yillarda yashagan yunon tarixchisi Gerodotning «Tarix» kitobida qadimgi forslar, saklar va massagetlarning jismoniy tarbiyaviy qarashlariga oid muhim ma'lumotlar berilgan. Saklar, massagetlar va forslarning eng sharaflaydigan narsasi jasurlik bo'lgan. Saklar dunyodagi barcha merganlar orasida o'qni zoye ketkazmaydigan juda mohir merganlar sifatida shuhrat qozongan edilar, – deb yozgan Gerodot. Shunga ko'ra ular ko'proq o'g'illarga ega bo'lishdan faxrlanishgan. Podshoh ham kimning o'g'li ko'p bo'lsa, unga har yili sovg'a-salomlar yuborgan, bolalarning yoshiga ham e'tibor berishgan. O'g'il bolalarni 5 yoshdan 20 yoshgacha faqat uch narsaga: otida yurishga, kamondan otish, to'g'rilikka o'rgatishgan. Bolani 5 yoshgacha otasiga ko'rsatmaganlar, ayollar tarbiyasida bo'lgan. Mabodo o'g'il bola vafot etsa, otasining qayg'urmasligi uchun shunday qilganlar. O'g'il hech qachon ota-onasini behurmat qilmagan. Ular ota-onaga hurmatsizlikni faqat nikohsiz tug'ilgan yoki tashlandiq bolalardangina kutish mumkin, deb hisoblaganlar.

Gerodot forslar uchun yolg'onchilik va qarzdor bo'lish sharmandalik hisoblangan, deydi. Yana ular daryo suviga tupurmaganlar, hatto qo'l yuvmaganlar. Ular daryo suvini muqaddas sanaganlar. Gerodotning bu ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, bizning ajdodlarimiz farzandlariga jasoratli, o'z vatanining haqiqiy himoyachisi, kuchli va botir etib tarbiyalashga katta e'tibor berganlar.

Xitoy tarixchisi Syuan Tzin esa Samarqand aholisining ahloqiy va hulq-odob qoidalariga rioya etishda boshqalarga o'rnak bo'lganligini aytib

o'tgan. Bu ma'lumotlar qadimda bolalar o'qitiladigan savod maktablari bo'lganligi va maktablardan tashqari bolalar maxsus murabbiylar tomonidan harbiy-jismoniy mashqlarga va hunarga o'rgatilganligi, ta'limdan maqsad – bolalarni hayotga tayyorlash ekanligi haqida ma'lumot bergan.

Qadimgi davrlarda ta'lim-tarbiyaga oid ma'lumotlarni xalq og'zaki ijodi namunalari – afsonalar, qahramonlik dostonlari, qo'shiqlar, maqol va iboralardan ham olish mumkin. Xalq og'zaki ijodida xalq pedagogikasiga xos bo'lgan tarbiya tajribalari umumlashtirilgan. Ayniqsa, tarixiy shaxslar bilan bog'liq rivoyatlar buning dalilidir. Ularda muayyan shaxs faoliyati, qahramonliklari ulug'langan. Dostonlarda xotin-qizlarning aql-idroki, jasorati, erkaklar bilan teng sharoitda faoliyat ko'satganliklari ifodalangan.

Sak va xorazmiylarning ayollari harbiy yurishlar va janglarda qatnashgan, matonatda erkak jangchilardan qolishmagan. Buni miloddan avvalgi II asrda Rim manbalarida quyidagicha tasvirlangan: “Sak ayollari, xuddi qochib ketayotgandek, ayyorlik bilan ot ustida erkaklardek orqaga burilib o'q uzar edilar”.

Yunon tarixchisi Diodor ham miloddan avvalgi I asrda saklar haqida: “Bu qabilaning ayollari mard bo'ladilar va urush xatarlarini erkaklar bilan baham ko'radilar”, deb yozib qoldirgan.

Tarixdan ma'lumki, dastlab Amudaryoning o'ng qirg'oidagi yerlar Turon, chap qirg'oidagi yerlar esa Eron, deb yuritilgan. Miloddan oldin ahamoniylar saklar va massagetlarning yerlariga hujum qilib turgan. Eron shohi Kir sak va massagetlarga qarshi urushib 529 yilda mag'lubiyatga uchragan. Gerodotning «Tarix» kitobida massagetlar malikasi To'marisning Eron shohi Kir bilan olib borgan jang voqealari tasvirlangan. Jangda To'maris g'olib chiqib, Kirning boshini olib, qon bilan to'ldirilgan meshga solib: «Sen umr bo'yi qonga to'ymading. O'z ontim bo'yicha seni qon bilan sug'ordim», deydi. O'sha davrlarda To'maris kabi ayollardan sarkardalar chiqqan va janglarda har tomonlama kuch ko'rsatgan.

Poliennining “Harbiy hiylalar” asarida saklarga qarshi Doroning bosqinchilik yurishi to'g'risida ma'lumotlar bor. Bu asarda saklar qahramoni Shiroqning vatanparvarligi va jasorati ibrat sifatida ko'rsatilgan.

Eng qadimgi yozma manbalardan biri zardushtiylik dinining muqaddas kitobi “**Avesto**” hisoblanadi. Zardushtiylik ta'limotida ta'lim-tarbiya quyidagi bo'limlar: 1) ma'naviy va diniy tarbiya; 2) jismoniy va mehnat tarbiyasi; 3) aqliy va axloqiy tarbiyadan iborat bo'lgan. “Avesto” bo'yicha bolalarga 5 yoshgan savod o'rgata boshlaydilar; o'qishni o'rganishi bilan savdo ishlariga o'rgata boshlaydilar. Bu ma'lumotlar qadimda bolalar o'qitiladigan savod maktablari bo'lganligi va maktablardan tashqari bolalar maxsus murabbiylar tomonidan harbiy-jismoniy mashqlarga va hunarga o'rgatilganligi, ta'limdan maqsad – bolalarni hayotga tayyorlash ekanligi haqida ma'lumot beradi. Zardusht ta'limotida 15 yosh balog'at yoshi sanalgan. Du yoshda ularga davlat qonunlari, axloqiy qoidalar o'rgatilgan. Zardushtiylikning axloqiy qoidalariga binoan insonning o'z burchini his etishining eng birinchi belgisi ma'naviy poklik hisoblangan.

“Avesto”da insonning barkamol bo’lib etishishida ezgu fikr, ezgu so’z, ezgu amallar birligiga katta e’tibor berilgan. Qadimgi ajdodlarimiz insonda juda qadrlaydigan xislatlar jasurlik, adolat, sadoqat, insoniylik bo’lgan. Bu xislatlar o’z-o’zidan shakllanmagan. Tabiat va jamiyatdagi o’zgarishlar, ibtidoiy urug’chilik-qabilachilik turmush tarzi buni taqozo etgan. Ikkita katta kuch – yaxshilik va yomonlik o’rtasidagi ayovsiz kurash insondagi bu xislatlarning bevosita shakllanishiga turtki bo’lgan.

Qadimgi ajdodlar ijtimoiy turmush madaniyati, ayniqsa, sihat-salomatlik, jismonan chiniquish, mehnat hamda uzoq umr ko’rib yashash uchun yaratgan ta’lim-tarbiya jarayonlari «Avesto»da chuqur ma’no va o’rin egallagan.

Markaziy Osiyoni Eron Ahmoniylari, keyinchalik (miloddan avval 329-327 yillarda) Aleksandr Makedonskiy bosib olib, o’zlarining madaniyati, dini va ijtimoiy-iqtisodiy boshqarish ish usullarini o’rnatganlar. O’sha davrlarda Markaziy Osiyo hududida yashagan xalqlar bosqinchilarga qarshi qo’zg’olonlar ko’taigan, jiddiy kurashlar olib borgan. Bunday hollarda askarlar va xalqning asosiy jangovoriik qurollari kamondan o’q otish, nayza bilan sanchish, qilichbozlik, turli xil vositalar (to’qmoq, kaltak, bolta, pichoq va h.k.) bo’lgan. Jangchilarning ma’lum qismi otda yurishgan. Bu holat jangchidan ot ustida turib barcha qurol vositalari bilan jang qilish, otni choptira bilish hamda boshqa imkoniyatlardan o’ta ustalik bilan foydalanishni talab etgan.

Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, Aleksandr Makedonskiy miloddan avvalgi 334 yilda 30000 piyoda va 5000 otliq askar bilan kichik Osiyoga, keyin Markaziy Osiyoga jangovar yurish qilgan. 327 yilda hozirgi Buxoro, Samarqand, Panjakent atrofidagi yerlarni bosib olgan. Bunda lashkarboshi Spitamen bosqinchilarga katta qarshilik ko’rsatgan. Lekin uning xotini xoinlik qilib, Spitamenning boshini kesib, Aleksandr Makedonskiyga topshiradi. Podshoh bu bevafo xotinni hamda 120 ming aholini ham qirib tashlagan, chunki uning ta’biri bo’yicha eriga, eliga vafolik qilmagan ayol boshqalarga vafodor bo’lmaydi.

Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy tuzumi, madaniyati haqidagi ma’lumotlar Xitoy manbalarida ham uchraydi. Miloddan avvalgi 138 yilda Markaziy Osiyoga kelgan Xitoy elchisi - Chzyan Syan o’zining “Tarixiy bitiklar” kitobida qiziqarli ma’lumotlar qoldirgan.

Kushonlar davri Markaziy Osiyo, Afg’oniston, Pokiston va Hindiston xalqlari tarixida va butun dunyo madaniyatining taraqqiyotida alohida o’rin egallagan. Markaziy Osiyodan qadimgi Ipak yo’li o’tganligi bu yerdagi xalqlarning madaniy hayotida katta burulishlarga sabab bo’lgan, Sharq mamlakatlar bilan g’arb davlatlari o’rtasidagi savdo va madaniy aloqalarni o’rnatgan. Termiz yaqinidagi Ayritom, Xorazmdagi Tuproqqal’a va boshqa joylardan topilgan buyumlar, suyak, tosh, sopolga chizilgan rasmlarda qadimgi kurash, nayza uloqtirish, qilichbozlik, otda jang qilish kabi tadbirlar aks ettirilgan.

O’zbekiston hududida qadimgi yashagan xalqlarning turmush sharoitlarida, o’z vatanlarini himoya qilishda jismoniy tarbiya vositalaridan

foydalanish kabi madaniy hamda jangavorlik faoliyatlari alohida o'rin tutadi. Bu davrdagi yashagan xalqlar o'rtasida jangovorlikni oshirish o'z hududlarida osoyishtalikni ta'minlash, xalq farovonligini yuksaltirish uchun o'tkazgan diniy, madaniy marosimlar, to'ylar va turli an'analarida kamondan o'q otish, qilichbozlik va nayzabozlik qilish, kurash, ot o'yinlari hamda boshqa xalq milliy harakatli o'yinlari bilan mashhur bo'lganlar.

Qadimgi ajdodlar jismoniy madaniyati xalq og'zaki ijodida, ayniqsa, ko'proq ifodalangan. «Alpomish» dostonida kurash, otda poyga, kamondan o'q otish merganlik kabi jismoniy sifatlar, vatanparvar va xalq uchun jonini ham fido qilish kabi eng ulug' insoniy fazilatlar madh etilgan.

«Alpomish» dostonining ijtimoiy-tarbiyaviy xususiyati shundaki, bundan bir necha ming yillar mavjud bo'lgan urf-odatlar, marosimlar, ayniqsa, yigit va qizlarining bir-biriga vafodorligi, jismoniy jihatdan o'ta barkamolligi, dushmanlaiga shafqatsiz kurashlari odilona bayon etilgan.

Dostonlarning tarbiyaviy jihatlari shundaki, xalq irodasi, an'analar, urf-odatlar mazmunida otda chopish, jang qilish, qilichlashish, kurash, kamondan o'q otish kabi jismoniy faoliyatlar yuqori saviyada madh etilgan. Bunda dushmanlar bilan mardonavor jang qilishgan yigit va qizlar timsoli tasvirlanadi. Xalq og'zaki dostonlarida xalq irodasi, yigit-qizlarning muhabbat, sadoqat, jasur, botir, pahlavon, chavandoz kabi sifatleri o'z ifodasini topgan. Xalq milliy o'yinlari bir necha yo'nalishlaiga ega bo'lib, ularning tarkibida raqslar, laparlar, aytishuvlar, askiyalar va juda ko'p janrlardagi san'at ancha ustun turadi. Shuningdek, ular qatorida ajdodlardan meros bo'lib kelayotgan qator harakatli o'yinlar va sportga xos o'yinlar ham juda ko'p. O'zbek xalq o'yinlari va milliy jismoniy mashqlarini quyidagi asosiy guruhlariga ajratish mumkin:

- kamondan o'q otish; qilichbozlik;
- kurash (buxorocha, farg'onacha, xorazmcha usullar);
- ot o'yinlari (poyga, olomon poyga, ko'pkari, uloq va h.k.);
- kuch sinashish (tosh ko'tarish, arqon tortishish, ot, buqa, tuya ko'tarish);
- dorboz o'yinlari (dor ustidagi mashqlar);
- harakatli milliy o'yinlar;
- yugurish musobaqalari (batba);
- ov qilish (o'rgatilgan qushlar bilan –lochin, burgut va h.k.).

Bunday o'yinlarning deyarli barchasi ommaviy bayramlar, musobaqalar va to'ylarda keng qo'llanilgan. Qadimga manbalar Oks (Amudaryo) va Yaksart (Sirdaryo) daryolari o'rtasidagi vodiya ot musobaqalari keng tarqalgan. So'g'diyona va Baqtriyada kurash, ot poygasi, uloq, dorbozlik juda ommalashgan.

Milodiy IV-V asrlarda yangi ijtimoiy siyosiy munosabatlar yuzaga kelib, Xorazm, Farg'ona, Shoshda yangi davlatlar vujudga kelgan. Nafaqat harbiy yurishlar, balki savdj sotiq maqsadlari uchun ham chiniqqan chavandozlar va otlar kerak bo'lgan. Bu esa ot musobaqalarining ommalashib ketishiga sabab bo'lgan.

TEST SAVOLLARI

Teshiktosh g'ori topilmalari asosida jismoniy tarbiyaga oid qanday xulosa qilingan?

- a) qadimgi ajdodlarimiz kuchli, mohir ovchi bo'lgan
- b) qadimgi odamlar tosh qurollarini yasagan
- c) qadimgi odamlar yaxshi xunarmand bo'lgan
- d) qadimgi odamlar chorvachilik bilan shug'ullangan

Kamon va o'q yoy qaysi davrda ixtiro qilingan?

- a) mezolit b) neolit c) eneolit d) bronza davri

Zarautsoy g'orida topilgan rasmda nima tasvirlangan?

- a) ov qilish b) otda yurish
- c) olov yoqish d) kitob o'qish

Qadimgi Markaziy Osiyo xududida qanday jismoniy mashqlar keng tarqalgan edi?

- a) kamondan o'q otish, otda yurish, kurash.
- b) qo'l jangi, yugurish.
- c) kurash, qilichbozlik
- d) poyga, yugurish, kurash.

Markaziy Osiyo xalqlari jismoniy tarbiyasiga oid eng qadimgi yozma manbaga nima kiradi?

- a) Zardushtiy dinining «Avesto» kitobi
- b) Gerodotning «Tarix» kitobi
- c) Strabonning «Geografiya» kitobi
- d) «Alpomish» dostoni

Qadimgi davrda Markaziy Osiyo xalqlari qanday mashqlarni mukammal egallagan?

- a) kamondan o'q otish. b) yugurish c) sakrash d) qo'l jangi.

«Avesto» bo'yicha ta'lim-tarbiya qanday bo'limlardan iborat?

- a) diniy, aqliy, harbiy- jismoniy, ma'naviy
- b) aqliy, jismoniy, diniy
- c) harbiy- jismoniy
- d) diniy, aqliy.

Gerodot kaysi qadimgi xalqlarni dunyodagi eng mohir merganlar degan?

- a) saklarni b) minglarni c) eftalitlarni d) barlosarni

Sug'diyona va Baqtriyada qanday mashqlar keng ommalashgan edi?

- a) ot poygasi, kurash, uloq, dorbozlik
- b) kuch sinashish, arkon tortishish
- c) to'p o'yinlari, akrobatika
- d) harakatli o'yinlar.

Qadimgi davr ayol qahramonlaridan qaysi biri jismoniy barkamollik timsoli bo'lgan?

- a) To'maris b) Roksana
- c) Kleopatra d) Bibixonim.

Miloddan avvalgi III-II asrlarda Parfiya harbiy sohada qaysi davlat bilan raqobatlashgan?

- a) Qadimgi Rim.
- b) Qadimgi Misr
- c) Xitoy
- d) Yaponiya.

?

- ✓ Markaziy Osiyo xalqlari jismoniy tarbiyasiga oid eng qadimgi yozma manbaga nima kiradi?
- ✓ Qadimgi ajdodlarning ijtimoiy turmush sharoiti va unda qo'llanilgan jismoniy madaniyat haqidagi ma'lumotlarni tahlil qiling.
- ✓ Teshiktosh g'ori topilmalari asosida jismoniy tarbiyaga oid qanday xulosa qilingan?
- ✓ Kamon va o'q yoy qaysi davrda ixtiro qilingan?
- ✓ Zarautsoy g'orida topilgan rasmda nima tasvirlangan?
- ✓ «Avesto» bo'yicha tarbiya qanday bo'limlardan iborat?
- ✓ Gerodot kaysi qadimgi xalqlarni dunyodagi eng mohir merganlar degan?
- ✓ Qadimgi davr ayol qahramonlaridan qaysi biri jismoniy barkamollik timsoli bo'lgan?
- ✓ Qadimgi Markaziy Osiyo xududida qanday jismoniy mashqlar keng tarqalgan edi?

Jadvalni to'ldiring.

Qadimgi Markaziy Osiyo xalqlarining jismoniy tarbiyasi

Jismoniy mashq turlari	Jismoniy tarbiya shakllari	Jismoniy tarbiya vositalari

Adabiyotlar

- Karimov I.A.. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. - T.: 1998.
- Abdumalikov R., Eshnazarov J.E., Ajdodlar jismoniy madaniyat tarixini o'rganish masalalari. O'quv qo'llanma, T.:1993.
- Toymurodov O.R., O'zbek milliy kurashi. T.: Ibn Sino, 1990.
- Usmonxo'jayev T.S., Xo'jayev F. 1001 uyn. T.: Ibn Sino, 1990.
- Xoshimov K. Pedagogika tarixi. T.: "O'qituvchi", 1996.
- O'zbekiston tarixi. T.: "Sharq", 2004.
- Ernazarov E. Olimpiada – jahon sporti bayrami. T.: "Sharq", 2008.
- Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. T.: 2008.

**O'ZBEKISTON RESPUBLAKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONI TARBIYA INSTITUTI

L. A. DJALILOVA

**O'RTA ASRLARDA CHET EL MAMLAKATLARDA
JISMONIY TARBIYA VA SPORT (V-XVII asrlar)**

Ma'ruza 2 soat

Toshkent - 2015

O‘zbekiston Respublika Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2014 yil _____ sonli bo‘yruq‘i bilan tasdiqlangan namunaviy o‘quv dasturiga muvofiq ishlab chikildi.

Tuzuvchi:

Djalilova L. A., JTNvaU kafedrasining katta o‘qituvchisi.

Takrizchilar:

Kerimov F.A., pedagogika fanlari doktori, professor.

Xodjanov A.R., TIMI “Jismoniy tarbiya” kafedrasi mudiri, dotsent

O‘quv-uslubiy tavsiyalar Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati kafedrasining 2015 yil "_____"dagi "_____" - son yig‘ilishida muhokamadan o‘tgan va fakultet kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

O'RTA ASRLARDA CHET EL MAMLAKATLARDA JISMONIY TARBIYA VA SPORT (V-XVII asrlar)

O'rta asrlarda jismoniy tarbiya va sport rivojlanishining xususiyatlari. O'rta asrlarning dastlabki, taraqqiy etgan va emirilish davrlarida jismoniy tarbiya. Gumanistlarning jismoniy tarbiya to'g'risidagi fikrlari.

O'rta asr davri V-XVII asrlarga to'g'ri keladi. Bu davrda feodal tuzumi G'arbiy va Sharqiy Yevropa, Osiyo hamda Shimoliy Afrikada vujudga kelib, rivojlanib borgan. Markaziy Amerika, Avstraliya qit'alari, Osiyoning shimoliy viloyatlarida esa bu davrda ibtidoiy jamoa tuzumi yoki ilk quldorchilik tuzumi davom etgan. O'rta asrlar Osiyo, Yevropa mamlakatlari va Afrikaning bir qancha mamlakatlarning asosiy ko'pchiligi feodal ishlab chiqarish usuli hukmronlik qilgan davr edi. G'arbiy hamda Sharqiy Yevropaning, Hindi-Xitoyning ko'pgina davlatlari Arab davlatlari, Turkiya, Yaponiya va boshqa davlatlar vujudga kelgan, Xitoy, Hindiston, Eron, O'rta Osiyo xududlarida ilgari paydo bo'lgan davlatlar ham rivojlandi.

III-IV asrlarda Xitoyda, III-VII asrlarda Hindiston, Old va O'rta Osiyo mamlakatlarida, Shimoliy Afrika va Yevropada feodal munosabatlar vujudga kelgan. Ba'zi bir xalqlar quldorlik tuzumini chetlab, ibtidoiy jamoa tuzumidan feodal munosabatlarga o'tganlar.

O'rta asrlar jamiyatining asosiy tarkibini feodallar va dehqonlar tashkil etgan. Feodalizm davrida yer zodagon feodallarning mulki hisoblangan. Mehnat qurollari, mollar, xo'jalik imoratlari hukmron feodallarda ham, bevosita ishlab chiqaruvchilar - dehqonlarda ham, hunarmandlarda ham bor edi. Ular o'rtasida butun o'rta asrlar davomida qattiq sinfiy kurash olib borilgan. Bu kurash o'sha davrdagi ijtimoiy taraqqiyotning barcha sohalariga, shu jumladan, feodallar va xalq ommasining jismoniy tarbiyasiga ham hal qiluvchi ta'sir qilgan edi. Cherkov feodal jamiyatining g'oyat reaksiya kuch bo'lib, xalq ijodiga, fanga qarshi kurash olib borgan. U antik madaniyat qoldiqlarini yo'q qilishga harakat qildan. Cherkov xalqning jismoniy kamolotga, tomoshalarga intilishini majusiylilikning, antik diniy urf-odatlarining ko'rinishi deb bilgan. Cherkov oddiy xalqning jismoniy tarbiya, jismoniy mashqlar va harakatli o'yinlar bilan shug'ullanishiga qarshi bo'lgan. Ilk o'rta asr davrida cherkov feodallarning jismoniy tarbiyasiga ham salbiy munosabatda bo'lgan. Biroq salb yurishllari davrida ritsarlarning harbiy-jismoniy tayyorgarligiga bo'lgan o'z munosabatini o'zgartirgan. Bu vaqtlarda cherkov feodal aslzodalarining jismoniy tarbiyasini qoralamadi va hatto bu tarbiyani ruhoniylar hamda monaxlar jamiyatiga olib kirdi. Cherkov xudoga va feodal tartiblarining mustahkamligiga bo'lgan e'tiqodni faqat butlar yordamida emas, balki qilich yordamida ham kiritishni quvvatlagan edi.

Feodallar jismoniy mashqlar bilan shug'ullanib, o'zlarini bosqinchilik urushlariga va dehqonlarning qo'zg'olonlarini bostirishga tayyorlab borganlar.

Urush olib borishning yangi usuli va yangi harbiy-jismoniy tarbiya vositalari va usullarida ayrim o'zgarishlar sodir bo'lgan. Ritsarlarning butun tarbiyasi harbiy-jismoniy tayyorgarlikdan iborat edi. Ritsarlik turnirlari o'sha vaqtlarda o'ziga xos ko'ngil ochish vositasi emas, balki shu bilan ayni bir vaqtda, ritsarlarning harbiy-jismoniy jihatdan tayyorgarligini namoyish etuvchi ko'rik, ot, nayza va qilichni ishlatish mahoratiga doir musobaqa edi.

G'arbiy Yevropa shaharlarining aholilari feodal ritsarlardan mustaqil bo'lib olishga harakat qildilar. Ular qo'llariga qurol tutgan holda kurashib, o'z erkinligini olishlari lozim edi. Bu esa ularni shaharlar atrofida devorlar qurishga va handaqlar qazishga, qorovullik xizmatini o'tashga va harbiy jismoniy tayyorgarlik bilan shug'ullanishga majbur qilgan.

Shaharliklar orasida yugurish, sakrash, tosh uloqtirish, og'irlikni bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish, qilichbozlik, yoydan o'q otish, kurash va to'p o'ynash kabi jismoniy mashqlar keng tarqalgan. Ular bu mashqlar yuzasidan uyushtiriladigan musobaqalarni bayram kunlari o'tkazgan. Shaharliklar tomonidan qilichbozlik va o'q otish birodarlik uyushmalari tashkil etilgan. Shaharliklar va dehqonlar o'rtasida o'tkaziladigan xalq jismoniy tarbiyasi xalq an'analari asosida amalga oshirilgan.

Dastlabki vaqtlarda bu davlatlarda barcha mehnatkashlar harbiy xizmatni o'tashga majbur bo'lgan erkin yer egalaridan iborat edi. Ular qirol yoki harbiy boshliq chaqirig'i bilan qurollangan holda yetib kelishlari va harbiy yurishlarda qatnashish uchun tayyor bo'lishlari kerak edi. Lekin harbiy ta'lim yaxshi tashkil etilmagan, chunki aholini harbiy va jismoniy jihatdan tayyorlashning uyushgan harbiy ta'lim tizimi shakllanmagan edi. Dehqonlar uchun harbiy jismoniy tarbiya faqat jangovar faoliyat uchungina emas, balki mehnat faoliyati uchun ham zarur bo'lgan. Bu davrda jismoniy tarbiyaning sinfiy xarakteri birinchi navbatda jismoniy tarbiyadan foydalanish maqsadlarida namoyon bo'lgan. Dehqonlar jismoniy tarbiyadan mehnat va jangovar faoliyatga tayyorlash vositalaridan biri sifatida, yuqori martabaga erishgan feodal aslzodalar esa o'z qudratini mustahkamlash vositasi sifatida foydalanganlar. Feodal aslzodalar o'zlarining harbiy jismoniy tarbiya tizimlarini yaratishda xalqning jismoniy mashqlar va o'yinlar sohasidagi ijodidan keng foydalanganlar.

O'rta asrlar davomida madaniyatning tarkibiy qismi sifatida jismoniy tarbiya va sport ham rivojlangan. Bir necha yuz yillar davomida katolik dini aqliy va jismoniy tarbiyaga salbiy ta'sir otkazib kelgan. Xristian dini ta'lim va tarbiya sohasida o'zining hukmronligini ustun qo'yib, bunda faqat ruhiyat va oxirat haqida ta'limot xalq ongiga singdirilgan. Dinning ta'siri natijasida maktablar va universitetlarda jismoniy tarbiyaga e'tibor berilmagan.

Ritsarlik tarbiya tizimi. Cherkov feodal tuzumiga yordam berish maqsadida ritsarlik katolisizmini keng tarqatgan. Salb yurishlaridagi ritsarlik faoliyatlarida jismoniy tayyorgarlikka ehtiyoj sezilib, ularni tayyorlashga e'tibor kuchaytirilgan hamda ritsarlik jismoniy tarbiya tizimi tashkil etilgan.

Ritsarlarni tarbiyalashda otda yurish, qilichbozlik, ov qilish, suzish, kamondan o'q otish, shaxmat o'yini, she'r aytish kabilardan foydalanilgan.

Bo'lajak ritsarlar 7 yoshdan 14 yoshgacha obro'li feodal ayollar tarbiyasini olgan. Bolalar orasidan tanlab olingan 14 yoshga to'lganlar qurollarni ishlatish bo'yicha tayyorlanardi. 21 yoshda esa ular bevosita ritsarlikka jalb qilingan. Ular har qanday xizmatni bajarishga tayyor bo'lishi uchun kuch va chidamhlikka erishish yo'lida jismoniy mashqlar bilan shug'ullanganlar. Bunda o'yinlar va sport muhim o'rin tutgan. O'yinlar, harakatlar harbiy xususiyatga ega bo'lgan sport o'yinlari ichida fransuzcha «je de pom», inglizcha «sul», gollandcha «golf» o'yinlari ko'proq qo'llanilgan.

Harbiy tayyorgarlik mashqlarida shahar devorlariga hujum, qasr va qo'rg'onlarni o'rab olib, qamal qilish udumga kiigan. Buning uchun sun'iy joylar tayyorlangan. Sport turlari orasida qilichbozlik, otda yurish, kurash, nayza uloqtirish, bosqon iig'itish, uzunlikka sakrash, kamondan o'q otish, suzish kabi mashg'ulotlarga keng o'rin berilgan. Qilichbozlikni o'rgatishda shu sohadagi mutaxassis o'qituvchilar - feyxmestrlar taklif etilgan. Ritsarlarning ko'ngil ochish mashqlari asosan ov qilish, ya'ni burgut, lochin yoki it bilan o'ljani tutish, otda va piyoda yurib ov qilishdan iborat edi.

Ritsarlarning harbiy-jismoniy tayyorgarligini sinovdan o'tkazish uchun ritsarlar turnirini o'tkazishgan. Turnirlar ommaviy tusda va yakkama-yakka bellashuvlar ko'rinishida o'tkazilgan. Turnirlarni tashkil qilish, asosan, jangdagi g'alaba, ritsarning uylanishi, oilada o'g'il tug'ilishi, yirik feodalning tug'ilgan kuni va boshqa sabablar bilan bog'liq bo'lgan. Yakka bellashuvda ritsarlar «qirolga hayot, ayolga qalb baxsh etish va o'ziga shon-shuhrat keltirish» uchun qasamyod qilganlar.

Turnirlarning o'tkazilishi ko'proq XIII asrga to'g'ri keladi va bunday turnirlar Germaniya, Angliya, Fransiya, Ispaniyada ko'proq tashkil etilgan. So'nggi turnirlar XV asr oxirlarida Germaniyada, XVI asr boshlarida Fransiya o'tkazilgan. Bu davrda feodal munosabatlar keskin o'zgarib, ritsarlik tizimi susayib borgan. Ritsarlik tizimi barham topishining sabablaridan biri porox va o'q otar qurollarning kashf etilishi tufayli jismoniy tarbiyaga ehtiyoj kamayishida bo'lgan.

Feodallarni harbiy-jismoniy tarbiyalash manfaatparastlik maqsadi - tashqi bosqinchilik urushlari uchun, mamlakat ichidagi dehqonlar va hunarmandlarning ozodlik harakatlarini bostirish uchun jismoniy jihatdan kuchli harbiy ritsarlarni tayyorlashdan iborat bo'lgan. Bo'lajak ritsarlarni harbiy-jismoniy tarbiyalash ularning juda yoshlik chog'laridanoq, odatda, yirik feodallarning saroylarida boshlanar edi. Syuzerenlar qal'alari yosh ritsarlarning maktabi edi. Bu maktab tarbiyasi, garchi ma'lum darajada tartib va qoidalarga solingan bo'lsada, xususiy oilaviy xarakterda edi. Feodallar ritsarlikka bag'ishlangan tarbiyaning ikki majburiy bosqichini va bir ixtiyoriy bosqichini - oliy bosqichini o'tar edilar.

Ritsarlar tayyorlash tizimining dastlabki bosqichida oddiy feodalar o'zlarining 7 yoshlik o'g'illarini senyor (boy feodal) qal'asiga yuborganlar. Qal'ada bu bolalar paj xizmatini o'taganlar va bunda zodagon ayollarning tarbiyasida bo'lganlar. Bu davrda ular kuchli va epchil bo'lish uchun maxsus o'qituvchilar yordamida kamalak otish, tosh va nayza uloqtirish, sakrash,

yugurish, suzish va otda yurish kabi mashqlar o'rgatilgan. Ularga ov qilish, harbiy-jismoniy mashqlarni bajarish va ritsarlik odob qoidalari o'rgatilgan.

Pajlik yoshida hosil qilingan malaka va ko'nikmalar navbatdagi bosqichda, 14 yoshga yetgan pajlar qurolbardorlikka o'tkazilgan. Ritsarlar tayyorlash tizimining ikkinchi bosqichida qurolbardorlar mahsus o'qituvchilar rahbarligida asov otlarni minish, og'ir temir qalqonlar kiygan holda va ularsiz uzoq masofalarga chopish, xandaqlardan va devorlardan sakrab o'tish, qal'a devorlariga narvon bilan va narvonsiz chiqish, qurol bilan va qurolsiz suvda suzish, ov qilish, shaxmat o'ynash o'rgatilgan. Qurolbardorlikning oxirgi yillarida yoshlar qilichbozlik, nayza uloqtirish hamda to'la asbob-aslahalari bilan otda yurishni mashq qilganlar. Qurolbardorlarning umumiy jismoniy va harbiy tayyorgarligi mukammal darajaga etgandan keyin, ularga 21 yoshga kirganlarida ritsarlik unvoni berilgan.

Ritsarlik tayyorgarligi - jismoniy kamolotning uchinchi bosqichi - faqat yirik senyorlar uchun mo'ljallangan edi. Bu bosqichda guruh ta'limi emas, balki individual ta'lim ustun turar edi. Qal'alarga professional o'qituvchilar, qilichbozlik ustalari, eng mashhur kurashchilar va mutaxassislar taklif etilgan. Bunday tarbiya tizimi natijasida ritsarlar jismoniy jihatdan kuchli, epchil va matonatli kishilar bo'lib, ular harbiy harakatlarning asosiy usullaridan xabardor bo'lganlar. Dag'al jismoniy kuch ularning iftixori hisoblangan. Ular o'zlarining doirasida ritsarlik odob-qoidalari degan axloqqa amal qilganlar. Ritsarlarning ko'pchiligi uchun jismoniy mashq mashg'ulotlari ko'ngil ochish vositasiga aylangan yoki turnirda ishtirok etish vositasi sifatida xizmat qilgan.

Ritsarlarning turnirlari ritsarlar harbiy sport musobaqalarining o'ziga xos shaklidan iborat edi. Ularda feodal aslzodalar harbiy-jismoniy tayyorgarligining yakuniy natijalari namoyish qilingan. Turnirlar ilk o'rta asr davrida vujudga kelgan. Ular Fransiya, Germaniya, Angliya, Chexiya, Polsha va Ispaniyada salb yurishlari davrida ayniqsa ravnaq topgan. Turnirlar o'z taraqqiyotida ikki bosqichni bosib o'tgan: birinchi bosqich - harbiy o'yinlar bo'lib, bunda turnirlar namunali ommaviy xarakterga ega bo'lgan va "buxurdlar" deb atalgan; ikkinchi bosqich ritsarlarning yakka olishuvi bo'lib, "jut" yoki "t'ost" deb atalgan.

Ommaviy turnirlar "buxurdlar" keng katta maydonlarda o'tkazilgan va biror harbiy harakat manzarasini eslatgan. Keyinchalik ommaviy turnirlar cheklangan maydonda, ma'lum vaqt, qoida va tartibga asoslanib o'tkazilgan. So'ng ommaviy turnirlar jut yoki t'ost turnirlari shaklini olgan.

T'ost turnirlari XI asrda yakkama-yakka olishuvning ancha aniq shakli sifatida paydo bolgan. XIII asrda ular turnirning asosiy qismiga kiritilgan va ritsarlar doirasida juda keng tarqalgan. Poyga va nayza bilan harakat qilish jut yoki t'ostda – og'ir aslaxa bilan qurollangan ritsarlarning yakkama-yakka olishuvida asosiy mashqlardan edi. Belgilangan qoidaga muvofiq, chopib kelayotgan otning ustida turib, nayza zarbi bilan raqibini egar ustidan uchirib yuborish lozim edi. Turnirlar maxsus maydonlarda - poyga va boshqa musobaqalar maydonlarida o'tkazilgan. Dastlabki turnirlar vaqtida qal'a va shaharlar yaqinidagi atrofi o'ralmagan joylar ana shunday maydonlar

vazifasini o'tagan. XI asrdan boshlab maxsus maydonlarning hajmi ma'lum bir tartibga solingan. XIV asrda turnir ishtirokchilarining xavfsizligini ta'minlash maqsadida maydonlar to'siqlar bilan to'sib qo'yiladigan; raqiblar ana shu to'siqlar bo'ylab bir-birlariga qarshi harakat qilganlar. Shunday yakkama-yakka olishuvlardagi jang san'ati uchi to'mtoq nayza bilan kuchli va aniq zarba berishdan iborat bo'lgan.

Qurollangan ikki guruhning olishuvidan iborat bo'lgan ommaviy turnirlar ancha jiddiy ahamiyatga ega edi. Otryadlar maydon chekkasidagi arqon bilan to'sib qo'yilgan joyda saf tortib tizilishar edi. Signalga muvofiq, arqon uzib tashlanar va guruhlar bir-biriga qarshi hujumga o'tar edilar. O'z shlemi yo'qotgan va otdan urib tushirilgan ritsarlar safdan chiqarilgan. Eng kam zarar ko'rgan guruh turnirda g'olib chiqqan. Turnirda aloxida ajralgan ishtiroqchilar xonimlar qolidan qimmatbaxo mukofot va sovg'a olganlar.

XIV asrdan boshlab o'q otadigan qurol paydo bo'lishi bilan otliq risarlar va risarlik turnirlari tanazulga uchragan. Turnirlar feodal zodagonlar uchun tomoshalarga aylanib, kambag'allashgan kichik ritsarlar turnirlardan boyish va talash manbai sifatida foydalanganlar. O'yin va tamoshalar feodallarning, ayniqsa ularning bolalarining xarbiy-jismoniy tarbiyasida katta o'rin tutgan. O'g'il bolalar va yigitlar ixtiyorida yog'och otlar, arg'imchoqlar, shag'al toshlar bo'lgan. Bolalar va yigitlar uchun o'yinchoq qal'alar qurilgan va ularga hujum qilib, bosib olishni mashq qilganlar. Musobaqa o'yinlari feodallarning tarbiyasida katta ahamiyatga ega edi. Musobaqa o'yinlarini ikki guruhga: harbiy va sport guruhlariga ajratish mumkin.

Feodallarning eng sevimli sport o'yini kichik koptok - hozirgi tennis koptogiga o'xshash koptok o'yini edi. Fransiyada bu o'yin «je de pom» deb atalgan. Bu o'yin uchun maxsus to'r, koptoklar, raketkalar tayyorlanib, maxsus bino «o'yin uyi» qurilgan. Katta to'p «sul» o'yini - futbol o'yinini eslatuvchi o'yin edi. Bu o'yin asosan xalq o'yini edi. Lekin qirol va uning atrofidagi aslzodalar undan hazar qilmas edilar.

Ritsarlik tarbiya tizimining barham topishi. Poroxning va o'q otadigan qurolning paydo bo'lishi qurolli kuchlar tarkibining tubdan o'zgarishiga olib kelgan. Piyoda askarlar va artilleriya og'ir qurollar bilan qurollangan otliq askarlarni siqib chiqardi va ritsarlarning harbiy jismoniy tayyorgarlik tizimining hammasini foydasiz qilib qo'ygan edi.

Lekin ritsarlar o'zlarining imtiyozli hisoblangan, ularning obro'yini saqlab turgan va boshqa sinflardan ajratib turgan narsalardan darhol voz kechmagan. Butun XV asr davomida hali turnirlar o'tkazib turildi, lekin endi kishilarning e'tibori turnir ishtirokchilarining mahorati va harbiy ta'limiga emas, balki kiyimlarining yaltirashiga hamda qurollarining chiroyligiga qaratilgan edi. 1487 yilda so'nggi umumgerman turniri, 1512 yili esa oxirgi mahalliy turnirlar bo'lib o'tgan. Jangchi ritsarni tarbiyalashning qattiq tizimi asta-sekin unutib borildi. Ritsarlik tarbiya tizimi o'rnida jentlmenlar tayyorlash tizimi vujudga kelgan.

Ritsarlik qal'alaridan shaharlarning iqtisodiy jihatdan ustunligi hoida qimmatbaho o'q otuvchi qurollar zodagonlarning va unga tayanadigan qirol

hokimiyatining mulki bo'lib qoldi. Zodagonlar boyligining o'sib borishi ularga yollanma qo'shinlar - landsknextlar saqlashga imkon berdi. Bular nayza, qilich va o'q otuvchi aslaha bilan qurollangan professional jangchilarning guruhlari edi. Landsknextlar o'q otadigan qurolni ishlatish usullarini egallash bilan bir qatorda boshqa qurolni ishlatish usulini ham o'rganganlar. Ular qurolsiz kurashish, suvda suzishni o'rganib, o'zlarida chidamlilik xususiyatlarini tarbiyalaganlar.

Landsknextlar qimmatga tushar edi, ular intizomsiz, jangda unchalik ishonchli emas, tinchlik davrlarida esa davlat uchun xavfli kishilar edi. Bu hol asta-sekin doimiy armiyaga o'tishga sabab bo'ldi: bu armiyaning oddiy ommasi shahar kambag'allari va yersiz dehqonlardan tarkib topgan.

Armiyaga olinganlarning hammasiga ta'lim berish ishiga qattiqqo'llik munosabatida bo'linar edi. Safda yurish tayyorgarligi va bir xil standart harakat va usullarni sinchiklab o'rganib borish jangchilarning individual xususiyatlarini yo'q qilardi. Komandirlar tarkibi maxsus tashkil etilgan harbiy maktablarda ta'lim olardi. Bu maktablarda otda yurish, qilichbozlik, pistoletdan o'q otish, suzish, ov qilish, raqs tushish, soldatlarni qo'pol mashq qildirish bilan shug'ullanar edilar.

Dehqonlarning jismoniy tarbiyasi. G'arbiy Yevropa davlatlarida ozod dehqonlarning qullikka solinishi, ularni ekspluatatsiya qilishning kuchayishi va ularni harbiy ishda qatnashishdan chetlashtirilishi xalq ommasi jismoniy tarbiyasiga g'oyat darajada salbiy ta'sir ko'rsatgan. Dehqonlarda ishdan bo'sh vaqt ancha qisqarib, jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish uchun zarur bo'lgan moddiy imkoniyatlar kamayib ketgan. Buning natijasida o'yinlar, raqslar va turli mashqlarni o'z ichiga olgan musobaqa turlari bilan nishonlanadigan ko'pgina eski xalq bayramlari unutildi. Biroq dehqonlar o'zlarining og'ir va huquqsiz ahvollariga qaramasdan, o'z muhitida ilgarigi davrlardagi an'anaviy jismoniy mashqlarni saqlab qolishga harakat qilganlar.

XIV-XV asrlardagi rasmlarda dehqonlarning otda chopishi, raqslari, ularning yugurishga, kurashga va langar cho'pga tirmashib chiqishga doir musobaqalari aks ettirilgan. Germaniyada yerga tashlab qo'yilgan shamshir atrofida raqsga tushish juda ommalashgan edi. Yevropaning shimoliy hududlarida, jumladan, Skandinaviyada chang'ida yurish va konki uchish ancha keng qollangan. Fransiyada to'p bilan o'ynaladigan o'yinlar mashhur edi. «Sul» o'yinida ko'pincha aksari qishloqlarning aholisi ishtirok etgan.

Xalq hayotida saqlanib qolgan o'yin va mashqlar dehqonlarda mehnat qilish va feodallarga qarshi kurashish uchun zarur bo'lgan ma'naviy va jismoniy fazilatlarning tarbiyalanishiga imkon bergan.

Feodallarga qarshi chiqadigan xalq lashkarini tayyorlashda jismoniy mashqlar katta o'rin egallagan. Yomon qurollangan piyoda dehqonlar sovutga o'ralib olgan otliq ritsarlarga qarshi jang qilishga majbur bo'lganlar. G'alayonchilar, birinchi navbatda ritsarlarni otdan urib tushirar edilar. Buning uchun esa ular otliqlarni arqon bilan o'rar yoki otlarning oyog'ini jarohatlar edilar. Piyoda ritsarlar beso'naqay bo'lib, qo'zg'olonchilar ularni to'qmoq, gurzi va toshlar bilan urar edilar. Bu usullar ularga o'zlarining dushmaniga

jiddiy talofat yetkazish imkonini bergan. Feodallar va din peshvolari jismoniy mashqlar va xalq o'yinlariga qarshi edi. Shunga qaramasdan, xalq qadimgi o'yinlar va jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishni, an'anaviy bayram va marosimlarda ularni qo'llashni davom etgan.

XIV asrda Shveysariyada 16-18 yoshdagi o'smirlar o'rtasida yugurish, sakrash, kurash, nayza uloqtirish, tayoqlarda qilichbozlik kabi mashq turlari bo'yicha musobaqalar o'tkazilgan. Dehqonlar orasida kurash, tosh uloqtirish, yugurish, tayoqlar bilan qilichbozlik, konkida uchish, otda poyga, to'p bilan o'yin, chim ustida xokkey, chang'ida yurish kabi turlar keng tarqalgan.

XV asrda Yevropa davlatlarida dehqon va hunarmandlar katolik dini va feodallarga qarshi g'alayon va qo'zg'olonlarida jismoniy mashqlardan harbiy maqsadda samarali foydalanganlar.

Dehqonlarning mehnati feodal madaniyatining moddiy asosi edi. Feodallar, quldorlardan farqli ravishda dehqonlarning jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishini rasman taqiqlamagan. Biroq tinkani qurituvchi kundalik mehnat dehqonlarning butun kuchini olar edi. Ularning tomoshalar, jismoniy mashqlar uchun vaqti ham, kuchi ham yetmas edi. Cherkov xalqning jismoniy mashqlariga qarshi chiqdi. Cherkov xalq orasida badan to'g'risida g'amxo'rlik qilishning gunoh ekanligi to'g'risidagi g'oyani tarqatib, o'zini tiyishni va tarki dunyo qilib hayot kechirishni targ'ib qilgan. Biroq dehqonlar o'zlarining muhitlarida qadimdan rivojlanib kelayotgan jismoniy mashq va o'yinlarni mehnat faoliyatiga, feodallarga qarshi kurashga tayyorlash, o'z qishloqlarini himoya qilish vositalaridan biri sifatida saqlab qolganlar.

Shaharliklar jismoniy tarbiyasi. O'rta asrda shaharlarning ko'payishi (IX-XIV) xalq jismoniy madaniyati yangi shakllarining rivojlanishiga olib kelgan. Shahar hunarmandlari, mehnatkashlari shaharni himoya qilish maqsadida qilichbozlik va o'q otish bo'yicha «birodarlik» jamiyatini tuzganlar. Bunday faoliyatlar Fransiya, Italiya, Germaniya, Belgiya, Shveysariya kabi davlatlarda namunali bo'lgan. Shu asosda turli xil o'yinlar va ko'ngilochar tadbirlar ham tashkil qilingan. Angliyaning maydonlari va keng ko'chalarida sul o'yini ommaviy ravishda o'tkazilib, tomoshabinlarni jalb etgan. Shahardagi ommaviy sayllarda akrobatika, kurash, mushtlashish kabi o'yin-mashqlar namoyish etilgan.

XV-XVI asrlarda shahar zodagonlari kichik doirada o'q otish va qilichbozlik bo'yicha tuzgan «birodarlik» jamiyatlari mustahkamlana borgan. Shahardagi boylar jismoniy mashqlar va o'yinlar o'tkazish uchun maxsus joylar, moslamalar qurilgan. Bunda asosan tennis, golf, kriketga katta e'tibor berilgan.

Shaharliklar shaharlarni talab kelgan va ularning savdosiga to'siq bo'lgan feodallarga qarshi kurashda o'zlarining qo'lida bo'lgan barcha vositalardan, jumladan jismoniy tarbiyadan ham foydalanganlar. Jismoniy tarbiyaning asosini xalq jismoniy mashqlari va o'yinlari tashkil etgan edi. Sex ishlab chiqarish uyushmalari ritsarlarning hujumi vaqtida piyoda askarlar guruhiga aylanib, shahar lashkarlarini tashkil etganlar va feodal otliq askarlariga qarshi kurash olib borganlar.

Keyinroq shaharlarda maxsus yoy otuvchilar hamda qilichbozlar va nayzabozlarning birlashmalari vujudga kelib, ular qardoshlik birlashmalari deb nom olgan.

Qilichbozlar qardoshliklariga nayzabozlik, qilichbozlik va oybolta irg'itishga o'rgatilar va mashq qilingan edi. Bu yerda qurol bilan zarba berish va zarbani qaytarish usullari, quolsiz otliq askarning qurolli otliq askarga qarshi kurash usullari o'rgatilgan. Qilichbozlar qardoshliklari ishtirok etishni xoxlagan barcha shaharliklar o'rtasida ochiq musobaqalar o'tkazar edi.

Yoy otuvchilarning qardoshlik uyushmalarida shaharliklarga kamalak va kamondan, keyinchalik esa, XIV-XV asrlardan boshlab o'q otadigan quroldan otishga o'rgatilgan edi. Langarcho'p uchiga bog'langan qush ko'pincha nishon vazifasini bajargan. Yoy yoki kamon otish vaqtida masofa 125-150 qadamni tashkil etgan. O'q otadigan qurol paydo bo'lgan vaqtda otish masofasi ancha kam o'zgardi, chunki dastlabki miltiqlar hali takomillashmagan edi.

Xalq bayramlari dasturiga qilichbozlik va o'q otish musobaqalaridan tashqari, odatda, yugurish, sakrash, kurash, poyga va eshkak eshish bo'yicha poyga qilishga doir musobaqalar ham kiritilgan edi.

Qirollar o'zboshimcha mahalliy feodal ritsarlarga qarshi kurashda shahar lashkarining harbiy qudratiga tayangan va shuning uchun shaharliklarning harbiy-jismoniy tayyorgarkigini takomillashtirishda shaharlarni qo'llab-quvvatlar edi. Shaharlarda kamalak otish odatini rag'batlantirish yuzasidan qirollarning ko'p sonli farmoyishlari chiqarilgan edi.

Qirollar shaharliklarni bevosita harbiy tayyorgarlikdan chalg'itadigan o'yinlarnigina ta'qiqlagan edilar. Shaharliklar hayotida to'p bilan o'ynaladigan turli xalq o'yinlari keng tarqalgan edi. Ingliz shaharlari ko'chalarida futbol o'ynalar edi. Fransiya «kross» va «jo de pom» singari o'yinlar juda ommalashgan edi. Shaharlar katta bo'lmaguncha, barcha o'yinlar va musobaqalar shahardan tashqaridagi dala va yaylovlarda o'tkazilgan edi. Biroq keyinchalik shaharlar o'sib, o'yinlar shahar ko'chalarida o'tkazila boshlandi. Shahar zodagonlari bu o'yinlarni ta'qiqlash uchun harakat qilganar. Masalan, 1314 yil London savdogarlari iltimosi bilan ingliz qiroli Eduard II shahar ichida katta to'p bilan o'ynaladigan o'yinlarni tasodifiy tomoshabinlar, yo'lovchilar va hatto imoratlarni uchun xavfli, deb ta'qiqlagan.

«Jo de pom» o'yinidagi o'zgarishlar shahar sharoitlarining o'yinlar taraqqiy etishiga bo'lgan ta'sirini yaqqol ko'rsatadi. XIV asrgacha «jo de pom» o'yini hamma joyda: dalada, ritsarlik qal'alarida, shahar qal'alari yonida, cherkov maydonlarida va boshqa yerlarda o'ynalgan edi. Keyin esa bu o'yin uchun atrofi yopilgan maxsus maydonlar qurilgan. Bu maydonlar ustiga to'r o'rnatilib, bu to'r ustidan to'pni ilgari gidek qo'l bilan emas, balki raketka yordamida qaytarib otish lozim edi. XIV asr oxirida Fransiya bu o'yin uchun hatto maxsus binolar ham qurilgan.

Angliyada futbol o'yini ham taxminan xuddi shunday taraqqiy etdi. Ilgarigi vaqtlarda bu o'yin dehqonlar o'yini edi. Hosil yig'ib olingandan keyin qo'shni qishloq dehqonlari hosili o'rib olingan dalalarda to'p bilan o'ynar edilar. Shaharliklar markaziy bozor maydonida yoki ko'chalarda futbol o'ynar edilar. Bu esa ko'pincha tartibsizlikka, shahardagi harakatning buzilishiga olib kelgan edi. Shuning uchun o'ynaladigan joy va o'yinchilar sonini cheklovchi qoidalar yaratilgan.

O'rta asr shaharlarida akrobatlar va ayniqsa dorbozlarning chiqishlari juda ham ommalashgan edi. Ularning ko'pgina mashqlari, masalan, osilgan holatdan tiralib gavdani ko'tarish va turli-tuman aylanma harakatlar, keyinchalik langar cho'pga - turnikning timsoliga o'tkazilgan. Akrobatika mashqlaridan shaharliklar ichida keng ommalashgan turi piramida tuzish edi. Akrobatlar turli murakkab sakrashlarni ham bajarganlar.

O'rta asr universitetlarining oquv dasturlarida jismoniy tarbiyaning yo'qligi talabalar orasida jismoniy mashqlarning tarqalishiga halaqit bermadi. Ko'pgina talabalar yoy otish va qilichbozlik uyushmalariga kirar edilar. Talabalar o'rtasida ko'pincha kurash va mushtlashish musobaqalari uyushtirilgan. Talabalarning klublarida qilichbozlik, yog'och otda chavandozlik qilish va akrobatika qilish mashqlari ham otkazilgan edi.

Shahar aslzodalarining jismoniy tarbiyasi. So'nggi o'rta asr davrida shaharliklar ommasi bir-biridan keskin farq qiluvchi uch guruhdan: patritsiylar, byurgerlar va plebeylar qatlamidan iborat edi. Patritsiylar va byurgerlar shaharlarning xojayinlari bo'lgan. Shaharlarda aslzodalar jismoniy madaniyatining ravnaq topish jarayoni va keng xalq ommasi jismoniy tarbiyasining nisbatan tushkunligi sodir bo'lmoqda edi.

XV asrda o'qchi uyushmalar shahar patritsiylarining harbiy, sport va politsiya xizmatining markaziga aylangan edi. Patritsiylar kamondan va pistoletdan o'q otish uchun maxsus uylar qurib, shahar va shaharlararo otish musobaqalari o'tkazganlar. Qilichbozlar birodarliklari ham sex aslzodalarining tashkilotiga aylanib qoldi. Bu tashkilotlarga kirish uchun nafaqat qilichbozlik san'atidan sinovdan o'tish, balki shunga muvofiq mulkga ham ega bo'lish lozim edi.

XV asrning oxirlariga kelib otish va qilichbozlik mashg'ulotlari shahar aslzodalarining foydali va ko'ngilli tomoshalaridan biriga aylangan.

Shahar bayramlari professional darbozlar, pantomimlar, harakatli o'yinlar, raqslar bilan to'ldirib borilgan. Patritsiyan yoshlari raqslarga tushish, to'p o'ynash, otda yurish, ov qilish va usti yopiq hovuzlarda cho'milishga qiziqar edilar. Byurgerlar o'z imtiyozlarini himoya qilib, mehnatkashlarning qilichbozlik uyushmalari, qilichbozlar qardoshliklarida qatnashishlariga yo'l qo'ymas edilar.

O'rta asrlarda o'q otish qurollarining kashf etilishi ritsarlik tarbiya tizimi barham topishining muhim sabablaridan biridir. Endilikda shahar va qishloq aholisi o'rtasida jismoniy mashqlar turli xil o'yinlar bilan ommaviy shug'ullanish vaziyati yuzaga kelgan edi. Shahar va qishloqlarda o'ziga xos

bo'lgan an'analar, bayramlar, katta ziyofatlar uyushtirib, kurash, mushtlashish va boshqa mashq va o'yinlarni tashkil etish keng rivojlangan.

Osiyo, Afrika va Amerika qit'alarida jismoniy tarbiya.

Osiyo, Amerika va Shimoliy Afrika mamlakatlarida qadimgi an'analarning uzoq saqlanishi bu hududlarda feodal tuzumi va jismoniy madaniyatning sekin rivojlanishiga sabab bo'lgan.

Osiyo mamlakatlari. Hindiston. O'rta asrlarda qadimgi jismoniy madaniyat tajribalari Hindistonda keng tarqalgan. Bunda kurash, kamondan o'q otish, yugurish, ot o'yinlaridan foydalanildi. Milliy raqslar bilan birgalikda xatxa-yoga, marosim o'yinlari va boshqa mashqlar ommalashgan.

Xitoy. Dehqonlarning «sariq ro'mollilar» deb nom olgan qo'zg'olonlari III-V asrlarda davom etib kelgan. Hukmdorlar aholidan qurollarni yig'ib olgan va ularni ishlatishni taqiqlagan edi. Shu sababli xalq orasida qurolsiz jang usullari avjiga chiqqan. VI asrda Xitoy ushu gimnastikasi tez rivoj topdi. Bunda qo'l va oyoqlarni ishlatib jang qilish, kaft va uning qirralari bilan urish amalga oshirilgan. Min sulolasi hukmronligi davrida ushu keng rivojlangan edi. Unda 20 xildan ortiq qurollar va tayoqlar qo'llanilgan. Lekin o'q otish qurollarining paydo bo'lishi bu turlar taraqqiyotini ancha pasaytirgan edi. Shunga qaramasdan, ushu mashqlaridan davolash maqsadida foydalanish davom etgan. Xitoyda, shuningdek, ot ustida chavgon yugurish va hindlarga xos xatxa-yoga bo'yicha musobaqalar o'tkazilib turilgan.

Yaponiya. O'rta asrlarda Yaponiyada jismoniy madaniyatning rivojlanishi Samuraylar institutining tashkil etilishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan. Samuraylar kichik yer egalari harbiy-feodal tabaqasi bo'lib, ularning jismoniy tarbiya tizimi xilma-xil kurash turlari: sumo, jiu-jitsu va karate, kendo - bitta yoki ikkita qilich bilan jang qilish san'ati, noginata - nayza bilan kurashish, piyoda va otda yugurishda kamondan o'q otish, marosim bellashuvlar, turli xil to'p o'yinlari kabi mashqlardan iborat bo'lgan.

Markaziy Amerika xalqlari. Yevropaliklar mustamlaka qilib olgan davrlargacha bu mintaqada inklar, mayya va atsteklar davlatlari mavjud bo'lgan. XII asrlarda bu mamlakatlarda ma'lum darajada jismoniy tarbiya tizimi mavjud bo'lgan. Bunda davlat miqyosida va oila sharoitida tarbiya berish amalga oshirilgan. Tashkil qilingan maktablarda o'yinlar va boshqa jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishgan. Kamondan o'q otish, tayoqlarni uloqtirish, qilich va qalqon bilan kurash kabi harbiy-jismoniy tayyorgarlik amalga oshirilgan. Inklar va atsteklarda uzoq masofalarga yugurish hayotiy ehtiyoj bo'lib hisoblangan. Ko'pchilik o'yinlar va mashqlar bu xalqlarning diniy marosimlari, urf-odatlar bilan bog'liq bo'lgan. Shuningdek, qabilalararo o'yinlar, diniy bayramlar, tantanalar, atletik musobaqalar tashkil etilgan. Butun jismoniy tarbiya tizimi aborijen xalqlarning mehnat, harbiy va hayotiy turmushida katta o'rin tutgan. Yevropaliklarning bosqinchilik, talon-taroj qilish, o'ldirish, majburlash kabi harakatlari Amerika xalqlarining jismoniy madaniyat tizimi rivojlanishiga salbiy ta'sir etgan.

Afrika mintaqasidagi xalqlar. O'rta asrlarda Afrika xalqlari orasida mehnat, harbiy ishlar va ijtimoiy turmush orqali jismoniy madaniyat shakllari

belgilangan. Jismoniy tarbiya oilada, ovchilar tomonidan qabilada va «xudo»lar uyida berilgan. Ko'pincha musobaqalashish shaklida amalga oshirilgan.

Bunda kamondan o'q otish va tayoqlarni mo'ljalga tekkizish, ustunga kim o'zarga tirmashib chiqish kabilar qo'llanilgan. Raqslar bilan birgalikda harbiy mashqlar qo'shib o'rgatilgan. Yoshlarni harbiy jihatdan tayyorlash maqsadida oilada yoki «xudo»larning uylarida qabila, urug' boshliqlari rahbarligida turli xil an'anaviy marosimlar tashkil etilgan. Bunda kurash, nayza va lappak uloqtirishdan keng foydalanilgan. O'g'il va qizlarni tarbiyalash tizimida tamtam sadolari ostidagi an'anaviy raqslar, turli harakatli o'yinlar, akrobatik mashqlar asosiy vosita sifatida xizmat qilgan. An'anaviy marosimlarda kurash, chidamlilik, epchillik, jasurlikni tarbiyalovchi mashq turlaridan iborat musobaqalar tashkil etilgan. Bu, o'z navbatida, xalqlarning jipsligi, inoqligi, ahilligini ta'minlashga xizmat qilgan. Bosqinchilik va mustamlakachilik ta'yziqi Afrikada milliy jismoniy madaniyatining ancha susayishiga sabab bo'lgan.

Gumanistlarning jismoniy tarbiya to'g'risida ta'limoti. XVI va XVII asrlarda G'arbiy Yevropa feodal ishlab chiqarish usuli hali hukmron edi. Bu davrda taraqqiy etishni boshlagan fan va texnika ishlab chiqarishni kengaytirishga yordam berdi, texnika esa olimlar qo'liga juda ko'p sonli yangi faktlarni berib, bu faktlar fanni boyitdi va uni ilgari siljitdi. O'rta asrlarda dengizda suzish ehtiyoji natijasida kemasozlik taraqqiy etdi, ispanlar, gollandiyaliklar, inglizlar Shimoliy va Janubiy Amerikada ko'pgina geografik kashfiyotlar qildilar. Poroxning kashf etilishi o'q otadigan qurolning vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Meditsina ham jadal sur'atlar bilan taraqqiy etib bordi. Tabiatshunoslik sohasida inson faoliyatini organishga doir kashfiyotlar qilingan. Leonardo da Vinchi (1452-1519) qushlarning uchishini kuzatib borib, uchuvchi apparatning tuzilishi to'g'risida o'z mulohazalarini bayon etgan. Leonardo da Vinchi odam gavdasining mutanosibligi va uning harakati mehanikasini o'rgangan.

Gumanistlar o'rta asr ilohiy qarashlariga qarama-qarshi o'laroq, inson shaxsini ulug'ladilar, insonga, uning kuch va qobiliyatiga ishonch bilan qaradilar. Insonga bo'lgan qarashlardagi bunday o'zgarish odatda «gumanizm» (insonparvarlik) tushunchasi bilan anglatiladi. So'nggi o'rta asr davridagi gumanizm ikki asosiy manbadan: qadimgi xalqlar madaniyati va xalq ijodidan foydalangan. Xalq ijodidan kam foydalanilar edi, shuning uchun so'nggi o'rta asr davrining gumanizmi asosan qadimgi dunyoda yaratilgan qadriyatlarni tiklashdan iborat edi.

Gumanistlar o'rta asrdagi quruq pedagogikaga qarama-qarshi o'laroq, kishining faqat aqlinigina emas, balki tanasini ham tarbiyalashga qaratilgan yangi pedagogikani ilgari surganlar. Ular o'z hukmronligini o'rnatish, uzoq muddatli sayohatlar qilish, yangi yerlar kashf etish, bu yangi yerlarga ko'chib kelgan xalqlarni talash va bo'ysindirishga qodir bo'lgan uddaburon, jismoniy jihatdan yetuk insonlarni tarbiyalashni istaganlar. Feodalizm negizida ishlab chiqarish, savdoning o'sishi, shaharlarning kengayishi, kapitalistik

munosabatlarning rivojlanishiga olib keldi. Geografik jihatdan kengayish natijasida markaziy davlatlar vujudga kela boshladi. Ishlab chiqarishning rivojlanishi tabiiy va pedagogik fanlarning taraqqiy etishini ta'minladi.

Vittorino da Feltre (1378-1446) Italiyada pedagogika sohasidagi dastlabki gumanistlardan biri bo'lgan. Hukmdorlar va saroy ahli bolalarini tarbiyalash uchun maktab yaratgan. Vittorino da Feltre Mantue hukmdori va zodagonlarning bolalarini tarbiyalab, saroyda yangi turdagi maktab yaratgan va uning rahbari bo'lgan. Uning maktabida o'quvchilarning bilimga qiziqishi, aqliy va jismoniy havasi har tomonlama rag'batlantirilar edi. Bunda aqliy va jismoniy tarbiyaga alohida e'tibor berilib, yalqovlarni ayovsiz jazolaganlar. Feltre bolalarni sof havoda o'ynatish, suvda suzish va turli jismoniy mashqlarni bajarishga odatlantirgan. O'quvchilarni erinchoqligi, beadabligi va manmanligi uchun jazolagan edi. Quruq yodlash o'rnini ko'rsatma ta'lim usullari egallagan.

Vittorino da Feltre o'quvchilarning sog'ligi va jismoniy kamoloti to'g'risida ayniqsa ko'p gamxo'rlik qilgan edi. Feltre o'quvchilarni sof havoda harakatli o'yinlar o'ynashga, suvda suzishga va jismoniy mashqlarni bajarishga odatlantirgan edi; bu esa o'quvchilarning jismoniy kuchini, epchilligini rivojlantirishga va chiroyli odob-axloqlarini tarbiyalashga yordam bergan. Uning maktabi o'quv rejasida o'yinlar, qilichbozlik, harbiy mashqlar, otda yurish va suvda suzish ko'zga ko'rinarli o'rinni egallagan edi.

Feltre o'quvchilarning axloqiy sifatlarini tarbiyalash to'g'risida ham gamxo'rlik qilib, ularda o'z qadrini bilish tuyg'usini, gigiyenaning elementar qoidalariga rioya qilish odatini va hokazolarni hosil qilar edi. Vittorino da Feltre maktabi oqsuyak ota-onalarning bolalarini tarbiyalash borasida ilgari tashlangan katta qadam edi.

Fransua Rable (1483-1553) fransuz yozuvchisi, o'z asarlarini lotin tilida emas, o'z ona tili – fransuz tilida yaratgan. Uning «Gargantuya va Pantagryuel» romani xalq orasida sevib o'qilgan. Unda dunyoni ilmiy anglash g'oyasi olg'a surilgan. Fransua Rable o'z g'oyalarini qadimgi yozuvchilarning asarlaridan ko'ra, ko'proq xalq ijodidan olgan edi. O'z asarlarida Rable cherkov xodimlari, aslzoda hukmdorlar kundalik hayotini hajviy tarzda ifodalagan. Rim, Jeneva va Sorbonna bir necha bor uni la'natlagan va har xil yo'llar bilan ta'qib qilgan edi. O'sha vaqtlarda Rablening asarlariga bo'lgan talab katta edi.

Fransua Rablening «Gargantuya va Pantagryuel» nomli romani ikki oy ichida shunchalik ko'p nusxada tarqalgan ediki, hatto tavrot o'n yil ichida shunchalik tarqalmagan edi. Bu roman barcha tillarga tarjima qilingan bo'lib, hozirga qadar qayta-qayta nashr etilib kelmoqda. Rable: «O'g'il bolaning o'z murabbiylari rahbarligida ilohiy kitoblarni o'rganganidan ko'ra, umaman, o'qimagani ma'qul, chunki ularning fani bema'nilik, ularning bilimdonligi esa batamom uydirmadir», - degan edi. Rable tarbiyada aniq tartib, ya'ni tozalik, ovqatlanish tartibi va jismoniy mashqlar bo'lishi shartligini ta'kidlagan.

Rable o'quvchilarni erkin fikrlashga va erkin harakat qilishga olib keladigan tarbiyani tavsiya qilgan. Rable tarbiya orqali inson shaxsining axloqiy, aqliy va jismoniy tomonlarini tarkib toptirishni istagan.

Rable butun tarbiya va ta/limni o'quvchilar uchun yoqimli ifodalashni tavsiya qilgan. Tarbiyalanuvchilar uchun tartib zarurligini, ularning maishiy hayoti uchun gigiyena zarurligini, jismoniy mashqlarning aqliy mashg'ulotlar va ovqatlanish tartibi bilan birga olib borish kerakligini talab qilgan. U badanni yuvib turishni, massaj qilishni, terlagandan so'ng kiyimni almashtirishni; mashqlarni va jismoniy kuch me'yorini asta-sekin murakkablashtirib borishni tavsiya qilgan. Rable faqat qadimgi mashqlarni emas, balki o'sha vaqtlarda shaharliklar va dehqonlar o'rtasida odat bo'lgan jismoniy mashqlardan foydalanish bo'yicha tavsiyalar bergan.

Tarbiyalanuvchilar yugurish, sakrash va irg'itish; kamondan, eski og'ir miltiq va zambarakdan otish; ko'krak bilan, chalqanchasiga, yon bilan suzish va suvga sho'ng'ish; nayza, qilichbozlik, shamshir, rapira, oy bolta, xanjar bilan shug'ullanish; otda yurish, arqonga, daraxtlarga va qoyalarga tirmashib chiqish bilan shug'ullanish; yelkanli va eshkakli qayiqni boshqarish, ov qilish, kurash, shaxmat, yog'och otda gimnastika mashqlarini bajarish, gantellar yordamida mashq qilish; to'p o'ynash va raqs tushishlari lozim edi.

Rablening fikricha, uning hayoli bilan yaratilgan "Telem qal'asi" tarbiya muassasining namunasi. Muassasaning nizomi: "Nimani xohlasang, shuni qil" degan tamoyildan iborat edi. Bu ishlab chiqarish tashkiloti emas, balki boylar uchun mo'ljallangan o'ziga xos o'quv-tarbiya muassasasi bo'lgan. Unda stadion, ippodrom, suzish uchun hovuz, uch pog'onali hammomlar, teatr, sayr qilish bog'i, to'p o'ynash uchun manejarlar, otxonalar, lochin xizmati va itxona bor edi. Rable o'z davrining ilg'or g'oyalari bilan bab-baravar qadam tashlab, gumanizm g'oyalarining o'rnatilishi uchun ko'p xizmat qilgan.

Ieronim Merkurialis (1530-1606) mashhur italyan gumanisti gimnastikaga doir oltita kitob yozgan. Dastlabki uch kitobi jismoniy mashqlar tarixini yoritishga, qolgan uch kitobi esa jismoniy mashqlarni tibbiy jihatidan tahlil qilishga bag'ishlangan. Merkurialis tibbiyotni davolash tibbiyoti va saqlovchi tibbiyoti deb ikkiga ajratgan. Saqlovchi tibbiyotni buzuvchilikka va oziq-ovqat hamda sharobni ortiqcha iste'mol qilishga qarshi kurashga mo'ljalladi; bunday hollar zodagonlarning vakillariga muvofiq edi. Gimnastika va boshqa jismoniy mashqlarni davolovchi tibbiyot vositalari jumlasiga kiritgan.

Ieronim Merkurialis barcha mashqlarni haqiqiy (davolash), harbiy (hayotiy, zaruriy) va soxta (atletik) mashqlarga ajratgan edi. Merkurialis ayrim mashqlarning ahamiyatini baholab, ko'proq jismoniy kuch talab qiladigan mashqlarni salbiy tavsiflagan. U sog'lomlashtirish-gigiyena jihatdan foyda berishi mumkin bo'lgan mashqlarni bajarishni tavsiya qilgan. Merkurialis mushtlashishni inkor qilmagan, lekin yakkama-yakka mushtlashishni emas, balki kishining soyasi bilan mushtlashishni tavsiya qilgan, chunki kishining soyasi bilan mushtlashishi qattiq kuch ishlatishni talab qilmaydi. Merkurialis suvda suzishni emas, balki cho'milishni va baliq

ovini tavsiya qilgan. U jismoniy tarbiyaning musobaqa usulini foydali deb hisoblamagan va sportni inkor qilgan. Uning bir vaqtlar katta e'tiborga sazovor bo'lgan gimnastika san'atini tiklash uchun harakat qilishi haqiqatga to'g'ri kelmaydi. Merkurialisning xizmati shundan iboratki, u davolash-profilaktika mashqlarini tiklagan va ularni tibbiyotning muhim vositalari sifatida himoya qilgan. U ko'p kuch sarf qiluvchi mashqlarni to'la inkor qilgan va asosan davolovchi jismoniy mashqlarni qo'llab-quvvatlagan. Ieronim Merkurialis cherkov arboblarning saroy shifokori, imperator Maksimilian II ning shifokori bo'lgan. U feodal aslzodalarning boshliqlariga ko'rsatgan xizmatlari uchun ritsarlik unvoni bilan taqdirlangan edi.

Barcha gumanistlarining progressivligi shundaki, ular o'rta asrning tarbiyasiga va tarkidunyochilik g'oyalariga qarshi faol kurashdilar, inson shaxsining erkin kamol topishini quvvatladilar va jismoniy tarbiyani umumiy tarbiya tizimining ajralmas bir qismi sifatida ilgari surdilar. Lekin gumanistlarining aksariyati xalq to'g'risida emas, balki jamiyatning bir to'da boshliqlari to'g'risida, xalqdan ajralgan va xalqni ekspluatatsiya qilgan kishilar haqida g'amxo'rlik qilganlar. Bu gumanistlar o'zlarining barcha g'ayratlarini cherkov obro'yiga qarshi kurashga qaratib, jamiyatning konservativ kuchiga aylanganlar. Xalqqa tayangan va xalq baxt-saodati yo'lida mehnat qilgan gumanistlarning ijodi esa so'nggi o'rta asr demokrat gumanistlarining ijodi sifatida bizning davrgacha yetib keldi.

TEST SAVOLLARI

Osiyo va Afrika xalqlarining jismoniy tarbiyasi qanday xarakterga ega bo'lgan?

- a) an'anaviy b) madaniy c) milliy d) atletik

Xitoyda VI asrda qanday mashqlar tez rivojlangan edi?

- a) ushu b) kunfu c) karate d) taekvondo

Hindistonda qanday jismoniy mashqlar keng tarqalgan edi?

- a) xatxa-yoga b) ushu c) sumo d) kendo

Ritsarlar nechta fazilatga ega bo'lishi shart edi?

- a) 7 b) 8 c) 5 d) 10

Ritsarlarning ommaviy turnirlari qanday nomlangan?

- a) buxurd b) jut c) tyost d) jyo de pom

Feodallarning harbiy-jismoniy tayyorgarligi qanday shakllardan iborat?

- a) ritsarlar turniri
b) gladiatorlar jangi
c) pankration
d) pentatlon.

Evropada shaharliklarning ilk birlashmalari qanday nomlangan?

- a) o`q otish va qilichbozlik birodarliklari
b) o`q otish va qilichbozlik maktablari
c) sport va o`q otish birodarliklari
d) zodagonlar klublari

«Ritsarlarning fazilatlari» nimalardan iborat?

- a) otda yurish, qilichbozlik, suzish, ov qilish, kamondan o'q otish, shaxmat o'ynash, she'r to'qish.
- b) qilichbozlik, kamondan o'q otish, kurash, harakatli o'yinlar.
- c) kurash, nayzabozlik, suzish, otda yurish, tennis, shaxmat o'ynash.
- d) suzish, yugurish, sakrash, ov qilish, harakatli o'yinlar, raqs tushish.

Ritsarlar tarbiya tizimi qanday xarakterga ega bo'lgan?

- a) harbiy-amaliy b) tarbiviy c) ommaviy d) kasbiy

Ritsarlarning yakkama- yakkaga turnirlari qanday nomlangan?

- a) jut, tyost b) buxurd c) jyo de pom d) kunfu

O'rta asrlar davrida tennis qanday nomlangan?

- a) jyo de pom b) laun-tennis c) jiu-jitsu d) sull.

Ritsarlar tarbiya tizimi qachon va nima sababdan barham topgan?

- a) XIV asrda, porox va o'q otar miltiqlar ixtiro qilinishi,
- b) XVI asrda, sport musobaqalari o'tkazilishi
- c) XVII asrda, sport turlari rivojlanishi
- d) XIX asrda, fan va texnika rivojlanishi.

Gumanizm so'zining ma'nosi nima?

- a) insonparvarlik
- b) xalqparvarlik
- c) vatanparvarlik
- d) mehnatsevarlik

Gumanistik g'oyalar ilk bor qaysi davlatda shakllangan?

- a) Italiya b) Frantsiya
- c) Angliya d) Rossiya

Ieronim Merkurialis qanday mashqlarni inqor etgan?

- a) atletik
- b) harbiy
- c) davolash
- d) zaruriy

O'rta asr ilk gumanistlaridan biri kim bo'lgan?

- a) Vittorino da Feltre.
- b) Jon Lokk
- c) Jan Jak Russo
- d) Tomas Arnold.

Fransua Rable qaysi asarida jismoniy tarbiya haqida yozgan

- a) «Buyuk didaktika»
- b) «Gargantuya va Pantagryuel»
- c) «Tarbiya to'g'risida fikrlar»
- d) «Elementar gimnastika»

Iyeronim Merkurialis mashqlarni qanday guruhlarga ajratgan?

- a) haqiqiy, harbiy, soxta.
- b) hayotiy, atletik, oddiy.
- c) oddiy, zaruriy, sodda
- d) oddiy, murakkab.

Iogann Genrix Pestalotsti mashqlarni qanday guruhlarga ajratgan?

- a) elementar va murakkab.
- b) murakkab
- c) oddiy va og'ir
- d) gimnastika.

Filantropin maktablarida o`quvchilar qanday guruhlarga bo`lingan?

- a) akademist, pedagogist, famulyant.
- b) akademist, pedagogist
- c) realist, kadet
- d) famulyant, kadet, student.

Jadvalni to'ldiring.

O'rta asrlarda Yevropa mamlakatlarida jismoniy tarbiya

Ijtimoiy qatlamlar	Jismoniy tarbiya maqsadi	Jismoniy mashq turlari	Jismoniy tarbiya vositalari

?

- ✓ O'rta asrlarda jismoniy madaniyat va sportning rivojlanishni qanday izohlaysiz?
- ✓ Ritsarlik tizimidagi turnirlarning maqsadi nima?
- ✓ Yevropa mamlakatlarida qilichbozlik va o'q otish jamiyatlari paydo bo'lishining sabablari nimadan iborat?
- ✓ Gumanistlar jismoniy tarbiya haqidagi mulohazalari nimalardan iborat bo'lgan?
- ✓ O'rta asrlarda o'tkazilgan bayramlar va an'anaviy marosimlarda qanday yangi sport turlari, jismoniy mashqlar, o'yinlar yuzaga kelgan?

Adabiyotlar

Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. T.: 2008.

Кун Б. Всеобщая история физической культуры и спорта. М.: «Радуга», 1982.

Djalilova L.A. Jismoniy tarbiya va sport tarixi. O'quv-uslubiy qo'llanma. T:2013.

**O'ZBEKISTON RESPUBLAKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONI TARBIYA INSTITUTI

L. A. DJALILOVA

**O'RTA ASRLAR DAVRIDA MARKAZIY OSIYODA
JISMONIY TARBIYA**

(Ma'ruza 2 soat)

Toshkent - 2015

O‘zbekiston Respublika Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2014 yil – sonli bo‘yruq‘i bilan tasdiqlangan namunaviy o‘quv dasturiga muvofiq ishlab chikildi.

Tuzuvchi:

Djalilova L. A., JTNvaU kafedrasining katta o‘qituvchisi.

Takrizchilar:

Kerimov F.A., pedagogika fanlari doktori, professor.

Xodjanov A.R., TIMI “Jismoniy tarbiya” kafedrasini mudiri, dotsent

O‘quv-uslubiy tavsiyalar Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati kafedrasining 2015 yil "____"_____dagi "____" - son yig‘ilishida muhokamadan o‘tgan va fakultet kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

O'RTA ASRLAR DAVRIDA MARKAZIY OSIYODA JISMONIY TARBIYA

Markaziy Osiyoda o'rta asrlar davrida jismoniy tarbiyaning rivojlanish xususiyatlari. Sharqning buyuk alloma va mutafakkirlarining jismoniy tarbiya to'g'risidagi fikrlari. Abu Ali ibn Sino jismoniy tarbiya to'g'risida. Amir Temurning harbiy-jismoniy ta'limoti.

O'zbekistonning mustaqillikka erishgan dastlabki kunlaridanoq mamlakat tarixini qayta yoritish va barcha voqealarni ochiq-oydin ko'rsatish vazifa qilib qo'yildi. Ma'lumki, Vatanimiz jahon madaniyatiga beqiyos hissa qo'shgan ulug' allomalar, buyuk olimlar, mohir sarkarda va davlat arboblari bilan mashhurdir. Milliy madaniyat taraqqiyotida O'zbekiston dunyo davlatlari, Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida o'ziga xos xususiyatlari, o'zining geografik va tabiiy qulayliklariga ko'ra qadimdan insoniyat tarixining ilg'or madaniy markazlaridan joy olib kelgan.

VII asr boshlarida Arab xalifaligi tashkil topib, unung tarkibiga butun Arabiston yarim oroli, Eron, Kavkaz orti, Suriya, Shimoliy Afrika, Janubiy Ispaniya kiritilgan. VII asr o'rtalariga kelib esa arab bosqinchilari tomonidan Markaziy Osiyo yerlari ham zabt etilgan edi. Arablarga qarshi mahalliy xalqlar uzoq yillar davomida urush olib borganlar. Lekin arablar bu yerlarni to'la istilo qilib, o'z dini va madaniyatini o'rnatish, Markaziy Osiyo xalqlarini Islom diniga bo'ysunishiga erishdilar. Arab xalifaligining amalga oshirgan ijtimoiy-siyosiy islohotlari, yagona islom dinining tarkib topishi madaniy, ma'naviy hayotga ham ta'sir etdi. Islom qadriyatlari xalq ma'naviy hayotining uzviy qismi sifatida uning turmush tarzidan, xatti-harakatidan munosib o'rin oldi. Islom dinida musulmonlar jismni toza tutish, dam olish, bolalarni yoshlikdan odobli bo'lishga o'rgatishga da'vat qilindi. Lekin ayollarning erkinligi, ochiq yuz bilan yurishi, avvalgidek erkaklar bilan birgalikda teng mehnat qilishi, kurash, ot o'yinlarida bellashuvi taqiqlangan edi.

VII-VIII asrlarda Arab xalifaligida ilm-fan taraqqiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy yuksalish Movarounnahr va Xurosonda IX asrlarga kelib ma'naviy ko'tarilish – «**Sharq Renesansi**» - Uyg'onish davrini boshlab berdi. Xalifa Xorun ar-Rashid (786-833) va ning o'g'li Ma'mun davrida Bag'dodda "Baytul hikma" (Donishmandlik uyi) Akademiyasi tashkil etilgan.

Butun Sharqda bo'lgani kabi Movarounnahrda ham ilm-fan va ma'rifat sohasida o'z xizmatlari bilan dunyoga mashhur bo'lgan al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, al-Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi qomusiy olimlar yetishib chiqdi.

Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (783-850). Jahon ilm-ma'rifatining buyuk namoyondasi Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy taxminan 783 yilda Xorazmda dunyoga kelib, 847-850 yillar oralig'ida Bag'dodda vafot etgan.

Xorazmiy ilmiy merosi bilan bilish nazariyasiga o'zining ulkan hissasini qo'shdi. «Al kitob al muxtasarfi hisob aljabr va muqobala» asarida («Aljabr va

al hisobi haqida qisqacha kitob») sonli kvadrat va chiziqli tenglamalar, ularni yechish yo'llarini bayon etadi. Risola 3 qismdan iborat bo'lib, birinchisi – algebraik qism, uning oxirida savdo muomalasiga oid kichik bir bo'lim keltiradi. Ikkinchi – geometrik qism algebraik usul qo'llab o'lchashlar haqida, uchinchi qism vasiyatlar haqida bo'lib, muallif uni «Vasiyatlar kitobi» deb nomlagan. Xorazmiy bilim olishda talabaning shaxsiy kuzatishlariga hamda olgan bilimlaridan foydalanishiga katta e'tibor bergan. Bunda u ilm izlovchilarning ilmiy manbalarni to'plash, ularni ifodalash va kuzatilganlarni tushuntira olish malaka va ko'nikmalarini hosil qilishiga katta baho beradi.

Xorazmiy bilim berishning ko'rgazmali tajriba usullari, savol-javob, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish, bilimlarni sinash usullaridan foydalangan. Xorazmiy bilishni sezgidan mantiqiy tasavvur orqali farq qilish haqida fikr bayon etgan: Sezgi orqali bilish bu qisman bilish bo'lsa, «mantiqiy» bayon, bilish esa haqiqiy, bilishning muhim tomonini namoyon etadi. Xorazmiy bilish nazariyasiga muhim hissa qo'shgan. U birinchilardan bo'lib, sinov-kuzatish va sinov usullariga asos solgan, samoviy jismlarning harakatini aks ettiruvchi jadval asosida, matematik masalalarni algoritm usulida yechishni ishlab chiqqan. U matematik g'oyalar asosida odamlarning hayotiy zaruriyati yotishini, ilmiy kashfiyotlar odamlarning amaliy talablari natijasida yuzaga kelishini asoslagan.

Abu Nasr Forobiy (873-950). O'rta asr ijtimoiy-falsafiy fikr taraqqiyoti mutafakkir Abu Nasr Forobiy nomi bilan bog'liq bo'lib, uning inson kamoloti haqidagi ta'limoti ta'lim-tarbiya sohasida katta ahamiyatga ega. Mashhur yunon faylasufi Arastudan so'ng Forobiyni yirik mutafakkir – «Muallimi soniy» - «Ikkinchi muallim» deb ataydilar.

Abu Nasr Forobiy (to'liq ismi Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzaliq ibn Tarxon al-Forobiy) Shosh-Toshkentga yaqin Forob degan joyda harbiy xizmatchi oilasida tug'ilgan. Forobiy Bag'dodda matematika, mantiq, tibbiyot, musiqa, tabiiyot, huquq, tilshunoslik, poetika bilan shug'ullandi, turli tillarni o'rgandi. Ba'zi manbalarda Forobiy 70 dan ortiq tilni bilganligi haqida aytilgan. Forobiy ta'lim-tarbiyaga bag'ishlagan asarlarida ta'lim-tarbiyaning muhimligi, unda nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim-tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi. «Fozil odamlar shahri», «Baxt-saodatga erishuv to'g'risida», «Ixso-al-ulum», «Ilmlarning kelib chiqishi», «Aql ma'nolari to'g'risida» kabi asarlarida ijtimoiy-tarbiyaviy qarashlari o'z ifodasini topgan.

Forobiy inson kamolotga yolg'iz erisha olmaydi, boshqalar bilan aloqada bo'lish, ularning ko'maklashuvi yoki munosabatlariga muxtoj bo'ladi, deb hisoblagan. Bunga Forobiy ta'lim-tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish orqali erishish mumkin, degan. Chunki maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta'lim-tarbiya insonni ham aqliy, ham axloqiy jihatdan kamolotga yetkazadi. Inson tabiat va jamiyat qonun-qoidalarini to'g'ri bilib oladi va hayotda to'g'ri yo'l tutadi, boshqalar bilan to'g'ri munosabatda bo'ladi, jamiyat tartib-qoidlariga rioya qiladi. Forobiy ta'lim-tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonni tarbiyalashdan iborat deb biladi.

Forobiy ta'lim va tarbiyaga birinchi marta ta'rif bergan olim sanaladi. Ta'lim – insonga o'qitish, tushuntirish asosida nazariy bilim berish, tarbiya – nazariy fazilatlarni, ma'lum hunarni egallash uchun zarur bo'lgan xulq normalarini va amaliy malakalarni o'rgatishdir, deb takidlagan.

Forobiyning ta'lim-tarbiya yo'llari, usullari, vositalari haqidagi qarashlari ham qimmatlidir. U insonda go'zal fazilatlar ikki yo'l – ta'lim va tarbiya yo'li bilan hosil qilinadi, degan. Ta'lim nazariy fazilatlarni birlashtirsa, tarbiya esa tug'ma fazilat – nazariy bilimlar va amaliy kasb-hunar, xulq-odob fazilatlarini birlashtiradi, ta'lim so'z va o'rganish bilan, tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan amalga oshiriladi, degan. Insonning kamolotga yetishida ham aqliy, ham axloqiy tarbiyaning o'zaro aloqasi muhim ahamiyat kasb etadi. Forobiy tavsiya etgan ta'lim va tarbiya usullari hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048). Qomusiy olim Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy X asrning ikkinchi yarmi va XI asrning boshlarida yashagan va ijod qilgan. Abu Rayhon Beruniy Xorazmning Qiyot shahrida dunyoga kelgan. Beruniy xorazm tili bilan birga so'g'diy, forsiy, suryoniy, yunon, qadimgi yahudiy tillarini, hatto qadimgi hind tili - sanskritni ham o'rgangan. U yunon klassik ilmi, astronomiya, geografiya, botanika, matematika, geologiya, tarix, etnografiya, falsafa va filologiya sohalari bo'yicha ham chuqur bilimga ega bo'lgan.

Beruniy «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» asarini yozgan. Bu asar Beruniy nomini Yaqin va O'rta Sharqqa mashhur qilgan. Beruniy yana «Qimmatbaho toshlarni bilib olish bo'yicha ma'lumotlar to'plami» («Mineralogiya»), «Dorivor o'simliklar haqida kitob» («Kitob as-saydona fi-t-tibb») kabi asarlarni ham yozgan. «Mineralogiya» Sharqdagina emas, Yevropada ham mashhur bo'lgan. Beruniyning ilmiy bilimlarni egallash yo'llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir.

Beruniyning asarlarida, o'quvchiga bilim berishda:

- o'quvchini zeriktirmaslik;
- bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o'rgatavermaslik;
- uzviylik, izchillik;
- yangi mazvularni qiziqarli, ko'rgazmali bayon etish kabi jihatlarga e'tibor berish kerakligi uqtiriladi.

Beruniyning inson kamolotida axloqiy tarbiyaning muhim o'rnini ta'kidlashini uning yuqorida qayd etilgan «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», «Hindiston», «Mineralogiya», «Kitob as-saydona», «al-Qonuni al-Mas'udiy», «Geodeziya» va boshqa asarlarida ko'rish mumkin. Beruniy fikricha, axloqiylik insonning eng asosiy sifati bo'lishi kerak. Bu xislat birdaniga tarkib topmaydi. U kishilarning o'zaro muloqoti, ijtimoiy muhit - jamiyat taraqqiyoti jarayonida tarkib topadi, degan.

Beruniy inson kamolotida uch narsa muhimligini ta'kidlaydi: irsiyat, muhit, tarbiya. Bu hozirgi davr pedagogikasida ham e'tirof etilgan. Yoshlarni tarbiyalashda axloqiy mehnat tarbiyasi, nafosat tarbiyasi, oila tarbiyasi, insonning shaxsiy gigiyenasi muhim ahamiyatga ega, degan olim.

Abu Ali ibn Sino (980-1037). Jahon tibbiyot fanining buyuk olimlaridan biri Ibn Sino falsafa, adabiyot, musiqa va boshqa ko'p sohalarni mukammal bilgan donishmanddir. Ibn Sinoning ilmiy-pedagogik meroslari beqiyos ko'p. Abu Ali ibn Sinoning eng mashhur asari «**Tib qonunlari**» bo'lib, alohida ahamiyat kasb etadi. Bu asar boshqa xalqlar tillariga tajjima qilishgan. O'zbek tilida ilk bor 1153-yilda, keyinchalik (1956, 1980, 1993) bir necha bor qayta nashr etilgan. Respublika hukumati va jamoat tashkilotlarining tashabbusi bilan 1980-yilda Buxoroda Abu Ali ibn Sinoning tavalludiga 1000 yil to'lishi munosabati bilan katta ilmiy anjuman o'tkazilgan. Bunda Ibn Sinoning asarlarida ta'lim-tarbiya va jismoniy tarbiya masalalariga katta ahamiyat berilganligi takidlangan. Mutafakkir olimning 30 dan ortiq tibbiy asarlari shu kungacha yetib kelgan. Muallifning asarlarida jismoniy tarbiyaning mohiyati, jismoniy mashqlarga oid ilg'or fikrlari va amaliy mashqlar mazmuni uchraydi.

Ibn Sino jismoniy mashqlarning shakli va mazmuni hamda uning mohiyatlarini gigiyena, sog'liqni saqlash va kasalni davolashdagi majmuiy tadbirlarda berib borgan. Ibn Sino ilk bor har bir insonning jismoniy mashqlar bilan qachon va qaysi tartibda shug'ullanishini belgilab beruvchi ta'limni, yani jismoniy mashqlarning klassifikatsiyasini yaratib bergan. Ibn Sinoning fikricha, «Sog'liqni saqlashning asosiy tadbiri - badan tarbiyadir».

«Tib qonunlari» kitobning birinchi qismi inson salomatligini saqlash va uni rivojlantirishga bag'ishlangan. Kitobda inson tanasi va uning a'zolari, insonni shakllantirish hamda uning kamolotida yuz beradigan anatomik tuzilishlar, fiziologik va ruhiy jarayonlarning holati, kasalliklarning kelib chiqish sabablari ilmiy jihatdan bayon qilingan.

Ibn Sino o'z asarlarida jismoniy mashqlar kishining yoshiga, jinsiga, sog'lig'i, salomatligiga va kasalligiga qarab, turlicha shakl va uslublarda o'tkazish kerakligi haqidagi tavsiyalari juda muhimdir. Ibn Sino faoliyati va tajribalari asosida bolalik, o'smirlik, yigitlik va qarilik davrlarida kishi jismoniy mashg'ulotga turlicha munosabatda bo'lishi kerakligi masalalari bo'yicha alohida ko'rsatmalar bergan. Bu ilmiy-pedagogik ta'lim merosi jahon xalqlari jismoniy madaniyati rivojlanishiga katta hissa ko'shgan.

Ibn Sino «Badantarbiya kishini chuqur va ketma-ket nafas olishga majbur qiluvchi ixtiyoriy harakat», deb ta'rif bergan. Ibn Sinoning ta'kidlashicha, badantarbiya bilan mashg'ul bo'lmay qo'ygan kishi ingichka og'riq (a'zolarning torayishi) kasaliga uchraydi, chunki harakatsizlik natijasida uning a'zolari zaiflashadi. U badantarbiya turlarini asosan ikki guruhga ajratgan:

1) odamning ish jarayonlarida qiladigan harakatlari; 2) maxsus badantarbiya harakatlari. Buyuk olim badantarbiya deganda, asosan maxsus badantarbiya harakatlarini nazarda tutgan. Badantarbiya turlari juda ko'p bo'lib, ular tez, nozik, yengil, kuchli va kuchsiz guruhlarga ajratib bergan.

Ibn Sino tortishish, mushtlashish, yoydan oq otish, tez yurish, nayza otish, osilish, bir oyoqda sakrash, qilichbozlik, nayzabozlik va otda yurishlar badantarbiyaning tez bajariladigan turlariga kiritgan. Nozik va yengil turiga arg'imchoq uchish, belanchakda tik yoki yotib uchish, qayiq va kemalarda sayr qilish va boshqa harakatlar kiritgan. Badantarbiyaning kuchli turiga,

kishining o'z soyasi bilan olishishi, katta va kichik ko'ptoklar bilan chavgon o'ynash, kurash, tosh ko'tarish, chopayotgan otni jilovidan tortib to'xtatish kabi mashqlarni kiritgan.

Ibn Sinoning tavsiyasiga ko'ra badantarbiya vaqtida tez va shiddatli harakatlar, yengillari bilan doim almashtirib turish, ma'lum bir harakatni uzoq vaqt bajarmaslik uslublari ko'rsatilgan. Turli kasalliklarni davolashda ruhiy ozuqa berish, xursandchilik yo'llarini, ya'ni turli xil sayrlar, sayohatlar, kemalarda suzish, tabiat manzaralaridan bahramand bo'lish omillarini ishlatishni tavsiya etgan.

Ibn Sino har bir a'zoning kasalini tuzatish uchun maxsus harakatlar - jismoniy mashqlarni tavsiya etgan. Bunda uqalash mashqlarini ham ko'zda tutib, ularni quyidagi turlarga bo'lgan:

- gavdani baquvvat qiluvchi kuchli uqalash.
- gavdani yumshatuvchi kuchsiz uqalash.
- ozdiruvchi davomli uqalash.
- gavdani o'stiruvchi mo'tadil uqalash.

Olimning fikricha, uqalash dag'al yoki yengil bo'ladi. Dag'al uqalash dag'al latta bilan amalga oshiriladi. Yengil uqalashni yengil mato bilan bajariladi. Uqalashlar asosan bo'shashgan a'zolari zichlatish, yumshoqlarini qotirish, dag'alini mayin qilish va qattiqlarini yumshatish maqsadida qilinishini bildiradi. Bundan tashqari, badantarbiya bilan bog'liq uqalashlar to'g'risida ham ta'lim beradi: 1) badantarbiyaga tayyorlovchi uqalash; 2) badantarbiyadan keyin qilinadigan uqalash. Uqalash mashqlarining qon aylanish tizimini tezlatish, nafas olishni yaxshilash, hazm qilish a'zolarining ish faoliyatlarini to'g'ri yo'lga solishda muhim ahamiyat kasb etishi allomaning ilmiy-amaliy ta'limida to'la mazmun topgan.

Ibn Sino salomatlikni saqlashda dam olish, uyqu va me'yorida ovqatlanish hayotiy zaruriyatligini eng asosiy omillardan deb bilgan. Ibn Sinoning badantarbiya haqidagi ta'limida eng asosiy o'rinlardan birida kurash turlari turadi. Kurashning turlari ham bir nechadir. Ulardan biri: ikki kurashuvchining har biri o'z raqibining belbog'idan ushlab tortadi, shu bilan birga kurashuvchi o'z raqibidan qutilishning chorasini qiladi. Ikkinchisi esa qo'yib yubormaslikka harakat qiladi. Boshqa turi: ikki kurashuvchidan biri ikkala qo'li bilan ikkinchisini mahkam quchoqlab o'ziga tortadi va yonga ag'daradi, bu vaqtda birinchi kurashuvchining o'ng qo'li ostidan o'tishi kerak, (kurashuvchilar) goh qadrlarini tiklab, goh egiladilar (kurash) turlari yana ko'krak bilan zarbani qaytarish, ikkinchi bir kishining bo'ynidan ushlab egish, bir-birovlarining oyoqlarini o'z oyoqlari bilan chalkashtirib, chalib yoki oyoqlari bilan ikkinchisining oyoqlarini yirib qilinadigan va polvonlar ishlatadigan harakatlar ham kiradi, deb yozgan.

Ibn Sino inson salomatligini jismoniy tarbiya vositalari bilan yaxshilash va uni kamolotga yetkazishda gavdaning har bir qismi uchun maxsus harakatlar borligini aniq misollarda ko'rsatib bergan. Qo'l va oyoq harakatlari, ko'krak va nafas a'zolarining hamda boshqa barcha a'zolarining tabiiy harakatlarini ishga soluvchi mashqlar majmuasini o'z asarlarida

mujassamlashtirgan. Bunda tovush-og'iz bo'shli'g'idagi barcha a'zolari harakatlantirish, baland-past ovoz chiqarish, tilni chiqarish, tortish, burash, tuflash kabi mashqlarini bergan. Ichki a'zolari ishga tushirish mashqlariga qayiqlarda, arg'imchoqda uchish, belanchakda tebratish, aravalarda yurish va boshqa mashqlarni tavsiya etgan.

Ibn Sinoning jismoniy tarbiyaning eng muhim vositalari sifatida hammomda cho'milish, sovuq suvda cho'milish, suv va ichimliklarni iste'mol qilish, ovqatlanish, uyqu va dam olish tartiblari ham joy olgan. Keksalik davridagi jismoniy tarbiya va umuman safar vaqtlarida fasllarga qarab harakat qilish asoslarini ham ko'rsatgan.

Ibn Sinoning jismoniy tarbiya sohalaridagi ilmiy-pedagogik ta'limotini chuqur o'rganish, uni insonlarning yoshi, jinsi, ijtimoiy turmush sharoitlariga qarab qo'llash usullarini hozirgi davrda ham ahamiyatga ega. Buning uchun jismoniy tarbiya ta'limini aholi orasida keng targ'ib qilish, uning insonlar salomatligini yaxshilash hamda jismoniy kamolotga erishish mohiyatlarini barcha kishilar ongiga singdirish lozim. Ibn Sinoning turli xil kasalliklarni oldini olish va uni davolashda badantarbiya mashqlaridan foydalanish tajribalarini jahonning barcha tadqiqotchilari va tibbiyot ilmining mutaxassislari ham ma'qullaydi.

Amir Temur (1336-1405) – buyuk davlat va siyosiy arbob, yirik markazlashgan davlat asoschisi, sarkarda. Turon davlatining rivoj topishi va madaniyatning taraqqiy etishida Sohibqiron Amir Temurning faoliyati muhim tarixiy ahamiyatga ega. Sobiq Ittifoq davrida Amir Temurning ijobiy xislatlari va amalga oshirgan tadbirlari tilga olinmagan yoki soxtalashtirilgan, aksincha, u josus, bosqinchi, mustamlakachi, deb tavsiflangan. Biroq, Fransiya, Buyuk Britaniya, Germaniya kabi yirik mamlakatlarda Amir Temur haqida tarixiy dalillar asosida uning ijobiy fazilatlarini ta'riflab berilgan.

O'zbekiston mustaqilligi tufayli Sohibqiron Amir Temurning haqiqiy faoliyati to'g'risida xalqimizga to'la ma'lumotlar berildi va uning nomi oqlandi. 1996-yilda Amir Temur tavalludining 660 yilligi munosabati bilan xalqaro anjumanlar va tadbirlar o'tkazildi. Toshkent, Samarqand va Shahrisabzda Amir Temurga bag'ishlab katta hiyobonlar barpo etildi va uning haykallari o'rnatildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov Sohibqiron Amir Temur haykalining ochilishiga bag'ishlangan tantanada so'zlagan nutqlarida uning mohiyatini ochib bergan edi: «Bugun bunyod etilgan bobokalonimiz haykalida teran ramz bor – go'yoki jahongir tulporining jilovini tortib turibdi, qilichsiz qo'lini oldinga cho'zib jahon xalqlariga omonlik sog'inmoqda, «Kuch - adolatdadir» demoqda.

Amir Temur hayoti va faoliyatiga mansub manbalar juda ko'p. «Temur tuzuklari» ilk bor rus tiliga tarjima qilinib, (1894, 1934) Markaziy Osiyo xalqlariga ham yetib kelgan. U qayta nashr etilmaganligi uchun deyarlik sobiq Ittifoq davrida Amir Temur to'g'risida bironta ijobiy baho beruvchi kitob bo'lmagan. Buyuk davlat arbobi Amir Temur o'z saltanatini idora qilganligi va jahon xalqlariga Islom dini ma'rifatini yoyish haqida amalga oshirgan faoliyatlarini «**Temur tuzuklari**» kitobida bayon qilib bergan.

«Temur tuzuklari»da qo'shin va askarlarning harbiy-jismoniy tayyorgarlik masalalariga bag'ishlangan alohida boblari mavjud bo'lib, bunda piyoda va otda jang qilish, qilichbozlik va nayzabozlik, jangchining harbiy va jismoniy jihatdan tayyorgarligi, eng baland tog'li joylardan o'tish, daryolardan o'tish va h.k. haqida batafsil bayon qilingan. O'sha davrlardagi piyoda, otda yurish hamda jang qilish jarayonlari juda murakkab bo'lgan. Bir necha kunlab tinmay piyoda yurish, qilich, nayza, to'qmoq, xanjar va boshqa qurol-aslahalarni ishlatish, dushmanni yengishda oyoq-qo'l, gavda kuchlari, epchillik, tezlik, hushyorlikni talab etgan. Fursat kelganda raqibi bilan yakkama-yakka kurashib, uni yiqitish, taslim qilish uchun qanchadan-qancha amaliy kuch, mahorat, ustomonlik, jasurlik kerak bo'lgan.

Amir Temur o'zining amirlari, vazirlari, mingboshi, yuzboshi, o'nboshi va askar yigitlariga ko'p mashqlarni o'zi o'rgatgan, shogirdlar tayyorlagan. Otda jang qilishda qilich, nayza, kamon-yoy, to'qmoq, kaltak, qamchi, arqon va hokazolardan foydalangan. Bu qurollar bilan jang qilish mahoratiga barcha askarlar mukammal ega bo'lishi shart bo'lgan. Har bir jangchi kuchli, epchil, jasur, mergan bo'lgan. Jangchilar yakkama-yakka ot ustida olishuv, tortishuv, ag'darish kabi harakatlardan ham foydalanganlar. Bu faoliyatlarni ham Amir Temur va uning maxsus sarkardalari jangchilarga o'rgatgan.

Amir Temur dam olish vaqtlarini ov qilish, sahro va tog'larga sayr qilish bilan o'tkazgan. Bunday hollarda otda va piyoda tog'larga chiqish, arqon, tayoqlardan foydalanish usullarini o'ylab topgan. Jangchilarga dam olish bergan paytlarda ularni poyga, kurash, qilichlashish, ko'pkari kabi mashg'ulotlar bilan shug'ullanishga da'vat etgan. Shaharlardagi qal'alarni egallashda narvon, arqondan osilib chiqish, tushish usullaridan keng usullaridan foydalanganlar. B.Ahmedov «Amir Temur» tarixiy romanida tog'dagi yurish va janglar haqida shunday yozgan: «Hammayoq yaxmalak edi. Shuning uchun ba'zilar arqon, narvon vositasida, arqoni yo'qlar sirpanib daraga tushdilar. Hazrat Sohibqiron maxsus o'zi uchun yasalgan bir yuz ellik gazlik cho'p narvon yordamida daraga tushdi... ertasi kuni quyosh tig' urmasdan, yana bir tog' cho'qqisiga ko'tarildilar. Yana ikki kun shu tariqa kechdi». Daryolardan o'tganda esa suzish, qayiq'larni boshqarish, tezkor va katta daryolardan kechib o'tishda havo to'ldirilgan meshlar yordamida keng joylardan suzib o'tish usullaridan foydalanganlar. Amir Temur jangovorlik faoliyatida manzilga to'g'ri yo'l topib borish, yo'lda quyosh, oy, yulduzlardan foydalanishni yaxshi bilgan. Amir Temur faoliyatida harbiy-jismoniy mashqlardan foydalanish eng ustuvor tadbirlardan biri bo'lgan.

Zahriddin Muhammad Bobur (1483-1530) - Temuriylar orasida davlatni idora qilish, madaniy-marifiy jihatdan tarixda katta o'rin egallagan. Boburiylar sulolasi Hindistonda 300 yildan ortiqroq hukm surgan. Boburning otasi Umarshayx Mirzo Amir Temurning nabirasi, Faig'ona davlatining hokimi bo'lgan. Bobur yoshligidan ilm-fanga, she'riyatga qiziqqan, Dovyurakligi va jasurligi uchun u yoshligidan «Bobur» (Sher) taxallusini olgan. Otasining vafotidan keyin (1494 y.), 12 yoshida taxtga o'tiigan. Qisqa qilib aytganda, u taxt uchun bo'lgan kurashlarda mag'lubiyatga uchrab, o'z

yaqinlari va askarlari bilan Afg'oniston, Hindistonga yurish qilib, bir umr o'sha yerda hukmronlik qilgan. Bobur o'z hayoti, zamonasi va barcha voqealarni «**Boburnoma**» asarda yozib qoldirilgan. Unda Hindikush tog'laridan otda uzoq mamlakatlarga o'tgani, tog'u-toshlarda chiniqish uchun yalangoyoq yuigani, kuch- g'ayrat to'plab jang qilgani haqida hikoya qilgan.

Buyuk sarkardalar Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur va undan keyingi davrdagi hokimlar o'z jangchilarini jang qilish san'atini o'rgatish bilan birgalikda, askarlarni jismonan kuchli, epchil, chaqqon, chidamli bo'lishiga, ularni jangovorlik ruhida tarbiyalashga e'tibor berganlar.

Buyuk sarkarda Amir Temurning yoshlarni harbiy va jismoniy tayyorlashdagi amaliy faoliyatlarini o'rganish bugungi kunda juda dolzarb masalalar qatoriga kiritilgan. Xalqimizning jismoniy madaniyati mazmun jihatdan ijtimoiy-tarbiyaviy sohada o'ziga xos milliy xususiyatlar bilan boyib kelgan. Ularning tarixiy yo'nalishlari va ilmiy-nazariy jihatlarini mukammal o'rganish bugunning dolzarb muammolaridan biridir.

TEST SAVOLLARI

Al-Xorazmiy asarining qaysi qismida tarbiya haqidagi fikrlar ifodalagan?

- a) «Vasiyatlar kitobi»
- b) «Algebra»
- c) «Geometriya»
- d) «Tarbiya kitobi»

Xorazmiy ta'limda qanday usullardan foydalanishni tavsiya etgan?

- a) ko'rgazmali usullar
- b) an'anaviy usullar
- c) amaliy usullar
- d) matematik usullar

Abu Nasr Forobiy asarida shahar nima bilan taqqoslangan?

- a) odam organizmi
- b) odam mushaklari
- c) quyosh bilan
- d) osmon bilan

Abu Nasr Forobiy sog'lom turmush uchun nimani tavsiya qilgan?

- a) sog'lom turmush tarzini shakllantirishni.
- b) jismoniy tarbiya bilan shug'ullanishni.
- c) aqliy mehnatni.
- d) aqliy tarbiyani.

Abu Rayxon Beruniy qanday tarbiyani birgalikda berishni tavsiya qilgan?

- a) jismoniy va mehnat tarbiyasi
- b) ma'naviy va oilaviy tarbiya
- c) estetik va jismoniy tarbiya
- d) aqliy va mehnat tarbiyasi

Beruniy ota-onalarga bola tarbiyasiga oid qanday maslaxatlar bergan?

- a) o`qituvchi va murabbiyni to`g`ri tanlashni
- b) bolaga aqliy tarbiya berishni
- c) bolaga sharoit yaratib berishni
- d) oilada tinch-totuv yashashni

Abu Ali ibn Sinoning "Tib qonunlari"da jismoniy tarbiya to`g`risidagi bob qanday nomlanadi?

- a) «Sog`liqni saqlash to`g`risida»
- b) «Tarbiya haqida»
- c) «Davolash haqida»
- d) «Dori-darmon to`g`risida».

Ibn Sino badantarbiya turlarini nechta guruhga bo`lgan?

- a) 2 b) 3 c) 5 d) 6

Abu Ali ibn Sino mashqlarni qanday guruhlarga ajratgan?

- a) kuchli va kuchsiz, tezkor va sekin.
- b) og`ir va tezkor
- c) oddiy va murakkab
- d) harbiy va jismoniy

Ibn Sino uqalash mashqlarini nechta turga ajratgan?

- a) 4 b) 6 c) 8 d) 7

Ibn Sino badantarbiya deganda qanday harakatlarni nazarda tutadi?

- a) maxsus badantarbiya harakatlarini.
- b) harakatli o`yinlarni
- c) gimnastika mashqlarini
- d) barcha harakatlarni

Ibn Sino sog`liqni saqlash uchun qanday tadbirlarni tavsiya qilgan?

- a) jismoniy tarbiya, ovqatlanish tartibi, uyqu tartibi.
- b) badantarbiya, chiniqtirish suzish.
- c) jismoniy mashqlar, mehnat.
- d) harakatli o`yinlar, sayr qilish.

Amir Temurning harbiy san`ati qaysi kitobda ko`rsatilgan?

- a) «Temur tuzuklari» b) «Zafarnoma»
- c) «Shohnoma» d) «Boburnoma»

Amir Temur askarlarni tanlashda qanday fazilatlarga e`tibor bergan?

- a) kuch, qilichbozlik va chavandozlik mahorati, aql va fahm-farosat.
- b) chidamlilik, qilichbozlik
- c) kuch va aql, tezkorlik kurash
- d) otda yurish, chidamlilik, ishbilarmonlik.

Amir Temur askarlarining xarbiy-jismoniy tayyorgarligida qanday mashqlardan foydalanilgan?

- a) otda yurish, qilichbozlik, suzish, kurash, otdan otga sakrab o`tish.
- b) tosh ko`tarish, otda yurish, chavgon
- c) poyga, olomon-poyga, ko`pkari
- d) kurash, otda yurish, yugurish, sakrash.

?

- ✓ O'rta asrlarda Markaziy Osiyo xalqlari qanday an'anaviy jismoniy tarbiya vosatalaridan foydalangan?
- ✓ Sharqning buyuk alloma va mutafakkirlari ta'lim tarbiya xaqida qanday fikrlarni bildirganlar?
- ✓ Abu Ali ibn Sino asarlarida jismoniy tarbiyaning qanday vosatalarini tavsiya qilgan?
- ✓ Amir Temur askarlarning xarbiy-jismoniy tayyorgarliklarida qanday mashqlardan foydalangan?

Jadvallarni to'ldiring.

Sharq Uyg'onish davri buyuk olimlarining pedagogik fikrlari

Allomaning ismi sharifi	Jismoniy tarbiyaga doir fikrlari

Ibn Sinoning jismoniy mashqlar tasnifi

Mashqlar guruhi	Mashq turlari	Bajarish shartlari

Adabiyotlar

- Karimov I.A.. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. - T.: 1998.
- Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. T.: 2008.
- Buyuk va muqaddassan, mustaqil Vatan. Ilmiy ommabop risola. T.: 2011.
- Karimov I.A. O'rta asr Sharq mutafakkirlari va olimlarining jahon sivilizatsiyasidagi o'rni va ahamiyati. Xalqaro anjumanda so'zlagan nutqi. 16 may 2014 y.
- Abdumalikov R., Eshnazarov J.E., Ajdodlar jismoniy madaniyat tarixini o'rganish masalalari. O'quv qo'llanma, T.:1993.
- Akramov A.K., O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. O'quv qo'llanma. T.: O'zDJTI nashr, 1997.
- Ahmedov B. Amir Temur. Tarixiy roman. T.:1995.
- Ahmedov B. Sohibqiron Temur (hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati). T.:1996.
- Zunnunov A., Xayrullayev M., va b. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotidan lavhalar.- T.: "Fan", 1996.
- Mo'minov I. Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni. T.:1998.
- Temur tuzuklari. – T.: G'afur G'ulom nashriyoti, 1991.
- Xoshimov K. Pedagogika tarixi.T.:”O'qituvchi”,1996.
- Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. T.: 2008.
- O'zbekiston tarixi. T.: "Sharq", 2004.

**O'ZBEKISTON RESPUBLAKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONI TARBIYA INSTITUTI

L. A. DJALILOVA

**YANGI VA ENG YANGI DAVRDA CHET EL
MAMLAKATLARIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORT
(XVII - XIX asrlar)**

Ma'ruza 2 soat

Toshkent - 2015

Tuzuvchi:

Djalilova L. A., JTNvaU kafedrasining katta o'qituvchisi.

Takrizchilar:

Kerimov F.A., pedagogika fanlari doktori, professor.

Xodjanov A.R., TIMI "Jismoniy tarbiya" kafedrasi mudiri, dotsent

YANGI VA ENG YANGI DAVRDA CHET EL MAMLAKATLARIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORT (XVII asr o'rtalari - XIX asr)

XVI-XIX asrlarda hukm surgan feodal tuzumi emirilib, kapitalizm davri boshlangan. Bu davrda tabiatshunoslikka doir juda ko'p ilmiy kashfiyotlar qilingan. Moddiy dunyoning barqarorligi va g'ayritabiiy kuchlarning yo'qligi haqidagi fikrlarga olib kelgan. Jamiyat uchun tadbirkor, uddaburon, sog'lom ishchilar zarur bo'lgan. Odamning aqli, irodasi va jismoniy fazilatlarining namoyon bo'lishida ta'lim-tarbiya muhim o'rin egalashi yaqqol ko'ringan. Insonning pedagogikaga bo'lgan qiziqishi ortishiga va jismoniy tarbiyaning nazariy asoslari amalda bajarilishiga sabab bo'lgan.

Jon Lokk (Angliya), Jan- Jak Russo (Fransiya), Iogann Pestalotssining (Shveysariya) pedagogik qarashlari, XVIII asrning oxiridagi nemis filantropklarining pedagogik tajribasi jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyotning taraqqiy qilishiga katta ta'sir etgan.

Jon Lokk (1632-1704) ingliz faylasufi, pedagog olimi bo'lgan. Lokk o'zining pedagogikaga doir qarashlarini "Tarbiya to'g'risidagi fikrlar" (1693) nomli kitobida bayon qilgan. Jon Lokk o'z falsafiy va pedagogik ta'limotida ingliz zodagonlarining manfaatini ifoda etgan. Jon Lokkning fikricha, tarbiyaning vasifasi – oddiy kishilr emas, balki o'z ishlarini ma'noli va ehtiyotkorlik bilan olib bora oladigan jentlmen tarbiyalashdan iborat.

Jentlmen jismoniy, axloqiy va aqliy tarbiya olishi lozim, lekin u bunday tarbiyani uyda olishi kerak, chunki maktab, Lokkning fikricha, har xil toifaning yomon tarbiya ko'rgan illatli farzandlaridan iborat aralash turkumi to'plangan muassasadir. Chinakam jentlmen uyda tarbiyalanadi, chunki uydagi tarbiyaning kamchiliklari ham maktabda hosil qilinayotgan bilimlar va malakalarga nisbatan foydalidir. Lokk aristokrat oilalardagi tarbiya tajribasiga asoslanib, jentlmen tarbiyalash ishlarining hammasini yaxshi tayyorgarlik ko'rgan tarbiyachiga topshirishni tavsiya qilgan.

Jon Lokk jentlmenlar sportining asoschisidir. Lokk jismoniy tarbiyaga juda katta ahamiyat bergan. U sihat-salomatlik ishlarimiz va farovonligimiz uchun zarurdir, deb ta'kidlagan. Jon Lokk Qadimgi Rim shoiri Yuvenalning "Mens sana in corpore sano" – "Sog'lom tanda sog' aql" degan so'zlariga rioya qilish kerak, deb hisoblagan. Shu sababli, bolaning yoshlik chog'idanoq tanasini chiniqtirish, charchashga, qiyinchiliklarga, o'zgarishlarga bardosh berishga o'rgatish zarur. Lokk bolaning hayotida qattiq intizon va tartibga rioya qilishning ahamiyatini asoslab, bolaning kiyimi, ovqati va kun tartibi qanday bo'lishi to'g'risida maslahatlar bergan. To'g'ri yo'lga qo'yilgan jismoniy tarbiya, bolaning mard va chidamli bolishiga imkon beradi. "Jentlmen istalgan vaqtda qo'lga qurol olib, soldat bo'lishga tayyor bo'lib turadigan kishi qilib tarbiyalanishi lozim", degan Jon Lokk.

Jon Lokk insonning ichki va tashqi tajribasini bilish manbai deb hisoblagan. Uning fikricha, tashqi tajriba bevosita mavjud bo'lgan tashqi moddiy dunyo bo'lib, u kishi tomonidan sezgi a'zolari, tasavvuri orqali idrok qilinadi. Ichki tajriba esa inson qalbining faoliyati - refleksi, demak, «Bu ikki manba sezgi obyekti sifatida yagona mohiyatni tashkil etadi, barcha g'oyalarimiz ana shu mohiyatdan boshlanadi», - deb e'tirof etgan Lokk. Sezish a'zolarini (sezish, hid bilish, ko'rish, eshitish) takomillashtirish, harakat a'zolarini (qo'l, oyoq) rivojlantirish, tanani chiniqtirish, foydali amaliy ko'nikmalar (suzish, otda yurish, eshkak eshish, qilichbozlik, o'q otish) hosil qilish, jismoniy kuchlarni yuqori darajada ishga solish uchun iroda kuchi va qobiliyatni kamol toptirish zarurligini ishonchli dalillar bilan isbotlab bergan. Bu g'oyalar o'sha davr ingliz maktablaridagi jismoniy tarbiyaga kuchli ta'sir etgan.

Jan Jak Russo (1712-1778) fransuz ma'rifatchi arboblardan biri, faylasuf, pedagog, yozuvchi bo'lgan. Russoning «Emil yoki tarbiya to'g'risida» kitobida kishini tabiatga muvofiq ravishda individual tarbiyalash bo'yicha tavsiyalar berilgan. Uning fikricha, inson erkin bo'lib tug'iladi, lekin u yo'rgakdalik chogidayoq, dastlab o'z odatlarining quliga, so'ngra esa

jamiyat quliga aylanadi. Hech qanday odatlarga ega bo'lmaslik - eng yaxshi odatdir. Russo: «Tana jondan ilgari tug'iladi, shuning uchun dastlab tana to'g'risida g'amxo'rlik qilish kerak, bu har ikkala jins uchun ham umumiy bo'lgan tartibdir», - degan. Russo jismoniy tarbiyani tabiiy ozod insonni tarkib toptirishning asosi, deb hisoblagan. Bunda aqliy va mehnat tarbiyasini qo'shib olib borish zarur, deb maslahat bergan.

Russo tarbiyalanuvchi bolalarning yoshini to'rt davrga ajratgan. Birinchi davr – bola tug'ilganidan boshlab 2 yoshgacha bo'lgan davri; bu davrda bolani jismoniy rivojlanishiga asosiy e'tibor berilishi kerak. Ikkinchi davr – 2 yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan davr; bu davrda asosan bolalarni tashqi sezgilarini rivojlantirish kerak. Uchinchi davr – 12 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan davr; bu yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berish kerak. To'rtinchi davr – 15 yoshdan balog'atga etgunigacha bo'lgan davrdir. Russoning fikricha, bu davrda axloqiy tarbiyaga ko'proq e'tibor berish kerak. Barcha davrlarda bolalarning sog'lig'ini mustahkamlash, ularni jismoniy jihatdan chiniqtirish bilan alohida shug'ullanish zarur, deb hisoblagan Russo. U o'zining kitobida Emilning jismoniy jihatdan tarbiyalanishiga batafsil to'xtalgan. Bolalarni chiniqtirish, ularning jismoniy kuchini mustahkamlash va tashqi sezgilarini rivojlantirish borasida bir qancha amaliy ko'rsatmalar bergan. Bolalar ko'p harakatda bo'lishi, jismoniy mehnat bilan shug'ullanishi, ko'p vaqt ochiq havoda bo'lishi kerak. Russo tabiiy va erkin tarbiya tarafdori bo'lgan. U bolalar tarbiyani uch manbadan: tabiat, odamlar va atrofdagi narsalardan oladilar, deb hisoblagan. Mana shu uch omilning hammasi bir-biriga uyg'un ravishda bitta yo'lga amal qilganidagina tarbiya to'g'ri berilgan bo'ladi. Russo pedagog sifatida o'rta asr maktablaridagi tartiblariga, qattiq intizom, tan jazosi berish, darslarni yodlatish kabi tartiblarga qarshi chiqqan. U bola shaxsini hurmatlashni, uning qiziqishi va istaklari bilan hisoblashishni talab qilgan. Bu uning erkin tarbiyani targ'ib etishining ijobiy tomonidir.

Jan-Jak Russoning tushunchasiga ko'ra, qizlarning tarbiyasi o'g'il bolalarning tarbiyasidan farq qilishi zarur. Ayollar va erkaklar jamiyatdagi

vazifasiga mos ravishda tarbiyalanishi kerak, qizlar uy ishi uchun tarbiyalangan bo'lishi lozim, qizlar uchun hech qanday jiddiy aqliy tarbiya kerak emas, deb hisoblagan Russo.

Iogann Genrix Pestalotsti (1776-1827) shveytsariyalik buyuk pedagog-demokrat. U tarbiya asosini odamning tabiiy qobiliyatlarini rivojlantirishdan, tarbiya maqsadini odamning ma'naviy qiyofasini tarkib toptirishdan iborat, degan. Uning fikricha, tana faoliyati harakatlarda namoyon bo'ladi, harakatlar esa bog'inlar tuzilishi va harakatchanligiga bog'liqdir. U bo'g'inlar uchun gimnastika elementlarini ishlab chiqdi. Bunda barcha harakatlar o'z mazmunini topgan edi. Pestalotssi elementar gimnastikani o'ziga xos «mehnat malakalari alifbosi», ya'ni ko'tarish, irg'itish yoki uloqtirish, aylantirish, urish va h.k. qilishga o'rgatish zarur, deb hisoblagan.

XVIII asrning 70-80-yillarida Germaniyada yangi yo'nalishdagi maktablar paydo bo'lgan. Bu filantroplar (insonparvarlar) ochgan maktablar edi. O'qituvchilar bunday maktablarda akademistlar, pedagogistlar va fabulyantlar kabi guruhlariga bo'linishgan. Akademistlar - aslzodalar, pedagogistlar - amaldorlar, fabulyantlar mehnatkashlarning farzandlari bo'lgan. Bunday tartib filantroparning feodal tabaqachilik tartiblariga qarshi emasligidan dalolat berar edi. Filantropinlardagi gimnastikaning mashhur rahbarlari Gerxard Fit (1763-1836) va Iogann Guts-Muts (1759-1839) kabilar edi. G.Fit «Jismoniy tarbiya ensiklopediyasi tajribalari» nomli uch tomli kitob yozdi. Kitoblarda jismoniy tarbiyaning qadimgi va o'sha davrlardagi tarixi, uning tarbiyaviy mohiyati aks ettirildi.

Iogann Guts-Muts «Yoshlar uchun gimnastika» kitobini yozdi (1713). Bu kitobdan Yevropa davlatlarida keng foydalandilar. Chunki muallif kitobida jismoniy tarbiyaning nazariy va amaliy jihatlarini, ayniqsa, mashqlarning aniq tasviri va ularning qo'llanish usullari bilan qo'shib bergan edi. U tasvirlagan gimnastik mashqlar sirasiga kurash, yugurish, sakrash, uloqtirish, iig'itish, suzish, arqon, shoti, langarcho'p bilan sakrash va daraxtlarga osilib-tirmashib

chiqishga doir mashqlar hamda qo'l mehnati, o'yinlar kiradi. Jismoniy tarbiyaning pedagogik nazariyasi bu davrlarda turli xilda mavjud bo'lgan.

Fransuz pedagogi **Jorj Demeni** (1850-1917) fiziologiya va jismoniy mashqlar bo'yicha mutaxassis edi. «Jismoniy tarbiyaning ilmiy asoslari» (1903), «Yoshlar jismoniy tarbiyasi» (1917) kabi kitoblarini yozdi. J.Demeni 1880-yilda Parijda «Muqobil gimnastika» klubini tashkil etgan. Olim umumrivojlantiruvchi tabiiy mashqlar (yurish, yugurish, sakrashlar, yuk ko'tarish, osilish, uloqtirish, himoya va hujum mashqlari, qo'l, oyoq, gavda harakatlari va h.k.) bajarishning foydali jihatlarini asoslab berdi, bolalar, yoshlar va xotin-qizlar gimnastikasi tizimini ishlab chiqdi. Bu bilan gavda harakatlarini fiziologik asoslarga moslashtirish zarurligini ta'kidlagan edi.

Gimnastika tizimlari. XIX asrda iqtisod, siyosat, fan va texnikaning rivojlanishi natijasida jismoniy madaniyat ham rivoj topgan. Ayniqsa, harbiy tayyorgarlikda jismoniy tarbiya vositalari maqsadli ravishda qo'llana boshlangan. Gimnastika tizimi uchun oddiy mashqlargina emas, yengil atletika, suzish, boks, qilichbozlik, harbiy qurollardan otish va boshqa ko'p mashqlar asos qilib olingan. Bunday tizimlarni ishlab chiqish va amalda qo'llash ishlariga mutaxassislar o'z hissalarini qo'shganlar.

Nemis gimnastika tizimi. 1810-yilda Berlinda «Pestalotssi do'stlari jamiyati» qoshida birinchi gimnastika to'garagi tashkil topgan. Fridrix Yan (1778-1852) yoshlar harakatiga boshchilik qilgan. 1811- yilda Berlin yaqinidagi joyda gimnastika maydoni tashkil qilingan edi. Bu joyda gimnastika asbob-uskunalar o'rnatilgan. 1812-yilga kelib, to'garak qatnashchilari soni 500 kishiga yetgan. Ularning mashg'ulotlarida gimnastika va harbiy sayohat mashqlariga keng o'rin berilgan. Fridrix Yan «Gimnastika» so'zini «Turnkunst» (epchillik san'ati), shug'ullanuvchilarni esa turnerlar deb nomlagan. Keyingi yillarda turnerlar harakati ancha susaydi. 1862-yilda barcha turnerlar jamiyatlari Umumgermaniya gimnastika ittifoqiga (Doyche Turnershaft) birlashgan edi. Ularning gimnastika tizimida mashqlarni

o'rgatish usullari, mashqlar tasnifi, anatomik-fiziologik xususiyatlari, yuklanma berish me'yorlari bo'yicha yagona talab va nazariya yo'q edi.

Shvetsiya gimnastika tizimi. Per Ling (1776-1839) Shvetsiya hukumatining taklifiga ko'ra, Germaniya va Daniyada jismoniy tarbiyaning ahvoli bilan tanishib chiqqib, o'z mamlakatida shved gimnastika tizimi asoslarini yaratgan. **Per Ling** 1813-yilda Stokgolmda gimnastika institutini tashkil etgan. Gimnastikaning to'rt turini - harbiy gimnastika, pedagogik gimnastika, davolash gimnastikasi va estetik gimnastikani alohida ajratgan. Bu turlar maktablarda ham o'rgatila boshlangan. Per Lingning o'gli **Yalmar Ling** (1820-1886) boshchiligida gimnastika asboblari takomillashtirilgan, gimnastika devorchasi, gimnastika skameykasi, uzun kursilar, langar cho'plar, gimnastika narvonlari, arqonlar va boshqa turli xil yangi jihozlari yaratilgan. Shvedlarning gimnastika tizimi ko'pgina Yevropa mamlakalari, hatto Amerikada ham keng qo'llanilgan.

Fransuz gimnastika tizimi. Fransiyada hukumat tomonidan mamlakatda gimnastika joriy qilish ishlari polkovnik **Frantsisko Amorosga** (1770-1848) yuklatilgan edi. Frantsisko Amorosga 1817-yilda harbiy gimnastika maktabini tashkil qilgan. Uning «Jismoniy, gimnastika va axloqiy tarbiyaga doir qo'llanma» (1830) kitobi barcha maktablarga joriy etilgan.

«Sokol» gimnastika tizimi. Chexiyada XIX asrning 60-yillarida «Sokol» (Lochin) gimnastika harakati vujudga kelgan. Ular o'z milliy ozodligiga intilib, «Sokol» harakatini yaratdilar. Bu yoshlarning «Sokol» jamiyati tuzilishiga olib kelgan edi. 1871-yilda chexiyada 130 ta «Sokol» jamiyati mavjud bo'lgan. Jamiyatda chex jismoniy tarbiyasining milliy tizimi tarkib topib, ayrim jihatlari nemis gimnastikasiga o'xshagan. Tizimda mashqlarning gavdaga ta'siri emas, balki bajariladigan harakatlarga ko'proq e'tibor berilgan. Keyinchalik gimnastika mashqlarining odam sog'ligiga va uning irodasiga bo'lgan ta'sirini e'tirof etib, kitoblar yozishgan. Lekin ularda o'qitish usullari o'z ifodasini topmagan. Nemis gimnastikasiga nisbatan ancha boy va uslubiy jihatdan ancha mukammal bo'lgan. O'qituvchilar ba'zi

mashqlarni o'n martalab takrorlash o'rniga murakkab mashqlar majmuini bajartirish yo'llariga o'tganlar. Chexlar saf mashqlari va kiyimlarga juda katta e'tibor berishgan. Gavda hamda oyoqlarning nozik, aniq va tashqi ko'rinishi go'zal harakatlarigina amalda qo'llanilgan. Gimnastikani juda ham ziynatli qilish uchun har xil buyumlardan: tayoqlar, sharflar, qadimiy qurol turlari nayzalar, qalqonlar va h.k.dan foydalanishgan. Turnik, bruss, konda bajariladigan mashqlar, shuningdek, erkin mashqlar musiqa jo'rligida bajarilib, turli buyumlar yordamida ijro etiladigan mashqlar, piramidalar, akrobatika mashqlari sinchiklab ishlab chiqilgan. Ular quyidagi to'rt guruhga ajratilgan: asboblarsiz bajariladigan mashqlar - erkin mashqlar va h.k.; asboblarda bajariladigan mashqlar - buyumlar bilan va asboblarda ustida bajariladigan mashqlar; guruh bo'lib bajariladigan mashqlar - piramidalar, o'yinlar; harbiy mashqlar - qilichbozlik, kurash, mushtlashish mashqlari.

«Sokol» gimnastikasining asosiy muallifi, mashqlarning asosiy texnikasi va usullarini ishlab chiqqan kishi estetika professori **Miroslav Tirsh** (1832-1884) edi. Shunday qilib, yangi davrda gimnastikaning pedagogik, uslubiyat va tashkiliy asoslari yuzaga kelgan.

Sport o'yinlari tizimi. Sport o'yinlari tizimi gimnastika tizimi qatorida jahondagi juda ko'p mamlakatlarda tashkil topgan. Ularning tashkiliy va uslubiy shakllari o'ziga xos tamoyillarda tarkib topdi. Uning asosida musobaqalar uchun mo'ljallangan va yaxshi natijalarga erishishni ko'zda tutgan mashqlar ifodalangan edi. Tizim turli mamlakat xalqlarining turmush sharoitida uchraydigan xilma-xil mashqlar va o'yinlarni o'zida mujassamlagan. Shahar va qishloqlarda o'tkaziladigan bayramlarda kurashchilar, mushtlashuvchilar, akrobatlar, qilichbozlar, yugurish va sakrash ustalari, polvonlar o'z mahoratlarini namoyish qilganlar. Shimoliy mamlakatlarda chang'ida va konkida uchish musobaqalari o'tkaziladigan.

Shahar va qishloqlarning aholisi orasida otda yurish, qilichbozlik, golf o'yini, kriket, kamon va to'pponchadan o'q otish, turli xil ovlar keng rivojlangan. Ko'pgina davlatlarda o'quv yurtlari - universitetlar maktablar,

kollejlarda tashkil qilinib, ularda akademik sport va sport o'yinlarini rivojlantirishga e'tibor qaratilgan.

Buyuk Britaniyada sport o'yinlari tizimi. XVII asr o'rtalarida Buyuk Britaniyada iqtisodiy, siyosiy va madaniy rivojlanish yuzaga kelib, u yirik kapitalistik mamlakatga aylangan. Shu tariqa Buyuk Britaniyada boshqa mamlakatlarga nisbatan avvalroq sport o'yinlari tizimi shakllangan edi. Buyuk Britaniya boshqa mamlakatlarni bosib olish, mustamlakachilik yo'li bilan o'z boyligini oshirish va davlatni mustahkamlasga erishgan. Bunda ulkan dengiz floti va harakatchan ekspeditsiya bo'limlari muhim rol o'ynagan edi. Ular kollejlarda, universitetlarda va harbiy o'quv yurtlari bitiruvchilaridan shakllangan.

Buyuk Britaniyada sport o'yinlari tizimining asoschisi Regbi shahridagi kollej direktori pedagog Tomas Arnold (1795-1842) hisoblanadi. U o'z faoliyatida o'quvchilarning harakatchanligi va faolligini rivojlantiruvchi, qiyin sharoitlarga tezda mo'ljallanib olish, qo'rqmaslikni tarbiyalovchi sport turlariga katta e'tibor bergan. Sport o'yinlari tizimiga yengil atletika, boks, eshkak eshish, suzish, regbi, futbol, kriket kabi sport turlari kiritilgan. Uning ta'limoti va tizimi mamlakat va chet ellardagi o'quv yurtlarida keng qo'llanildi.

AQSHda sport va sport o'yinlari tizimi. Sport o'yinlari tizimi AQSHda keng rivojlangan. XIX asrning 20-30-yillarida mamlakatning turli o'quv yurtlari, universitetlarida jismoniy tarbiya darslari kiritilgan. 1850-1870-yillarida ba'zi sport klublari tashkil etilib, musobaqalar o'tkazilgan.

AQSHning milliy aholisi - hindular orasida turli xil o'yinlar davom etgan. Ular qilichbozlik, kamondan o'tirish, nayza uloqtirish, uzoq masofalarga yugurish, sakrash, kurash va boshqa mashqlar bilan doimiy shug'ullanganlar. Yevropadan, ayniqsa, Angliyadan o'tgan sport o'yinlari tizimi AQSHga keng tarqalgan. XIX asrda aristokratlarning o'z vaziyatlarini mustahkamlab olishlarida sport manfaat keltiruvchi omil hisoblangan. Shu tariqa, 1864 y. Buyuk Britaniyada oddiy xalqdan ajralib turish maqsadida sport ishqibozlarining nizomini ishlab chiqilgan. Bunda oddiy mehnatkashlarning musobaqalarda qatnashishi mumkin emasligi ko'rsatilgan.

XIX asr oxirlarida inqiloblarning kuchayishi sababli, yoshlar sport musobaqalarida cheklangan holda qatnashish imkoniyatiga ega bo'lganlar. Bir qator yirik mamlakatlarda gimnastika, sport o'yinlarining ko'pgina turlari shakllandi va rivoj topgan.

XIX asr oxiri va XX asr boshida sport-gimnastika harakati rivojlanishida harbiy sohalarning takomillashuvi va harbiy xizmat muddatlarining qisqarishi muhim rol o'ynagan. Ko'pgina mamlakatlarda harbiy xizmat muddati 4-6 yilga kamaytirilgan edi. Bu esa xizmatchilarni uzluksiz tayyorlab turish va chaqiriqqacha bo'lgan yoshlarning jismoniy tayyorgarligini oshirishni taqozo etgan. Shu sababdan, hukumat harbiy doiradagilarning talablariga asosan maktablar, universitetlar va sport jamiyatlarida jismoniy tarbiyani kuchaytirishga qaror qilgan edi. Eski jismoniy tarbiya tizimlari o'rniga yangi va takomillashgan tizimlar ishlab chiqilgan. Maktablar, universitetlarning o'quv dasturlariga sport va o'yinlar kiritildi. Fransiya, Angliya, AQSH, Shveysariya, Belgiya va boshqa mamlakatlarda ommaviy maktablar qatorida «Yangi maktab»lar yuzaga kelgan. Bu maktablar internat xususiyatiga ega bolib, katta mablaglar hisobiga faoliyat ko'rsatgan. O'qitish uchun maxsus mutaxassislar taklif etilgan. Maktab maydoni va atroflarida sport musobaqalari va o'yinlar tashkil qilingan.

XIX asr oxiri va XX asr boshida Angliyada yoshlarni tarbiyalashda **skaut** bo'limlariga katta e'tibor berilgan. Bu bo'lim yoshlar tashkiloti hisoblangan. Skaut otryadlarining asoschisi ingliz harbiy generali **Robert Baden Pael** (1857-1941) bo'lgan. Skaut va boshqa tashkilotlarda harbiy-jismoniy tayyorgarlik, sport o'yinlariga o'rgatigan.

AQSHda 1870-yilda yoshlarning xristian tashkilotlarida sport bilan shug'ullantirish ishlari amalga oshirilgan. Bunda shved va nemis gimnastika tizimi mazmuni va usullaridan foydalanilgan. O'rgatishda diniy xodimlar ruh (jon), aql va tana majmuidagi tushunchalar asosida sport o'yinlarini qo'lladi. AQSH xristian yoshlar ittifoqining g'oyalari, ish shakllari va usullari Yevropa mamlakatlariga ham yoyildi.

Ishchi sportining vujudga kelishi va rivojlanishi. Jismoniy tarbiya harakatining yanada kengroq yoyilishida ishchilar sport klubining tashkil qilinishi va rivojlanishi alohida o'rinda turadi. XIX asrning ikkinchi yarmida inqiloblarning ko'payishi va kuchayishi natijasida demokratiyaning amalga oshishiga imkon yaratildi. Bu esa havaskorlik sporti, gimnastika va turistik (sayohat) tashkilotlarning vujudga kelishiga sabab bo'ldi.

Birinchi marotaba 1850 yilda Germaniyada sport tashkilotlari tuzila boshlandi. Lekin reyxstagning 1878 yildagi «Qat'iy qonun»i asosida sotsialistik partiyagina emas, hatto kasaba uyushmalari va gimnastika klublari ham ta'qib qilindi. «Qat'iy qonun»ning bekor qilinishi bilan (1890 y.) ishchilar sport tashkilotlari yangidan qad ko'tardi. Shu davrda Berlin, Leypsig va boshqa shaharlarda Ishchilar gimnastika tashkiloti ittifoqining yig'ilishlari bo'ldi. 1813 yilda Germaniya Ishchilar sport uyushmasi tashkil etildi. XX asr boshlarida bunday tashkilotlar Vengriya, Belgiya, Chexiya, Bolgariya va boshqa mamlakatlarda ham ta'sis etildi.

Tadbirkorlik sport klublari ham muhim ahamiyat kasb etdi. Ular zavod, fabrika va turli muassasalarning rahbarlari tomonidan tashkil etilib, ishchi va xizmatchilaiga qaratilgan. Bu faoliyat faqat sport va turizm bilan shug'ullanishgagina qaratilib qolmasdan, ishchi va xizmatchilarning rahbarlari bilan aloqasini yaxshilash hamda turli oqimlaiga qo'shilmasligining oldini olishni ham nazarda tutgan.

Tadbirkorlik sport va gimnastika tashkilotlari Germaniya, AQSH, Angliya, Fransiya va boshqa mamlakatlarda ham vujudga keldi. 1913 yil Gente shahrida (Belgiya) Germaniya, Fransiya, Belgiya, Avstriya mamlakatlarining ishchilar sport tashkilotlari vakillari «Xalqaro ishchilar madaniyat va sport uyushmasi» Markaziy byurosini tuzdi. U 1914 yil fevraldan boshlab Bryusselda o'z faoliyatini boshladi. Birinchi jahon urushi yillarida ham bu tashkilot o'z faoliyatini susaytirmadi.

Jismoniy madaniyatda rekreatsion harakatlar. Rekreatsiya - qayta tiklash, sog'lomlashtirish, hordiq chiqarish ma'nolarini bildiradi. Jismoniy

madaniyatning taraqqiyotida rekreatsion harakat muhim o'rin tutadi. Chunki u faol dam olishning mujassamlashgan vosita, usullaridan hisoblanadi.

Rekreatsion jismoniy madaniyat harakatining rivojlanishiga obyektiv sabablar ko'p. Ya'ni zavod-fabrikalar, maktablar va boshqa joylarni qurish uchun joylarni band qilish, shaharlarning kengayishi, ekologiya buzilishi, ishchi va mehnatkashlar ish vaqtining ko'payishi, dam olish hamda hordiq chiqarishga imkoniyatlarning kamayishidir. Yoshlar o'rtasida ichish, chekish, bezorilik va tartibsizlikning o'sishi ham ularga qarshi tadbirlar olib borishni taqozo etdi. Yana bir tomoni shundaki, fan-texnika taraqqiyoti va ba'zi kishilarning turmush sharoiti faol harakat qilishdan orqada qolib ketdi. Natijada, gipodinamiya hollari rivojlana boshladi. Bularning barchasi salomatlikning susayishi va kasalliklarning ko'payishiga olib keldi. Ana shu illatlardan saqlanish yo'lida jismoniy tarbiyadan foydalanish ishi shakllandi. Bu yillarda birinchilardan bo'lib Angliya XIX asrning 70-yillarida harakat qildi va Londonda o'yinlar uchun maydonlar tashkil qilindi, istirohat bog'lari barpo etildi, turli ijtimoiy harakati faollari sayrlar, o'smirlar va katta yoshdagilar bilan o'yinlar o'tkazishdi. XX asrning 80-90-yillarida shunga o'xshash istirohat bog'lari AQSH, Germaniya, Polsha, Kanada, Fransiya, Avstraliya, Urugvay va boshqa mamlakatlarda ham bunyod etildi.

Rekreatsion harakatni davlat miqyosida tashkil etuvchilardan biri amerikalik shifokor Lyuter Gulik (1866-1918) hisoblanadi. Bu harakatning mohiyatini ilmiy asoslab berish unga tegishlidir. XIX asr o'rtalaridayoq AQSHda «O'yinlar uchun maydonlar kerak» degan harakat mavjud edi. Uning «Sof havo» dasturi asosida bolalar uchun yozgi dam olish oromgohi tashkil qilingan. Boston shahrida 1868-yilda birinchi marotaba o'yinlar uchun maydonlar qurilgan. 1861-yilda Vashington atrofida yozgi dam olish oromgohi qurilgan. Shu davrlarda ilk bor rekreatsion klublar vujudga kela boshladi.

1855-yilda sog'liqni tiklash va jismoniy tarbiya Amerika Assotsiatsiyasi ta'sis etilib, u o'yin maydonlari va sog'lomlashtirish oromgohlarini qurishda

yordam berdi. Shunga o'xshash muassasalar boshqa davlatlarda ham tashkil qilindi. Ular Germaniyada «Yoshlar va kattalarning o'yiniga ko'maklashish Markaziy komissiyasi», Daniyada «O'qituvchilar o'yiniga ko'maklashish milliy komissiyasi» Urugvayda - park va sport milliy kengashi, Polshada - yoshlarning o'yini va hordiq chiqarish komissiyasi, o'yinlar va sayrlar bo'yicha Shveysariya jamiyati bo'lgan.

Havaskorlik va professional sport. Kollejlar va universitetlardagi sport keng jamoatchilik doirasiga yoyilib, jismonan chiniqish va faol dam olish vositasiga aylana borgan. XIX asr oxirlarida sport havaskorlik va professional darajasiga chiqib olgan. Bu 1894-yil Parijda havaskorlik sportining tamoyillarini o'rganish va uni keng yoyishga bag'ishlangan Xalqaro Kongressda rasmiy tasdiqlangan.

Havaskorlik sporti. Havaskorlik sportiga maqom berishdan maqsad aristokratik sport doirasidagilar va boshqa sohalardagi sportchilarni chegaralash, o'z navbatida esa jismoniy mehnat bilan shug'ullanuvchi ishchilar, sport sohasidagi mutaxassislar, murabbiylar, pedagoglarga keng imkoniyat yaratib berishdan iborat. Mehnat jarayonida sport bilan shug'ullanib chiniqish va yana ish haqi olish havaskorlikka ziddir, degan g'oya paydo bo'ldi. Shu sababdan, bu jarayon professionallikni yuzaga keltirgan. Shu tariqa klublar tashkil etilib, havaskorlik sporti harakati rivojlana boshlagan. Klublar ham, davlat ham xususiy ko'rinishga ega edi. Chunki ishchilardan yig'ilgan a'zolik badallari klub xarajatlarini qoplay olmas edi. Avvallari faqat bir sport turi bo'yicha klublar tashkil etilgan. Keyinchalik esa bir necha sport turlari bo'yicha klublar yuzaga keldi. Shular qatorida sport jamiyatlari tashkil etigan. Sport harakatining rivojlanishi musobaqalarning qoidalarini yaratish, rekordlarni rasmiylashtirish, axborotlarni yig'ish kabi faoliyatlarni yuritishni taqozo qildi. Bu avvalo milliy, keyinchalik sport turlari bo'yicha xalqaro uyushmalarni tashkil qilishga olib keldi, ya'ni uyushmalar, ligalar, federatsiyalar yuzaga kelgan.

Birinchi milliy uyushma - AQSHning beysbol milliy federatsiyasi edi. U 1858-yilda ta'sis etilgan. Oradan besh yil o'tgach (1863 y.), ingliz futbol ligasi vujudga keldi. Keyinchalik esa gimnastika, qilichbozlik, boks va boshqa sport turlari bo'yicha milliy uyushmalar Yevropa, Amerika, Osiyo, Avstraliya mamlakatlarida ham tashkil qilindi. Sport harakatining kengayishi, qit'alarda milliy sport uyushmalarining tashkil etilishi, xalqaro sport federatsiyalarining ta'sis etilishi va musobaqalar o'tkazib turilishi xalqaro Olimpiya o'ynlarini tiklash va o'tkazishga olib keldi. Bu haqda alohida bobda tanishish mumkin.

Professional sport. Havaskorlik sporti qatorida professional sport ham rivoj topdi. XVII-XVIII asrlarda mavjud bo'lgan sovrinli sport («Prizovoy sport») o'rniga hozirgi davr professional sporti paydo bo'ldi, bu savdo-ishlab chiqarish va moliyaviy kapital bilan uzviy bog'liq edi. Professional sportchini sotib olish va sotish mumkinligi sababli yollanma ish kuchi predmetiga aylanadi. Chunki u tovarlarni reklama qilish va boshqa sohalarda katta foyda keltira boshladi. Professional sportchi va tadbirkorlarning (menejer) o'zaro munosabatlari shartnomalar asosida rasmiylashtiriladi. «Qanday bo'lmasin g'alaba» shiori ostida katta pul evaziga barcha joylarda reklama qilish professionalizm yo'lida amalga oshirib borildi.

Sportchilarga giyohvand moddalar (doping) berish, ularning jismoniy, ma'naviy xususiyatlari sun'iy ravishda kuchaytirildi. Professional sport ko'rgazmalarida jinoyatkorlik ishlari ham amalga oshirilishi ko'zda tutilgan edi. Professional sportni rivojlantirish bilan kassa yig'imini, reklamalar, turli xil ayyorlik yo'llari bilan katta foydani qo'lga kiritadi.

Professional sportning salbiy tomonlari bilan biigalikda uning targ'ibot yo'lidagi ba'zi ijobiy xususiyatlarini ham tan olishga to'g'ri keladi. Ya'ni ommaning jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishi, yoshlarni sport, o'yin va gimnastika bo'yicha tashkil qilingan klublarga jalb etishda bu sport harakatining o'ziga xos xizmatlari mavjud bo'lgan.

Birinchi jahon urushi arafasi, urush yillarida jismoniy tarbiya va sportni milliyashtirish avjiga chiqdi. Imperialistik hokimiyat harbiy qurollanishni

kuchaytirish, o'rinbosarlarni (rezerv) harbiy-jismoniy jihatdan tayyorlashishini yaxshilashga katta kuch sarf qila boshladi. 1911-yildan boshlab Germaniyadagi sport uyushmalarining barcha yo'riqnoma va dasturlari yoshlarni milliy ruhda tarbiyalashga da'vat etadi. Bunda ko'proq harbiy-sport o'yinlari, katta guruhda yurishlar, sport klublari tashkil qilish avjiga chiqdi. Nemis maktablarida harbiy-jismoniy tayyorgarlik darslari tashkil qilinib, haftada 3 soatgacha mashg'ulot o'tkazila boshlandi va har kuni 10 daqiqali gimnastika va yurish (marshirovka) tashkil qilindi.

Fransuz harbiy leytenanti **Jorj Eber** (1875-1957) o'zining harbiy jismoniy tayyorgarlik usulini tashkil etdi. Bunda yurish, sakrashlar, yuk ko'tarish, uloqtirish, suzish, himoya va hujum kabi jismoniy mashqlarga tayanildi. Shuningdek, u harbiylarga miltiq, to'pponcha, shpagadan foydalanish, otda yurish, mototsikl haydash, qayiqlarda eshkak eshish, yelkanlarni tiklash, belkurak, lom, arra, bolta va bolg'alarni qo'llay bilish kabi sifatlarni tezda o'zlashtirishni tavsiya etdi.

Eber sportga qarshi bo'lib, faqat sportdagi professionallikning jiddiy tarafdori edi. U «Sport jismoniy madaniyatga qarshi» nomli kitobini yozadi. U shu sohaga rahbarlik qilsada, ilmiy tayyorgarlikka ega emas edi va o'z uslubiyatini faqat tajribalar asosida tashkil etadi. Eber Demenidan farqli ravishda xotin-qizlarning jismoniy tarbiyasiga qarshi noilmiy fikrlar bildiradi. Uning fikricha, erkaklarning mashqlarini xotin-qizlar ham bajarishi lozim. Buni o'rgatilgan hayvonlar misolida ko'rish mumkinligini ta'kidlaydi.

Eberning uslubiyatini Fransiya va boshqa bir qator mamlakatlardagi harbiy o'quv yurtlarida harbiy-jismoniy tayyorgarlik mashg'ulotlarida qo'lladilar.

Jismoniy tarbiyani milliyashtirish AQSH, Angliya va boshqa mamlakatlarda ham amalga oshirildi. O'q otish jamiyatlari, jismoniy va harbiy tayyorgarlik qo'mitalari, skautlar jangovor otryadlarining tashkil etilishi, shuningdek, o'quv yurtlari dasturlariga harbiy-jismoniy tayyorgarlikning kiritilishidan maqsad salomatligiga ko'ra yaroqli kishilarni harbiy xizmatga tayyorlashdan iborat edi.

Petr Franseovich Lesgaft (1837-1909) pedagog, olim va Rossiyadagi jismoniy tarbiyaning eng faol ijodkori, jismoniy tarbiya ilmiy sistemasining asoschisidir. U o'zining ilmiy asarlarida jismoniy tarbiya jarayonining hamma tomonlarini aks ettirdi.

P.F.Lesgaft 1861 yilda meditsina-xirurgiya akademiyasini tamomladi va shu akademiyaning o'zida anatomiya o'qituvchisi bo'lib ishlay boshladi. U 1865-yillarda birin-ketin ikkita dissertatsiya yoqladi hamda meditsina doktori va xirurgiya doktori degan ilmiy darajalarni oldi. Lesgaft dissertatsiyalar tayyorlayotgan vaqtidayoq antropologiyani odam haqidagi fan sifatida keng ma'noda tushundi va uni o'rganishga kirishdi. Xuddi shu vaqtning o'zida u odam organizmining taraqqiy etish nazariyasi asoslari ustida ham ishlay boshladi. U bu ishga taraqqiyotning materialistik g'oyasini asos qilib oldi. Bu g'oyaga ko'ra, odam organizmi asosan tashqi muhit ta'siri bilan to'xtovsiz o'zgargani holda taraqqiy eta boradi.

Lesgaft mashqlarni butun oiganizmni va uning ayrim qismlarini taraqqiy ettiruvchi yagona vosita deb bildi. Gavdaning barcha a'zolarini uyg'un ravishda mashq qildirilganda, organizm juda yaxshi taraqqiy etadi. Bu narsa Lesgaftni, jismoniy tarbiyaning ilmiy ravishda asoslangan tizimini yaratish zarur, degan fikrga olib keldi. U bu ishga ikkinchi dissertatsiyasini yoqlaganidan so'ng bir necha yil o'tgach kirishdi.

P.F.Lesgaft 1872 yildan boshlab doktor Beiglinning xususiy davolash gimnastika ishxonasida konsultant sifatida ishladi. 1874 yilda Lesgaft o'zining gimnastika masalalariga doir birinchi maqolasini chop ettirdi. Maqolada gimnastikaning asoslari haqida, asosan, uning oiganizmga ta'siri to'g'risida gap borar edi. So'ngra Lesgaft harbiy vazirlikning topshirig'i bilan bir yil mobaynida Yevropaning turli mamlakatlarida bo'ldi. Bundan maqsad o'sha mamlakatlarda jismoniy tarbiyaning qanday yo'lga qo'yilganligi bilan tanishish edi.

P.F.Lesgaft 1876 yilda o'zining «Anatomiyaning jismoniy tarbiyaga munosabati va maktabda jismoniy ta'limning asosiy vazifasi» degan asarini

nashrdan chiqardi. Endilikda bu asarda jismoniy tarbiyaning vazifalari anchagina kengroq bayon qilingan edi. U jismoniy tarbiyaning bilim sifatidagi xarakterini ta'kidlab o'tishga harakat qilib, uni jismoniy tarbiya deb emas, balki jismoniy ta'lim deb atadi. Undan keyingi yillarda Lesgaft «Maktab yoshidagi bolalar jismoniy tarbiyasiga doir qo'llanma» (1-qismi 1888 yilda, 2-qismi esa 1901-yilda yozilgan), «Nazariy anatomiya asoslari», «Oila tarbiyasi» va boshqa yirik-yirik asarlarini yozdi.

Lesgaft o'z nazariyasini yarata borib, jismoniy tarbiyani turmushga tatbiq qilish sohasida zo'r tashabbus ko'rsatdi. U 1874 yildan boshlab ko'p yillar mobaynida harbiy o'quv yurtlari o'quvchilarining jismoniy tarbiyasiga rahbarlik qildi. Xuddi shu yillar ichida u jismoniy tarbiya rahbarlari tayyorlash kurslarida jismoniy tarbiya materiallariga doir bir qancha ma'ruzalar o'qidi. P.F.Lesgaft garchi o'quvchi yoshlar jismoniy tarbiyasiga yordam berish jamiyatida faqat kotib bo'lib hisoblansa ham, aslida uning rahbariga aylanib qolgan edi.

P.F.Lesgaftning jamiyat ishlarida ishtirok etishi shunga olib keldiki, jamiyat faoliyati demokratik xarakter kasb etdi. Jamiyatning bolalar maydonchalariga kichik xizmatchilar va hatto ishchilarning bolalari ham qo'yila boshlandi. Bolalar bilan harakatli o'yinlar, ekskursiyalar va sayrlar o'tkazdilar, qishda konki va chanalarda uchilar, yozda esa qayiq va kemalarda suzishar edi.

1894 yil boshlarida jamiyat Lesgaftning tashabbusi bilan jismoniy mashqlar rahbarlarining kurslarini ochish haqidagi masalani xalq maorifi vazirligi oldiga qo'ydi. Vazirlik kurslari erkaklar bilan ayollarning birgalikda ta'lim olishlariga qat'iy ravishda qarshi chiqdi. Vazirlik boshqa to'siqlarni ham yuzaga keltirdiki, ularni bartaraf qilishga ikki yil ketdi. 1896 yilning yanvar oyidagina «Jismoniy mashqlardan ayol rahbarlar tayyorlash uchun muvaqqat kurslar» ochishga ruxsat etildi. Lesgaft kurslarning mudiri qilib tayinlandi. 1898 yilda uning iltimosi bilan kurslarda o'qish muddati 3 yil bo'lgan «Jismoniy ta'limning ayol tarbiyachilari va rahbarlari kurslari» nomi ostida

qayta tashkil etildi. Kurslar qayta tashkil etilganidan keyin jamiyat faoliyati kengayib ketdi. Bolalar o'yinlari va jismoniy mashqlariga kurslarning o'quvchilari ishlab chiqarish amaliyoti tartibida rahbarlik qila boshladilar. Kurslarni tamomlaganlar Rossiyaning ko'pgina shaharlariga borib, bolalar orasida olib boriladigan jismoniy tarbiya ishlarni yo'lga qo'ya boshladilar.

Birinchi rus revolyutsiyasi yillari davrida Lesgaft kurslar o'rniga Oliy erkin maktab yaratdi. U yerda o'sha davrdagi eng yaxshi olimlar leksiylar o'qidilar. Maktab binosida talabalarning har xil yig'ilishlari, ishchilarning yig'ilishlari o'tkazilar edi. Ishchi deputatlarning soveti o'z ishini shu yerda olib boigan. 1907 yil oxirida hukumat Oliy erkin maktabini yopib qo'ydi.

P.F.Lesgaftning butun hayoti va faoliyati chorizm reaksion kuchlari bilan uzluksiz kurashdan, butun insoniyat manfaatlari yo'lda fan tantanasi uchun kurashishdan iborat bo'ldi. Lesgaft biologiya, antropologiya, pedagogika, anatomiya, tarix va jismoniy tarbiya sohasida ish olib borib hamda o'z ilmiy faoliyatini amaliyot bilan uzviy ravishda bog'lab, o'zining jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasining asosiy tamoyillarini taraqqiy ettirdi.

P.F.Lesgaft ishlab chiqqan jismoniy ta'lim nazariyasining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

1. Aqliy ta'lim ham, jismoniy ta'lim ham odamni butun jamiyat baxt-saodati uchun serunum mehnat qilishga tayyorlash imkonini berishi kerak. Har qanday ta'limning asosiy maqsadi odamning shaxsiy manfaatini emas, balki jamiyatga foyda keltirishni birinchi o'ringa qo'yishiga erishishdan iborat bo'lmog'i lozim. Odam deydi Lesgaft, butun umrida ijodkor bo'lishi, yodaki uslublardan foydalanmasligi darkor. Shunday qilingan taqdirdagina odamning uzluksiz shaxsiy kamolotiga va butun jamiyat madaniyatining taraqqiyotiga erishish mumkin.

2. Inson aqliy faoliyatida ham, jismoniy faoliyatida ham ijodiy faollikka qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun vositalar ongli ravishda tanlangan taqdirdagina erishish mumkin. Shuning uchun Lesgaft mashq qilish natijasida hosil bo'lgan narsalami bir-biridan farq qila olishga odatlanishni, ularni o'zaro

bir-biri bilan taqqoslay olish hamda ularga baho bera bilish, ya'ni tahlil qila olishni jismoniy ta'limning eng muhim vazifalaridan biri deb hisobladi. Lesgaft ana shu nuqtai nazardan mashqlarni ko'rsatib berishni emas, balki ularni tushuntirib berishning o'zi bilan cheklanishni tavsiya qildi. Bu narsa o'quvchini bajargan harakatini ko'r-ko'rona takror qilib berishga emas, balki uning haqida ongli tasavvur hosil qilishga, undan keyin esa o'sha harakatni takror bajarishga majbur etadi. Odam ongi deydi Lesgaft, uning har bir faoliyatini oldindan bajarishi kerak.

3. «Hech qanday kamchiligi yo'q normal organizm»ga ega bo'lgan odamning har taraflama kamol topishigina serunum va mahsuldorroq mehnat qilishga qodirdir. Har taraflama kamol topishgina juda oz kuch sarflab, juda qisqa vaqt ichida eng yaxshi natijalarga erishib ishlash imkonini beradi.

4. Lesgaft kishining har taraflama kamol topishi deganda, odamning aqliy va jismoniy kuchlarini bir-biriga qo'shib, to'g'ri taraqqiy ettirishni, ong yetakchi rol o'ynagan paytda kishi faoliyatida bu kuchlarning faol ishtirok etishiga imkon beruvchi ulardagi uzviy bog'liqlikni nazarda tutdi.

5. Har bir odam jismoniy kamolotining yosh, jinsiy va individual xususiyatlarini hisobga olib, kuch sarflashdagi asta-sekinlik va izchillik tamoyiliga rioya qilgan taqdirdagina har tomonlama jismoniy kamolotga erishish mumkin.

6. Jismoniy ta'limning ilmiy jihatdan asoslab berilgan tizimi yordamida ish tutgan taqdirdagina to'g'ri jismoniy o'sishiga erishish mumkin. Jismoniy ta'limning tajriba tizimi ko'pchilik avlod tajribasida sinab ko'rilganidan keyingina to'g'ri tajriba deb tan olinishi mumkin.

7. Jismoniy ta'lim tizimining o'zi esa har xil sharoitda va har xil shaklda qo'llanuvchi, ta'lim-tarbiyaviy vazifalaiga qarab asta-sekin o'zgaruvchi uncha ko'p bo'lmagan harakatlar tizimidan tarkib topadi. Lesgaft yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish yoki irg'itish, kurash, oddiy gimnastik mashqlar, o'yinlar va ekskursiyalarni ana shunday mashqlar deb hisobladi.

P.F.Lesgaft o'zining jismoniy ta'lim tizimini yaratib, G'arbiy Yevropa mamlakatlari jismoniy tarbiya tizimini qattiq tanqid qildi. U bu gimnastika tizimi mashqlari bola organizmining anatomik tuzilishiga mos emasligini isbotlab berdi. Olim nemis va shved gimnastikasini tanqid qilishda me'yordan oshmadi va umuman, o'zidan keyingi olimlar, jumladan, F.Lagranj (Fransiya) singari gimnastikaning ahamiyatini kamsitmad. Aksincha, gimnastika mashqlarini keng qo'llagan holda jismoniy ta'limning ilmiy jihatdan asoslab berilgan tizimini yaratish ustida ishladi. U olimlar va pedagoglarni ijodiy faol bo'lishga, gimnastika va sportning odat tusiga kirgan chet el tizimi rus yoshlari jismoniy ta'limiga kirib kelishiga tanqidiy ko'z bilan qaramaslikka qarshi kurashishga da'vat etdi.

P.F.Lesgaft tizimining asosiy kamchiligi shundaki, u jismoniy tarbiyaning sinfiy xarakterini tushunmadi, uni faqat biologik nuqtai nazardan tushuntirib berdi. Bundan tashqari, u boshqa xatolarga ham yo'l qo'ydi. Masalan, u sport musobaqalari va bolalar uchun gimnastika snaryadlarida bajariladigan mashqlarning foydali ekanligini inkor etdi, jismoniy mashqlarga o'rgatishda ko'rsatishning ahamiyatini kamsitdi. U o'zining jismoniy tarbiya tarixiga doir asarlarida rus xalqi badan tarbiyasini tekshirishga yetarlicha e'tibor bermadi. Shunday bo'lishiga qaramasdan, Lesgaft asarlari hozirgi kunga qadar o'zining ilmiy qiymatini saqlab keladi.

Jismoniy tarbiyaning harbiylashtirilishi va fashistlashtirilishi.

Birinchi jahon urushidan keyin kapitalistik mamlakatlarda jismoniy tarbiyani to'g'ridan-to'g'ri keng ko'lamda harbiylashtirish ayrim mamlakatlarda esa uni fashistlashtirish boshlanib ketdi. Chet el mamlakatlari o'quv yurtlarida olib borilayotgan jismoniy tarbiya dasturlari qayta ko'rib chiqildi. Mehnatkashlarning sport tashkilotlariga kirishini yengillashtirdi, ularni korxona egasiga qarashli fabrika-zavod sport klublariga, skaut tashkilotlariga, jismoniy tarbiyaning katolik hamda xristian uyshmalariga jalb etish ishlarini avj oldirib yubordi. Chet el mamlakatlari sport tashkilotlarida yoshlarni

jismoniy jihatdan har tomonlama o`stirish emas, balki ularga harbiy bilimlar, ko`nikma va malakalar berish, o`z g`oyalarini majburan singdirishga uringan.

Germaniyada agressiv doiralar nemis harbiy imkoniyatlarini qayta tiklash planlarini ko`tarib chiqa boshladilar. Ular nemis yoshlarini jismoniy jihatdan baquvvat, «Buyuk Germaniya»ni tiklashni hamda nemis militaristlarining «Germaniya hammadan yuqori» degan chaqirig`ini amalga oshirishni to`la istaydigan qilib tarbiyalashga intildilar. Fashistlar qattiq terror qilish natijasida kekxa nemis sport tashkilotlarining qarshiligini yengishga hamda sport harakatini fashistlar yo`lga solishga muvaffaq bo`ldilar.

Fashistlarning «sport» tarbiyasi «Quvonch tufayli kuch» tashkiloti yonida tuzilgan «mehnat fronti» (fashist kasaba soyuzlari) vositalari ham amalga oshirildi. 1936-1939 yillarda sportni fashistlashtirish yanada kuchaydi. 1938 yilda ta`sis etilgan Jismoniy mashqlar millatchilik imperiya soyuzida o`z ifodasini topdi. Fashistlar Italiyasida ham jismoniy tarbiya va sport ishlari keng miqyosda harbiylashtirildi va fashistlashtirildi. 1922 yilda xokimiyat tepasiga kelgan Italiya fashizmining siyosati «Buyuk Italiya»ni tuzish uchun yangi imperialistik urushga tayyorlanishga qaratildi.

Italiyada maktab yoshidagi bolalar hamda yoshlarning jismoniy jihatdan o`sishi va ularga fashistlar tomonidan beriladigan tarbiya ishlariga maorif ministrligining jismoniy tarbiya departamenti va maxsus ijtimoiy tashkilot «Opera natsionale Balilla» rahbarlik qildi. «Balilla» asosan 8-13 yoshlardagi o`g`il bolalarni birlashtirgan. 14-18 yoshdagi o`smirlar «Avangardisti» tashkilotiga kirganlar. 8-13 yoshdagi qizlar «Pikoli italiyane» («Kichik yoshdagi italiyan qizlar»), 14-18 yoshdagi qizlar esa «Djivaniye italiyani» («yosh italiyan qizlar») tashkilotlariga birlashtirilganlar.

«Opera natsionale Balilla»ning 93 ta bo`limi bo`lgan. Fashistlar «sekretarlari» rahbarligidagi bu bo`limlarning 4000 ga yaqin mahalliy tashkiloti bor edi. «Balilla» faoliyati davlat tomonidan ajratilgan yirik mablag`, kapitalistlar va burjua tashkilotlarining yordami bilan ta`minlandi.

«Balilla» tashkilotlarida yengil atletika, qilichbozlik, gimnastika, eshkak eshish va hakazo keng qo'llaniladi. Shu bilan bir qatorda har bir joyda geografik va iqlim sharoitlariga qarab, maxsus sport turlari: Alpda tog' chang'i sporti, dengiz bo'yida suzish, yelkan sporti, daryolarda suzish, eshkak eshish, tekislikda ot sporti, hamma joyda sport o'yinlari (regbi, futbol, basketbol, voleybol), otish, velosiped sporti va sportning motorli turlari ham taraqqiy ettirildi.

Bularda sportning avtomobil, mototsikl, aviatsiya, planer va parashyut turlari, qilichbozlik, kurash, boks, og'irlik ko'tarish va gimnastikani taraqqiy ettirishga katta ahamiyat berildi. Italiyada fashistlar armiyasiga rezervlar tayyorlash maqsadida «Opera nazionale dopolivora» nomi bilan juda ko'p tashkilotlar vujudga keltirildi.

Yaponiyada jismoniy tarbiya va sport ishlarini harbiylashtirish nihoyatda tez sur'atlar bilan olib borildi. Siyosati yangi bosqinchilik urushiga tayyorlanish vazifalariga bo'ysundirilgan yapon imperialistlari ana shu maqsadlarda maktab, sport va gimnastika tashkilotlaridan keng foydalandilar. O'quv yurtlari va sport tashkilotlari harbiy-jismoniy tarbiyaning, shovinistik va militaristik kayfiyatlarni propaganda qilishning asosiy markazlari bo'lib qolgan edi. Eng yaxshi komandir va sport kadrlari yetishtirib chiqargan kolledj va universitetlarda harbiy-jismoniy tarbiyaning asosiy vositalari dzyudo, qilichbozlik, otish, gimnastika, suzish, yengil atletika, voleybol, regbi va b.edi. 1927 yilda hukumatning ko'rsatmasiga muvofiq Yaponiyaning o'quv yurtlariga o'quvchi yoshlarga harbiy ta'lim beris Gaulgofer va Shtrayxer hni kuchaytirish uchun ofitserlarning katta bir guruhi yuborildi.

Jahonda jismoniy tarbiya va sport rivoji bir xilda bo'lmagan. G'arbda sport bilan shug'ullanuvchilarning ijtimoiy guruhlarining turli yo'nalishlari vujudga kelgan.

«**Sport hamma uchun**». 1975 yilda «Sport hamma uchun» Yevropa xartiyasi qabul qilingan, unda jamiyatning dasturi ishlab chiqilgan. «Sport hamma uchun» harakatining umumahamiyatga ega bo'lgan dasturida

yugurish, yurish, aerobika, atletik gimnastika, oddiy musobaqalar uyushtirish, turli xil o'yinlar, shahardan tashqariga sayohat va sayrlar asosiy mashg'ulot bo'lib hisoblanadi. Bu jarayonlar yangi davrda vujudga kelgan rekreatsion harakatning davomi desa bo'ladi. Bu harakat turli mamlakatlarda har xil nom bilan yuritiladi. Masalan, Norvegiya va Germaniya Federativ Respublikasida «Trimm», Italiyada - «Biz sizlarga taqlid qilamiz», AQSHda «Jismoniy faollik» deb nomlanadi.

«Sport hamma uchun» harakati rekreatsion jismoniy mashqlar shaklidagi jismoniy tarbiya mashg'ulotidir. Bu o'z navbatida, mehnatkashlar ommaviy-jismoniy madaniyatining ajralmas bir qismi hisoblanadi. Bu harakatni keng targ'ibot qilishga ommaviy axborot vositalari jalb qilindi. Ko'p sonli ishlab chiqarish firmalari, aholining turli xil jismoniy tarbiya vositalariga qiziqishini hisobga olgan holda juda ko'p miqdorda sport buyumlari, kiyimlarini bozorga chiqarmoqda.

Sport va biznes. Tijorat va biznes uchun tadbirkorlar professional sportdan keng foydalandilar. Ular boks, futbol, xokkey, beysbol, avtosport va boshqa turlarni daromad manbaiga aylantirib yuborishdi. Professional sportchilarni sotib olish va sotish kuchaydi. Professional sport ham, havaskorlik sporti ham siyosat bilan uzviy bog'lanib qoldi. AQSHda professional sportchilardan prezident va senatorlarni saylashda keng foydalandilar. Turnirlarda siyosiy arboblarni professional sportchilar bilan birga chiqadilar. Bu siyosiy partiyalarda, turli kompaniyalarda o'z mavqelarini yaxshilash yo'lida ularga manfaat keltiradi. Urushdan keyingi yillarda jahonda jismoniy tarbiya va sportga monopoliyalar, trestlar, matbuot homiylari, kino va televideniya rahbarlarining qiziqishi ortib bordi.

Siyosatdan yiroqlik, insonparvarlik, havaskorlik. Urushdan keyingi davrlarda G'arb mamlakatlari sport-gimnastika harakatining nazariy-amaliy faoliyatida sportdagi asosiy tamoyillardan yuz o'girish holatlari yuzaga keldi. Ya'ni siyosatdan yiroqlashuv, insonparvarlik va havaskorlik yangi yo'nalishlarda davom etdi. Sportda kamsitish, chegaralanishga yo'l

qo'yilmaslik g'oyalari rivojlandi. Lekin kamsitish o'rniga siyosiy jihatdan b'azi mamlakatlarni o'z yo'lidan qaytarishga kirishildi. Bu xalqaro sport maydonlaridagi ba'zi davlatlarni siqish, xalqaro ahvolning keskinlashuvi (Vengriyada - 1956, Chexoslovakiyada -1968, Afg'onistonda - 1979 voqealar va h.k.) sabab bo'ldi. Bunday holatlar sportdagi gumanizm tamoyillariga ham ta'sir o'tkazdi.

Iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarda insonparvarlik g'oyalaridan uzoqlashishning asosiy sabablaridan biri sportchilarning yuqori natijalarni ko'rsatishi uchun doping ishlatilishi (giyohvandlik), sportga aloqador bo'lmagan turli xil musobaqalarning uyushtirilishi (xotin-qizlar, odamlarning itlar bilan olishuvi va h.k.) sabab bo'ldi.

Havaskorlik harakatining halokatga uchrashi esa urushdan so'nggi davrlardagi milliy va tashqi sabablar bilan bog'liqdir. Ichki sabablardan biri shuki, har yili sportda eng yuqori natijalarni ko'rsatish talabi kuchayadi, sportdan keladigan daromadlarni yo'q qilish, bunda ommaviy axborot vositalarini ishga solish kuchaydi. Tashqi sabablar esa sportdagi havaskorlikning susayishi, xalqaro sport maydonlarida kuchlar tengligining o'zgarishlari hisoblanadi. Shu sababdan, havaskorlik sport tamoyillarini saqlash eski yo'lga qaytdi, ya'ni havaskorlik sporti professional sport chegarasi doirasida rivoj topa boshladi. Olimpiya xartiyasidan «Havaskorlik» atamasi o'chirib yuborildi.

1984 yilda Los-Anjelesda o'tkazilgan XXIII o'yinlardan boshlab, Xalqaro Olimpiya qo'mitasi (XOQ) va bir qator sport federatsiyalarining (XSF) ruxsati bilan professional sportchilar Olimpiya o'yinlarida qatnashish huquqini oldilar. Asosan, ular futbol, basketbol, xokkey tennis, figurali uchish kabi turlarda ishtirok etdilar.

Inqiroz holatlaridan ustun kelish yo'lida sportda ilmiy-texnik taraqqiyot natijalarini qo'llash amalga oshirildi. Bu sportdagi yuksak natijalaiga erishish yo'llarida ko'mak bo'ldi. AQSH, GFR, Yaponiya, Fransiya, Angliya, Italiya kabi taraqqiy qilgan yirik mamlakatlarda tibbiyot, fiziologiya, psixologiya

sohalarida ilmiy tadqiqot o'tkazildi. Sportga o'rgatish va mashg'ulotlarni tashkil qilish usullari ishlab chiqildi. Ilmiy-tadqiqot natijalariga asosan, universitetlar va kollejlarning majmualarida hamda yuqori malakali sportchilarni jalb etish yo'li bilan ilmiy markazlarda katta sinov-tajribalar amalga oshirib borilgan. Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda jismoniy tarbiya va sport jahonning barcha mamlakatlarida tezlik bilan rivojlandi.

?

- ✓ Yangi davrdagi jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishi qanday bo'lgan?
- ✓ Yangi davrda havaskorlik sporti va professional sportning farqi nimada?
- ✓ Rekreatsion sport tushunchasi nima?
- ✓ XX asr oxirlarida chet el mamlakatlarida jismoniy madaniyat va sport taraqqiyotining xususiyatlari nimalardan iborat?

Jadvallarni chizing va to'ldiring.

G'arbiy Yevropada gimnastika tizimlarining xususiyatlari

Tizimning nomi	Tashkil topgan sanasi	Tizim mohiyati

Birinchi Jahon va Yevropa chempionatlari

Sana	O'tkazilgan joyi	Chempionat, sport turi

Yangi davrda jismoniy tarbiyaning asosiy yo'nalishlari

Jismoniy tarbiya yunalishi	Jismoniy tarbiya maqsadi	Jismoniy tarbiya shakllari

Yangi va eng yangi davrda chet el mamlakatlarida JT va Sning asosiy yo'nalishlari

Mamlakat	Asosiy yo'nalishlar	Maqsadi va vazifalari

Yangi va eng yangi davrda chet el mamlakatlarida sport ishlarining asosiy yo'nalishlari

Mamlakat	Asosiy yo'nalishlar	Maqsadi va vazifalari

TEST SAVOLLARI

Yangi davrda JTvaS sohasida qanday o`zgarishlar sodir bo`lgan?

- a) jismoniy tarbiyaning ilmiy nazariy asoslari yaratildi
- b) sport tadbirlari o`tkazildi
- c) milliy o`yinlar rivojlandi
- d) an'anaviy musobaqalar tashkil qilindi

Jon Lokk qanday nazariya yaratgan?

- a) jentlmen sporti
- b) professional sporti
- c) ritsarlar tarbiyasi
- d) gladiatorlar tarbiyasi.

Yangi davrda qaysi davlatlarda milliy gimnastika tizimlari rivojlangan?

- a) Germaniya, Shvetsiya, Frantsiya.
- b) Belgiya, Shvetsiya, Frantsiya
- c) Germaniya, AQSH, Angliya
- d) Avstriya, Italiya, Gollandiya.

Shvetsiya ginastikasi nechta guruhlarga bo`lingan?

- a) 4 b) 6 c) 7 d) 8

Shvetsiya gimnastikasining asoschisi kim bo`lgan?

- a) Per Ling
- b) Fridrix Yan
- c) Frantsisko Amoros.
- d) Tomas Mor.

Qaysi davlatlarda sport o`yinlari tizimi rivojlangan?

- a) Angliya, AQSH
- b) Germaniya, AQSH
- c) Italiya, Rossiya
- d) Shvetsiya, Frantsiya.

«Boks» so`zi ingliz tilidan qanday tarjima qilinadi?

- a) zarba b) musht c) qo`l d) ring

Zamonaviy futbol nechanchi yilda paydo bo`lgan?

- a) 1863 y. b) 1855 y.
- c) 1891 y. d) 1912 y.

Yangi davrda sport o`yinlari tizimining asoschisi kim bo`lgan?

- a) Tomas Arnold
- b) Gerbert Spenser
- c) Pyotr Lesgaft
- d) Fridrix Nitsshe

Yangi davrda vujudga kelgan milliy gimnastika tizimlarining asosiy maqsadi?

- a) yoshlarning xarbiy jismoniy tayyorgarligini oshirish.
- b) sport musobaqalarini uyushtirish
- c) yangi sport anjomlaridan foydalanish
- d) sport sohasida tajribalar almashish.

Yangi davrda milliy gimnastika tizimlarining ahamiyati?

- a) jismoniy tarbiya sohasi tajribalarini umumlashtirish.
- b) yoshlarning xarbiy jismoniy tayyorgarligini oshirish
- c) yangi sport jihozlaridan foydalanish
- d) yuqori natijalarga erishish.

Evropada skautlar harakatining asoschisi kim bo`lgan?

- a) Robert Baden Pauel b) Tomas Arnold
- c) Adolf Shpiss d) Georg Demeni.

Rus olimi P.F.Lesgaft qanday nazariyani yaratgan?

- a) maktabgacha tarbiya nazariyasi
- b) maktab uchun jismoniy tarbiya vositalari.
- c) jismoniy tayyorgarlik tizimi.
- d) harbiy tayyorgarlik.

«Basketbol» so`zi nima ma`noni anglatadi?

- a) savat va to`p
- b) paqir va to`p
- c) qo`l va to`p
- d) oyoq va to`p

«Fair play» so`zlari nima ma`noni anglatadi?

- a) xaqqoniy o`yin                                b) ko`rgazmali o`yin
- c) milliy o`yin                                    d) oddiy o`yin

Ikkinchi jahon urushidan keyin JTvaS sohasida qanday o`zgarishlar bo`lgan?

- a) Jismoniy tarbiyaning ikki qarama-qarshi yo`nalishi paydo bo`lgan.
- b) SSSR va AQSH orasida «sovuq urush» boshlangan.
- c) mustamlaka tuzumi inqirozga uchragan.
- d) xalqaro sport xarakati vujudga kelgan.

Voleybolni qachon va kim ixtiro qilgan?

- a) 1895 y.Vilyam Morgan
- b) 1891 y.Jeyms Neysmit
- c) 1896 y.Jon Boland
- d) 1882 y. Dzigoro Kano

Chet el mamlakatlarida “jismoniy tarbiya” atamasi qanday ifodalanadi?

- a) physical education b) physical recreation
- c) sport d) fitness.

Adabiyotlar

Kun L. Vseobshaya istoriya fizicheskoy kulturi i sporta. M.: 1982.

Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. T.: 2008.

Djalilova L.A. Jismoniy tarbiya va sport tarixi. O`quv-uslubiy qo`llanma. T: 2013.

**O'ZBEKISTON RESPUBLAKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONI TARBIYA INSTITUTI

L. A. DJALILOVA

XALQARO SPORT VA OLIMPIYA XARAKATI

(Ma'ruza 2 soat)

Toshkent - 2015

O‘zbekiston Respublika Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2011 yil _____ sonli bo‘yruq‘i bilan tasdiqlangan namunaviy o‘quv dasturiga muvofiq ishlab chikildi.

Tuzuvchi:

Djalilova L. A., JTNvaU kafedrasining katta o‘qituvchisi.

Takrizchilar:

Kerimov F.A., pedagogika fanlari doktori, professor.

Xodjanov A.R., TIMI “Jismoniy tarbiya” kafedrasi mudiri, dotsent

O‘quv-uslubiy tavsiyalar Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati kafedrasining 2015 yil "_____"dagi "_____" - son yig‘ilishida muhokamadan o‘tgan va fakultet kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

XALQARO SPORT VA OLIMPIYA XARAKATI

Sportning taraqqiy etishi va xalqaro sport tashkilotlarining tuzilishi. Xalqaro sport federatsiyalari Xalqaro sport va olimpiya harakatining vujudga kelishi. Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi. Olimpiya o'yinlari. Hozirgi davrda sport va olimpiya xarakati. Xalqaro sport va olimpiya harakatining rivojlanishi va muammolari. Olimpiya o'yinlarining xususiyatlari.

Xalqaro sport va olimpiya harakatining vujudga kelishi XIX asrning oxiriga to'g'ri keladi. Xalqaro sport va olimpiya harakatining vujudga kelish sabablari ko'pgina rasmiy manbalarda izohlangan. Ularni quyidagicha sharhlash mumkin.

Xalqaro sport aloqalarining vujudga kelish sabablaridan biri, jahondagi mamlakatlarda ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlarning rivojlanishidir. XIX asrning oxirlarida Germaniya, Angliya, Fransiya, AQSH, Rossiya, Italiya kabi taraqqiy etgan davlatlar iqtisodiy va madaniy jihatdan ancha yuqori darajaga ko'tarildi. Bu davrda ishlab chiqarish, fan, ta'lim tez rivojlandi. Bu jarayonlar ishlab chiqarish, xalqaro uyushmalar, trestlar, sindikatlarni va bir qator boshqa yangi tarmoqlarni tashkil etish bilan birgalikda davom etdi. Yevropa mamlakatlari va Amerikada ilmiy-texnik taraqqiyot jarayonining mahsuli sifatida aloqa va kommunikatsiya vositalari yuzaga keldi. Chegaralangan kichik doiradagi milliy jarayonlar jamoat taraqqiyotiga putur yetkaza boshladi. Bunday sharoitda turli sohalar bo'yicha xalqaro munosabatlarni kuchaytirish, ya'ni iqtisodiy, ilmiy, madaniy va sportdagi aloqalarni bog'lash qonuniyat darajasiga yetdi.

Bunday holat mamlakatlararo aloqalar va sportni rivojlantirishga qulaylik yaratdi. Jamoat harakatlari yoshlar orasida jismoniy tarbiyani rivojlantirish bo'yicha ommaviy harakatining yuzaga kelishi ham bunga katta sabab bo'ldi.

XIX asrning so'nggi choragi jamoat arboblari, tibbiyotchilar, pedagoglarning yoshlarga ta'lim berish, jismoniy jihatdan rivojlantirishga qaratilgan umumiy harakatlari, faoliyatlari ancha kengaygan davr edi. Bu jarayonlarda jismoniy tarbiya va sportning yangi shakllari, usullarini izlash boshlandi. Ba'zi mutafakkirlar milliy jismoniy tarbiya va sport bilan chegaralanib qolmasdan, balki xalqaro sport aloqalarini o'rgatishni tavsiya etib maydonga chiqdilar. Bu yo'lda Fransiya, Yunoniston, Angliya, Germaniya, Rossiya, AQSH, Shvetsiya va boshqa mamlakatlarning jamoatchiligi o'z faoliyatlari bilan alohida ajralib turar edi. Yoshlarni jismoniy tarbiyalash maqsadida olimpiya o'yinlaridan foydalanish kabi fikrlar ham bildiriladi. Bu to'g'rida chex pedagogi Ya.A.Komenskiy, nemis gimnastika maktabining asoschilari I.X.Guts-muts va G.Fit, rus jismoniy ta'limi tizimining asoschisi P.F.Lesgaft va boshqalar bir necha bor ta'kidlashgan.

Ular qadimgi yunon olimpiya o'yinlari kabi musobaqalarni tashkil etish yoshlarni jismoniy va ma'naviy jihatdan tarbiyalash yo'lida ko'p xizmat qilishi mumkinligini e'tirof etganlar.

Olimpiadalarga oid arxeologik qazilmalar. Yoshlarni jismoniy tarbiyalashning modeli sifatida qadimgi Olimpiya o'yinlaridan foydalanish g'oyalari ommalashib bordi. Bunda qadimgi Olimpiya qishlog'ini arxeologik qazishlar natijasi muhim ahamiyatga ega bo'ldi. XVIII asrda arxeolog olimlarning diqqat-e'tiborini qum va loyqalar bosib yotgan qadimgi Olimpiada o'yinlarining o'rni o'ziga jalb etgan edi. Eng avvalo, qadimgi Olimpiya joyini Bernard de Monfakon (Fransiya), keyin nemis olimi Ioaxim Vinkelman, ingliz arxeologi Richard Gandmer va boshqalar aniqladi.

XIX asr boshida birinchi qazish ishlari o'tkazildi. Nemis arxeologi Ernst Kursius (1814-1896) boshchiligida o'tkazilgan qazish ishlari ancha muvaffaqiyatli o'tdi. Olti marotaba tashkil etilgan ekspeditsiya (1875-1881) natijasida Olimpiyada ko'p sonli arxitektura inshootlari va haykallarning qoldiqlari topildi. 1887 y. arxeologik qazish ishlarining natijalari matbuotda e'lon qilindi. Bu esa qadimgi olimpiya o'yinlariga bo'lgan qiziqish va havasni oshirib yubordi. Shu asosda jamoatchilik doirasida olimpiya harakatini tiklash g'oyalari tug'ildi.

Sportning rivojlanishi va xalqaro sport uyushmalarini tuzish. Xalqaro sport va olimpiya harakatining vujudga kelish sabablaridan eng muhimi sportni rivojlantirish va xalqaro sport uyushmalarini (XSU) tuzish harakati bo'ldi. Hozirgi davr sporti XVIII-XIX asrlardagi yirik ijtimoiy o'zgarishlar, ishlab chiqarish jarayonidagi inqiloblar, harbiy ishlar, fan, madaniyat va san'atdagi taraqqiyot mahsulidir.

XIX asrning ikkinchi yarmida juda ko'p hozirgi zamon sport turlari va o'yinlari vujudga keldi. Turli mamlakatlarda sport klublari tashkil etildi, musobaqalar o'tkaziladigan bo'ldi, sport inshootlari qurildi. XIX asrning boshidan buyon maxsus sport turlari bo'yicha musobaqalar o'tkazib borilgan. 1829 y. Angliyada Kembridj va Oksford universitetlari o'rtasida eshkak eshish bo'yicha musobaqa uyushtirildi. 1838 yildan boshlab esa Xenleyn parus va eshkak eshish regatasi o'tkazilgan.

Rossiyada 1847 y. Peterburgda yelkan sporti birinchi rasmiy musobaqa o'tkazildi. AQSHda 1852 y. (Vinnipeg ko'li) eshkak eshish bo'yicha musobaqa tashkil etishdi. Vengriya, Yunoniston, Amerika, Avstraliya va boshqa bir qator mamlakatlarda suzish bo'yicha musobaqalar tashkil etilgan.

1845 y. Itonda (Angliya) birinchi yengil atletika musobaqalari o'tkaziladi. 1860 y. Angliyada 15 ta klub mavjud bo'lib, ular o'rtasida, ayniqsa, universitetlar orasida musobaqalar o'tkazish an'anaga aylandi. 1876 y. Vengriyada va bir yildan keyin Nyu-Yorkda birinchi yengil atletika musobaqalari uyushtirilgan. Bu sport turi Germaniya, Fransiya va Yunonistonda ham rivoj topdi.

Rossiya, Finlyandiya, Shvetsiya va Norvegiya xalqlari orasida chang'i va konkida uchish sporti keng tarqalgan edi. 1769 y. Oslo shahri yaqinida jahonda birinchi marotaba chang'ida yugurish musobaqasi o'tkazilgan edi. XIX asrning 60-yillarida bu sport turlari bo'yicha musobaqalar o'tkazilgan. Chang'ida sakrash uchun birinchi tramplinlar vujudga keldi.

Bu davrlarda ko'pgina sport o'yinlari ham rivojlanadi. Futbol texnikasi va taktikasi ancha takomillashtiriladi. Bunda puflab to'ldiriladigan rezinali kameraning yaratilishi muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

1863 y. Angliyada futbol ligasi tashkil etiladi. Bu hozirgi davr futbolining yaratilish asosini tashkil etgan edi.

Kegli o'yini, laun-tennis va kriket ham rivoj topadi hamda ular uchun maxsus o'yin maydonlari quriladi. 1883 y. Regbi shahrida (Angliya) charm to'p o'yini boshlanadi. Bunda bir o'yinchi to'pni qo'l bilan ushlab oladi va darvoza tomon yugurib borib, uni otadi. Futboldagi qoidani buzgan bu o'yinchining harakati asosida yangi o'yin turi paydo bo'ladi. Bu o'yin shu shahar nomi (Regbi) bilan atalgan. Keyinchalik bu o'yin boshqa mamlakatlarda ham tez rivojlanib, AQSHda bu o'yin amerika futboliga aylangan.

Bu davrlarda rivoj topgan sport turlaridan yana biri boks edi. Angliyada bu sport turi keng tarqalib, XIX asrda professional turga aylanib ketadi.

Fransiya, Italiya, Germaniya, Vengriya, Rossiya, Angliya, Shvetsiya kabi mamlakatlarda shpaga va rapirada qilichbozlik xalq tarixiga chuqur singib ketgan tur hisoblanar edi. Taniqli kishilar orasida ot sporti, miltiq, to'pponcha va kamondan o'q otish ham rivojlangan edi. Otchoparlar, otish tirlari qurila boshlanadi va poyga, o'q otish musobaqalari uyushtiriladi. XIX asrning 60-yillarida ba'zi bir mamlakatlarda velosport bilan shug'ullanishi vujudga keldi. Rossiya, Germaniya Yunoniston, Vengriya kabi asosan kurash mashur edi.

XIX asr oxirlariga kelib jismoniy mashqlar, sport, gimnastika, o'yinlar va turizm bir-biridan ajratish va turlariga bo'lish tizimiga asos solindi.

XIX asrning birinchi va ikkinchi yarmida ayrim mamlakatlarda Olimpiya o'yinlarini amaliy jihatdan tiklashga harakat qilindi. 1834-1836 yillarda Shvetsiyaning Ramiyoz shahrida ikki marotaba Skandinaviya Olimpiya o'yinlari o'tkazilgan. Uning dasturidan qisqa va o'rta masofalaiga yugurish, balandlikka va langar cho'p bilan sakrash, kurash kabi turlar joy olgan.

XIX asrda Yunoniston tomonidan qadimgi olimpiya o'yinlarini qayta tiklash haqidagi takliflar ko'p takrorlangan. Mamlakat mustaqilligi tarafdori bo'lgan Evangelis Sappas har to'it yilda o'yinlarni o'tkazish va unda sport, sanoat va qishloq xo'jalik mahsulotlari ko'rgazmalarini tashkil etishni taklif qilgan edi. U olimpiya o'yinlari jarayonida ko'rgazmalar asosida savdo, iqtisod va madaniy aloqalarning o'zaro kuchayishini ko'ra bilgan. U o'z mablag'lari hisobiga ko'rgazma zallari va savdo shaxobchalarini quradi. Uning tashabbusi bilan 1859 yilda Afinada Panorek o'yinlari o'tkazilib, unda faqat yunonlarga ishtirok etgan.

Moddiy ta'minotning talabga javob bermagani sababiga ko'ra, bu o'yinlar ahyon-ahyonda (1870, 1875, 1888 yil) o'tkazilgan. Bu o'yinlar musobaqa sifatida yuqori saviyada bo'lmasada, olimpiya harakatining qayta tiklanishiga muhim hissa qo'shgan edi. Mamlakatlardagi sport klublari asta-sekin milliy uyushmalar va ligalarga birlasha boshladi. 1868 y. Germaniyada barcha gimnastika uyushmalari Nemis gimnastika uyushmasiga birlashdi.

1888 y. AQSHda havaskor atletik uyushma, 1903 y. Shvetsiyada - umumshved sport uyushmasi tashkil etildi. Umummilliy sport tashkilotlari boshqa mamlakatlarda ham yuzaga kela boshladi. Bu uyushmalarning boshida asosan yirik kapital egalari turar edi. Ular ko'pincha metsenat (homiy) sifatida klublar, ligalar, uyushmalarning faoliyatini taqdirlash bo'yicha ishtirok etishgan.

XIX asr oxirida mamlakatlardagi sport tashkilotlarining o'zaro tajriba almashish faoliyatlari yuzaga kelib, keyinchalik ular Xalqaro sport uyushmalariga asos solganlar.

1881 y. jahonda birinchi Xalqaro sport federatsiyasi - Yevropa gimnastika uyushmasi tashkil etilgan. Shu yilning o'zida esa Xalqaro gimnastika federatsiyasi (DIJ) tashkil topgan. 1882 y. konkida uchish Xalqaro uyushmasi (ISU) va Xalqaro eshkak eshish federatsiyasi (FISA), 1900 y. Xalqaro velosport uyushmasi (USI), 1904 y. Xalqaro futbol federatsiya-assotsiatsiyasi (FIFA), 1908 y. Xalqaro havaskorlik suzish federatsiyasi (FINA), va Xalqaro muz ustida xokkey Ugasi, 1912 y. Xalqaro yengil atletika havaskorlik federatsiyasi (IAAF), 1913 y. Xalqaro nayzabozlik federatsiyasi (FIB) tashkil etilgan.

1885 y. Xalqaro Xristian yonlar uyushmasi (UMSA) sport departamenti bilan birgalikda tashkil etildi. 1902 y. «Makkabi» uyushmasi, ya'ni yahudiylar tashkiloti tuzildi. Shu tariqa xalqaro sport uyushmalari va olimpiya qo'mitasini tashkil etishga sharoitlar yaratiladi.

Birinchi Xalqaro sport Kongressi. Qadimgi olimpiya o'yinlarining o'tkazilishi to'xtatilganidan keyin (394 y.) roppa-rosa bir yarim ming yildan oshiq vaqt o'tdi. 1894 y. Xalqaro Olimpiya qo'mitasining tashkil etilishi va 1896 yil I Olimpiya o'yinlarining o'tkazilishi bilan sport olamining yangi tarixiy davri boshlandi. Bu ikki katta sohaning tashkil etilishi fransuz jamoat arbobi, pedagog va ma'rifatchi **Pyer de Kuberten** (1863-1937) faohyati bilan chambarchas bog'liqdir. U zodagon oilasida tug'ilib, tarbiya oladi. Uning dunyoqarashi demokratiyaga ishonch, sportdagi irqchilik, millatchilik va kamsitishlarga nafrat ruhida shakllangan. Bir qancha yillar fransuz sport uyushmasida kotib bo'lib xizmat qilgan. U jismoniy tarbiya va sport bo'yicha qator kitoblarning muallifidir.

Birinchi Xalqaro atletik kongress 1894 y. Parijdagi Sorbonna univresitetida o'tkaziladi. Kongressda 12 mamlakat vakillari ishtirok etadi. 21 mamlakat esa yozma ravishda o'z roziligini bildiradi. Katta mamlakat hisoblangan Germaniya bundan bosh tortadi, chunki mamlakat tepasidagi harbiylar Olimpiya o'yinlari g'oyalariga qarshi edilar.

Kongressda asosan to'rtta masala muhokama etildi, ya'ni:

- Havaskorlik va professional sport haqida.
- Olimpiya o'yinlarini qayta tiklash to'g'risida.
- O'yinlarning dasturi va uni o'tkazish tartiblari haqida.
- Xalqaro Olimpiya qo'mitasining tarkibi haqida.

1894 yil 23 iyunda Kongressda **Xalqaro Olimpiya qo'mitasi** tuzilganligi haqida qaror qabul qilindi. Uning tarkibiga Yunoniston, Fransiya, Rossiya,

Angliya, AQSH, Shvetsiya, Vengriya, Chexiya, Belgiya, Argentina, Yangi Zelandiya vakillari kiritildi. Olimpiya qo'mitasining birinchi Prezidenti etib yunonistonlik Demetrius Vikelas (1894-1896) saylandi. Keyinchalik uning o'rnini Per de Kuberten egalladi va 1925 yilgacha XOQ Prezidenti sifatida faoliyat ko'rsatdi. So'nggi 12 yil davomida u XOQ Faxriy Prezidenti deb hisoblandi. Kongressda **Olimpiya xartiyasi** tasdiqlandi. Unda XOQning maqsad va vazifalari, o'yin qoidalar va ular bilan bog'liq asosiy masalalar ifoda etilgan edi.

I Kongress Xalqaro Olimpiya harakatida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Uning mohiyati keyingi Olimpiya harakatini rivojlantirishda asosiy o'rinda turadi. Kongress kun tartibidagi barcha masalalarni ko'rib chiqib, tegishli qarorlarni qabul qilgan.

Olimpiya Kongressida I Olimpiya o'yini Afinada o'tkazish haqida qaror qabul qilingan. Antik Olimpiya o'yinlari vatani yunoniston bo'lganligi va D.Vikelasning XOQ Prezidenti qilib saylanishi buning asosiy sababi edi.

1896 yil 6 aprelda Afinada **I yozgi Olimpiya o'yinlari** ochildi. O'yinlarga 14 mamlakatdan 245 nafar sportchi keldi. Ular Avstraliya, Avstriya, Bolgariya, Buyuk Britaniya, Vengriya, Germaniya, Yunoniston, Daniya, Italiya, AQSH, Fransiya, Chili, Shveysariya, Shvetsiya mamlakatlarining vakillari edi.

O'yinlar dasturiga ko'ra 9 tur: yengil atletika, gimnastika, suzish, yuk (tosh) ko'tarish, kurash, o'q otish, qilichbozlik, velosiped poygasi va tennis bo'yicha kurashlar olib borildi. Yengil atletika turida AQSH sportchilari 9 ta (12 tadan) yuqori natijalarni qo'lga kiritdi. Uch hatlab sakrashda D.Konnoli birinchi Olimpiya chempioni bo'ldi. Gimnastika turida Germaniya sportchilari g'olib bo'ldi. K.Shuman tayanib sakrashda eng yaxshi natijaga erishdi. Velopoygada fransuz P.Masson g'olib keldi. Tennisda ingliz D.Boland, suzish venger A.Xayosh ustunlik qilishdi. Otish va qihchbozlik bo'yicha ochkolar to'plashda yunonlar yuqori ko'rsatkichlaiga erishib, g'olib bo'lishdi. Yunonlar umumiy ochkolar bo'yicha birinchilikni egalladi. Amerikalik R.Garret disk uloqtirishda va yadro iig'itishda g'olib bo'ldi. Shuningdek, u uzunlikka sakrashda ikkinchi va balandlikka sakrashda uchinchi o'rinni egallab, barchaning e'tiborini qozonishga sazovor bo'ldi. Qiziqarli tomoni shundaki, Garret o'yinlarga tasodifan tushib qolgan. Chunki u Yunonistonda o'z ta'tilini o'tkazib yuiganda, Olimpiya o'yinlari haqidagi xabarni eshitadi va jamoa ro'yxatiga o'z ism-sharifini kiritadi. U umrida disk uloqtirmagan, faqat o'yindan 3 kun oldin mashq qilib o'rgangan. Uning tabiiy qobiliyati va sportdagi faoliyatlari Olimpiya chempioni bo'lishga sabab bo'lgan.

Afinadagi Olimpiya o'yinlari maqsaddagidek bo'lib o'tdi. Kubertenning boshlagan harakati to'la amalga oshdi. Bu XX asrning eng diqqatga sazovor tadbirlaridan biriga aylandi va Olimpiya o'yinlarining har to'rt yilda o'tkazib borilishiga asos soldi. Xalqaro sport uyushmalarining tashkil etilishi va xalqaro sport musobaqalarining o'tkazilishi qadimgi yunon olimpiya o'yinlarini qayta tiklashga sabab bo'ldi. Bu yo'lda Yevropa mamlakatlarining hissasi g'oyat kattadir.

Xalqaro Olimpiya o'yinlarini tashkil qilishdagi harakatlarda fransuz jamoat arbobi Pyer de Kubertenning tinimsiz va mashaqqatli mehnatlari hamda yunon xalqining o'z an'analariга sodiqligi tarixda o'chmas iz qoldirdi.

I Olimpiya o'yinlari faqat ishtirok etgan davlatlarninggina emas, balki jahondagi juda ko'p mamlakatlarning sportchilari, yoshlari va mutaxassislarini dadil qadamlar bilan Olimpiya harakatini rivojlantirishga rag'batlantirdi. Jahonda Olimpiya o'yinlari xalqaro miqyosida o'tkazishiga asta-sekin zamin tayyorlangan. XIX asrning oxirida bu ish to'la amalga oshirildi.

1920 yilda birinchi jahon urushdan keyingi davrdagi olimpiada o'yinlari bo'lib o'tdi. Bu o'yinlar Belgiya poytaxti Antverpen shaxrida o'tkazildi. Urush natijasida yetkazilgan zarar iqtisodiy qiyinchiliklar o'yinlarni tayyorlash va o'tkazishga ta'sir qildi. Belgiya hukumati zarur bo'lgan sport inshootlarini qurishga yetarli darajada mablag' olmagani uchun ham sport inshootlari ayrim metsenat- kapitalistlar bergan yordam va sportchilar ortasida yig'ilgan mablag' hisobiga qurildi.

1920 yilda bo'ladigan Olimpia o'yinlari xalqaro ahvol keskinlashib ketgan bir vaqtda tayyorlanildi. Dunyoning oltidan bir qismi jahonda birinchi ishchi-dehqonlar davlati vujudga keldi. Birinchi marta VII olimpiada o'yinlarida besh qit'a sportchilarining birligi va do'stligining simvoli - beshta xalqaro olimpiada bayrog'i hirpiradi. Ammo, bunga qaramasdan, Germaniya va uning jahon urushidagi ittifoqchilarining sportchilari olimpiada o'yinlariga qo'yilmadi.

VII Olimpiada o'yinlarida 29 mamlakatdan 2606 sportchi qatnashdi. Urushda qatnashmagan yoki undan kam zarar ko'rgan mamlakatlarning sportchilari yaxshigina muvaffaqiyatlarga erishdilar. O'yinda 13 ta yangi rekordlar o'rnatildi, shundan 6 tasi jahon rekordidan yuqori edi. Qo'lga kiritilgan medallarning g'ayri rasmiy hisobi va hisoblab chiqilgan ochkolar (bu 1912 yildagi olimpiada o'yinlardan boshlab yuritilgan) bo'yicha birinchi o'rinni AQSh, ikkinchi o'rinni Shvetsiya, uchinchi o'rinni Angliya, to'rtinchi o'rinni Finlyanda sportchilari egalladilar.

VIII Olimpiada o'yinlari 1924 yili Parij (Fransiya) da o'tkazildi. Bunda 44 mamlakatdan 3092 sportchi qatnashdi. AQSh sportchilari Yevropaga yengilgina g'alabaga to'la erishish ishonchi bilan keldilar. Ammo Yevropa sportchilari, ayniqsa, finlar, inglizlar ularga qattiq qarshilik ko'rsatdilar.

Futbol o'yinlari ayniqsa qiziqarli o'tdi. Sportning bu turida Urugvay komandasi g'olib chiqqan edi. IX Olimpiada o'yinlarida 46 mamlakatdan 3015 sportchi qatnashadi, jumladan Germaniya sportchilari ham qatnashdilar. Sport nuqtai nazaridan olib qaraganda bu o'yinlar uncha ahamiyatga ega emas edi. Sportning ko'pgina turlaridan erishilgan texnik natijalar 1924 yildagi Olimpia o'yinlaridagi natijalardan past edi. Uncha ko'p bo'lmagan yaxshi natijalar IX Olimpiadaning sport texnika natijalarining umumiy manzarasi, yani musobaqalarda qo'lga kiritilgan past ko'rsatgichlarni o'zgartira olmagan.

X Olimpiada o'yinlari 1932 yilda Los-Anjeles (AQSH)da o'tkazildi. Amerikaning hukmron doiralari Amsterdamda ancha putur yetgan AQSHning sport sohasidagi obrosini tiklashni ko'zlab, X Olimpia o'yinlarini katta

dabdaba bilan o'tkazishga qaror qildilar. Los-Anjeles sport inshootlarining yirik kompleksi – olimpiada stadioni, suzish xavzasi, mashq qilish maydonchalari maydonlar va olimpiada qishlog'i qurildi. AQSH jamoasining muvaffaqiyat qozonishini ta'minlash uchun unga juda ko'p mashhur negr sportchilari kiritilgan. Ammo AQSH xukmron doiralarining X Olimpiada o'yinlaridan kutgan umidlari to'la ro'yobga chiqmadi. Olimpia o'yinlarida 38 mamlakatdan 1408 sportchi qatnashdi. Yaponiya vakillari suzishda g'olib chiqdilar. Ular 6 ta imkoniyatdan 5 ta oltin medal oldilar.

XOQ 1936 yilda bo'ladigan XI Olimpiada o'yinlarini fashistlar Germaniyada o'tkazishga qaror qildi. Bu jahonning ilg'or kayfiyatdagi barcha sportchilarining qat'iy noroziligiga sabab bo'ldi. Jahonning ilg'or jamoatchilik fikri Berlin o'yinlariga baykot e'lon qilishdi.

IX Olimpiada o'yinlarini fashistlar Germaniyadan birorta demokratikmamlakatga ko'chirishini talab qildi. Ammo shunga qaramasdan, o'yinlar Berlinda o'tkazildi. XOQ jahon sport jamoatchiligining ovozigga quloq solmadi.

XI Olimpiada o'yinlarida 49 mamlakatdan 4069 sportchi qatnashdi. Sport musobaqalarida, ayniqsa yengil atletika musobaqalarida negr sportchilari ustunlik qildilar. Keyinchalik XOQ «o'yinlarda qayg'uli o'qibatlarga olib kelgan harbiylashtirish va natsizmning kuchli ruhi hukmronlik qilganligini» tan oldi.

Birinchi va ikkinchi jahon urushlari o'rtasidagi davrda qishki olimpiada o'yinlari ham o'tkazila boshlandi. **I qishgi Olimpiada** 1924 y. Fransiyada Shamoni degan joyda bo'lib o'tdi. Olimpiada dasturiiga chang'ida yugirish, slalom, tramplinkida figurali yugirish kiritildi. II Qishgi olimpiada 1928 yili Shvetsiyada Sent-Moritseda o'tkazildi. Bu olimpiada 1932 va 1936 yillardagi olimpiada o'yinlarida g'alaba qozongan novregiyalik figurachi Soniya Xeni katta yutuqqa erishdi. Oq olimpiada 1932 y. AQSHda, Leyk Plesidada o'tkazildi. Bu olimpiada 1936 yilda Germaniyada, Garmish-Partenkirxenda bo'ldi. Barcha qishki olimpiada o'yinlarida Skandinaviya mamlakatlari, ayniqsa Norvegiya sportchilari katta muvaffaqiyatga erishdilar.

Urushdan keyingi yillarda Olimpiya o'yinlari yana davom ettirildi. 1948-1952 yillarda Olimpiya o'yinlarida AQSH g'olib chiqdi va keyingi o'yinlarda esa ikkinchi o'ringa tushib ketdi, ya'ni Melburn (1956), Rim (1960), Myunxen (1972), Barselona (1992) olimpiadalarida ikkinchi o'rinni egallaganlar. Uchinchi o'rinlarni esa 1976-yilgi qishki (Insborg) va yozgi (Monreal), 1988-yilda Seulda o'tkazilgan Olimpiya o'yinlarida oldilar. Amerika sportchilari ko'proq yengil atletika, suzish, o'q otish, basketbol, boks, figurali uchish kabi turlarda doimo ustun bo'lib kelmoqda.

Olimpiya sporti urushdan keyingi yillarda chet el mamlakatlarida keng miqyosda rivojlanib ketdi. Bunga, asosan, bu mamlakatlarda ikki yozgi va qishki Olimpiya o'yinlarining o'tkazilishi sabab bo'ldi. Shu asosda gimnastika, dzyu-do hamda qishki sport turlari Yaponiyada; konkida uchish va chang'i sport turlari, xokkey Kanada, Skandinaviya mamlakatlari va Finlyandiyada; konkida figurali uchish, tog' chang'i sporti Fransiya, GFR va Avstraliyada;

futbol-Braziliya, Angliya, GFR, Gollandiya, Italiya, Argentina va boshqa mamlakatlarda rivoj topdi.

Olimpiya sportining rivojlanishi. G'arb mamlakatlarining ko'pchiligi Olimpiya sport turlarini rivojlantirishga katta e'tibor bermoqda edi. Urushdan keyingi yillarda G'arb davlatlarida Olimpiya sport turlarini rivojlantirishda bir qator asosiy yo'nalishlar vujudga keldi.

Birinchidan, Olimpiya sportini rivojlantirishda davlatlarning roli o'sib bordi. Ikkinchidan, Olimpiya sportiga ta'sir etuvchi monopoliyalar, korporatsiyalar, firmalarning moliyaviy ta'minoti davlat bilan birgalikda amalga oshirildi. Uchinchidan, katta sportda ilmiy-texnik taraqqiyot natijalari keng qo'llanila boshladi. To'rtinchidan, sportchilarni tayyorlash maqsadida maxsus markazlar, bir necha davlatlar birlashib mashg'ulotlar o'tkazish joylari amalda qo'llanildi. Bunda Oliy o'quv yurtlariaro Milliy assotsiatsiya (NKAA), Havaskorlik atletika jamiyati (AAYU), Milliy Olimpiya qo'mitasi (MOQ) faol ishtirok etadi. Uzoq vaqtlar bu uch tashkilot o'rtasida mustahkam aloqa bo'lmagan, chunki o'zaro kelishmovchiliklar kuchli bo'lgan edi. Bunda moliyaviy ta'minot, milliy jamoani tarkib toptirish, Olimpiya o'yinlarida ishtirok etish, boshqa xalqaro musobaqalarda qatnashish kabi masalalarda o'zaro kelisha olmaganlar. Bunday holatlarni tugatishga AQSHda «Havaskorlik sporti haqida»gi qonunning qabul qilinishi (1978) sabab bo'lgan. Shu qonun asosida AQSH MOQ mamlakatdagi barcha havaskorlik sport uyushmalarini o'ziga birlashtirib olgan. Shu sababdan, barcha masalalarni MOQ hal etadi. AQSHda Olimpiya va Panamerika o'yinlarida jamoalarning qatnashish-qatnashmasligini MOQ hal etadi.

AQSH MOQ Olimpiya va Panamerika o'yinlariga jamoalarni tayyorlash, qatnashish va barcha faoliyatlarga rahbarlikni amalga oshiradi. Bunda moddiy-texnik bazani mustahkamlash, sportchilarning mashg'ulotlarini tashkil etish, ilmiy-uslubiy tavsiyalar tarqa-tish va boshqalar muhim o'rin tutadi.

AQSHda Olimpiya sportining deyarli barcha turlari mavjud. Ular orasida suzish, velosport, o'q otish, boks, yengil atletika kabi turlar kengroq tarqalgan. Ma'qul bo'lgan sport turlaridan ot va yelkan sporti, golf, qilichbozlik kabilar hisoblanadi. Bu turlar bilan ko'pincha xususiy sport klublari shug'ullanadi. Ulaiga badavlat kishilar a'zo bo'ladilar. Shular qatorida baliq ovi, sayohat (turizm), amerikacha futbol, Sokker (Evropa futboli) beysbol va regbi ko'p qo'llaniladi. Amerika terma jamoalarini tayyorlash o'quv mashg'ulot markazlari Kolorado-Springs va Skvo-Vellida o'tkaziladi. Kolorado-Springs sport majmuida bir yo'la 800 sportchi shug'ullanishi mumkin. Olimpiya sportining yuqori natijalarga ko'maklashuvchi masalalarini Agoya, Arizona, Janubiy Kaliforniya universitetlarining laboratoriyalarida o'rganiladi.

Xalqaro sport harakati va Olimpiya o'yinlarining o'tkazilishi yoshlarni sportga jalb etish, iqtidorli yoshlarni tarbiyalash va ularning sport mahoratlarini oshirishda katta rag'batlantiruvchi kuch bo'ldi. Bu jarayonlar AQSH, GFR, Fransiya, Italiya, Skandinaviya mamlakatlari hamda Sharqda Yaponiya, Koreya kabi mamlakatlarda keng rivojlandi.

Nemis sportchilarining xalqaro sport va Olimpiya maydonlariga chiqish yo'li oson kechmadi. Xalqaro Olimpiya qo'mitasining (XOQ) qaroriga binoan Birinchi jahon urushining asosiy sababchisi sifatida Germaniya 1920 y. (Antverpen) va 1924-yilgi (Parij) Olimpiya o'yinlariga qo'yilmadi. Lekin Germaniya hnkumati va jamoatchi sport tashkilotlari mamlakatda sportni rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlardan foydalandilar. 1926 yilga kelib, nemis sportchilari og'ir atletika, ot sporti, yengil atletika, yunon-rum kurashi, suv polosi kabi turlari bo'yicha jahonda oldingi o'rinlarni egalladi. 1928 yilda Amsterdamdagi o'yinlarda nemis sportchilari paydo bo'lib, birdaniga yuqori natijalarga erishdi. Ular olgan medallari soniga ko'ra ikkinchi o'rinni egalladi. AQSH sportchilari birinchi o'rinda edi.

1930 yilda Germaniya 1936-yildagi Olimpiya o'yinlarini o'tkazish huquqiga ega bo'ldi. Shu tariqa XI Olimpiyada Berlinda va IV qishki Olimpiyada o'yinlari Gormish - Partenkirxenda o'tkazildi.

1933 yilda Gitler mamlakatda fashistik va militaristik tartiblarini o'rnatib, Olimpiya o'yinlari bayrog'i ostida o'zining qabih siyosatidan foydalandi. Bunday sharoitda Olimpiya o'yinlarini o'tkazishga qarshi demokratik kuchlar qanchalik harakat qilmasin, o'yinlar Berlinda tashkil qilindi. Germaniyadagi totalitar tuzum o'zining Yevropadaga «Yangi tartibini» namoyish qildi.

Germaniya o'z hududida o'tkazilgan Olimpiya o'yinlarida hammadan ko'proq medallar olishga erishdi. Umuman, medallar quyidagicha taqsimlandi: Germaniya - 89 (33-26-30)ta, AQSH - 56 (24-20-12)ta edi. Germaniyaning akademik eshkak eshish (baydarka va kanoe), og'ir atletika, gimnastika, ot va yelkan sporti, boks, besh kurash kabi turlari ustunligi bor edi.

1936 yilgi qishki Olimpiyadada tog' chang'isi bo'yicha erkaklar va ayollar o'rtasidagi musobaqalarda Germaniyaga teng keladigan raqiblar ham yo'q edi.

1938 yilda XOQ yana bir katta xatoga yo'l qo'ydi. Ya'ni sportni rivojlantirishdagi xizmatlari uchun gitlerchilar Germaniyasini «Quvonch orqali kuch» kubogi bilan taqdirladi.

Italiya. Jismoniy tarbiya va sport bu mamlakatda keng doirada taraqqiy etdi. Mussolinining siyosati yangi urushga tayyorgarlik va buyuk Italiyani yaratishga qaratildi. Harbiy-sport ishlari sportklublar, jamiyatlar va uyushmalarda olib borildi.

Italiya sport tashkilotlari Milliy Olimpiya qo'mitasi (MOQ) tomonidan boshqarildi va xalqaro sport hayotida faol ishtirok etdi. Italiya sportchilari 1900-yildan boshlab, uzluksiz ravishda Olimpiya o'yinlari, Yevropa chempionatlari hamda boshqa xalqaro sport musobaqalarida ishtirok etib keldi, Italiyaning futbol bo'yicha terma jamoasi («Skuadra Adzurra») ikki marotaba (1934, 1938 y.y.) chempion bo'ldi. U 1936 yilda Olimpiya oltin medaliga sazovor bo'ldi. Jahon va Yevropa chempionatlarida italiyalik qilichbozlar, velosipedchilar, o'q otuvchilar, tog' chang'ilari, gimnastikachilar va boshqa bir qator sport turlari vakillari g'alabalarni qo'lga kiritdi. Italiya deyarli barcha xalqaro sport uyushmalari tarkibidan o'rin egallagan edi.

Yaponiya. Bu mamlakatda milliy xususiyatlar asosida jismoniy tarbiya va sport rivojlanishi yuqori darajada o'sib bordi. O'sha davrlarda

Yaponiyaning siyosati Osiyoni bosib olishga qaratilgan edi. Shu maqsadda maktablar va sport-gimnastika tashkilotlaridan unumli foydalanildi. O'quv yurtlari va sport klublari jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishning asosiy markaziga aylantirildi. Bo'lajak oddiy harbiylarni tayyorlash boshlang'ich maktablarda, amalga oshirildi. Bunda eski milliy jismoniy mashqlar, ya'ni dzyu-do, kendo (tayoqlarda qilich tushish), kamondan o'q otish va hozirgi zamon sport turlari: gimnastika hamda o'yinlar qo'llanilgan. Kollejlar va universitetlarda harbiy kadrlar tayyorlanib, ularda ham dzyu-do, karate, qilichbozlik, o'q otish, gimnastika, beysbol, regbi, suzish, yengil atletika mashqlaridan maqsadli foydalanilgan. Yaponiyada sumo milliy kurashi keng tarqalgan.

Yaponiya sportchilari xalqaro sport musobaqalarida faol ishtirok etib keldilar. Ular 1912 yilgi V Olimpiadadan 1936 yildagi XI Olimpiyadagacha doimiy ravishda ishtirok etdi. Birinchi oltin medalni M.Oda 1928 yilda uch hatlab sakrash bellashuvlarida qo'lga kiritgan. 1932 yilgi Olimpiya o'yinlarida (Los-Anjeles) yaponiyaliklar suzish bo'yicha 6 turdan beshtasida g'alabaga erishadi. 100 m. masofaga erkin suzish bo'yicha 15 yoshli Ya.Miyazaki birinchi o'rinni egalladi. 1500 m.ga erkin suzish bo'yicha 14 yoshli K.Kitamura g'olib chiqdi. U yosh bo'lsa-da, bu masofani 19 daqiqa 12,4 soniyada bosib o'tib, jahon rekordini o'rnatdi. Bu natijani boshqalar faqat 20 yildan keyin o'zgartirishga muvaffaq bo'lishgan. Yaponiyalik chavandoz T.Insi o'yinlarda oltin medal sohibi bo'lishga erishdi. 1936 yilgi Olimpiadada yaponlar suvda suzish bo'yicha 11 ta medalga ega bo'lib (4-2-5), bu sport turida peshqadam bo'lishdi.

Berlin-Rim-Tokio uchligidagi siyosiy munosabatlar va urush harakatlari bosqinchilik hamda fashistlashish darajasiga ko'ra bir-birini to'ldirdi. O'quvchilar va yoshlarni harbiy-jismoniy jihatdan tayyorlash, harbiy xizmatlarning jangovarligini oshirishda sport-gimnastika burjua tashkiloti davlat hokimiyatiga yaqindan yordam berdi. Xalqaro sport harakati va uning g'oliblariga ma'lum darajada itoat etgan bu davlatlar Olimpiya o'yinlarida ongli faollik hamda ustunlik bilan ishtirok etib keldi. Bunday jihatlar har bir mamlakatdagi sportchi yoshlarning qiziqishlarini rivojlantirishga muhim hissa qo'shganligi bilan e'tiborga molikdir.

Demokratiya vakillari deb yuritilgan AQSH, Fransiya, Buyuk Britaniya, Skandinaviya mamlakatlarida jismoniy tarbiya va sport-gimnastika harakati birmuncha o'zgacha rivojlana boshladi. Ular haqida quyidagi ma'lumotlar guvohlik qilishi mumkin.

AQSH. Urushlar oralig'i davrida AQSHda moliyaviy iqtisodiy holatga katta e'tibor berildi, bu jahonda taraqqiy etgan kapitalistik dunyoni vujudga keltirdi. AQSH jahonda hokim bo'lish siyosatini olg'a surdi. Boshqa davlatlarga amerikacha yashash tarzini targ'ib qila boshladi. Bu yo'lda sportchilarning xalqaro musobaqalarda ishtirok etishi maqsadga qaratilgan tadbirlardan biri bo'ldi.

Yoshlarni tarbiyalashning muhim vazifasi sifatida sportga alohida ahamiyat berildi va sport tashkilotlari faoliyatini qattiq nazorat ostiga oldi.

Ko'pgina shtatlardagi maktablarda jismoniy tayyorgarlik haqida qonunlar qabul qilishdi. Shu qonunlar asosida moliyaviy yordam berish, jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash, jismoniy tarbiya darslariga ajratilgan vaqtlarni belgilash ko'zda tutildi. Shu tariqa umumiy tarbiyaning bir bo'lagi sifatida jismoniy tarbiya qonunlashtirildi. 17 yoshgacha bo'lgan bolalar va o'smirlar maktablar sport skaut tashkilotlarida jismoniy tarbiyani olishadi. Bunda gimnastikaga nisbatan sport o'yinlariga ko'proq e'tibor kuchaytirildi. Boylarning bolalari kollejlar, universitetlarda ta'lim olib, jismoniy tarbiya bilan sport klublarida mashg'ul bo'lishdi. Amerikada kollejlar va universitetlar asosan sport ishlarining markazi hisoblanar edi. Amerikaning kollej va universitetlarida ko'proq yengil atletika, suzish, basketbol, eshkak eshish sporti, tennis, beysbol, amerikacha futbol bilan shug'ullanish tashkil qilindi. Oliy o'quv yurtlarida universitet sportining milliy assotsiatsiya (NCAA) yetkachi tashkilot hisoblanar edi. Bu tashkilot 1906 yilda tuzilgan edi.

Amerikada havaskorlik sporti harakatida 1888 yilda tashkil etilgan atletika uyushmasi asosiy rol o'ynadi. Bu tashkilot Amerikada mavjud bo'lgan barcha sport tashkilotlari ustidan rahbarlik qildi, faqat universitet sporti mustaqil edi. Atletik uyushma boshida yirik moliyaviy va ishlab chiqarish kapitali turar edi. Amerikada 1894 yilda Milliy Olimpiya qo'mitasi (MOQ) tashkil etilib, u mamlakat Olimpiya harakatini boshqardi. Ikki urush oralig'ida Amerika sport bo'yicha jahondagi eng yirik va kuchli davlatga aylandi. Amerika sportchilari yozgi va qishki Olimpiya o'yinlari, jahon miqyosida o'tkazilgan sport musobaqalarining doimiy qatnashchisi bo'lib qoldi.

Mamlakatda sport taraqqiyotiga asosan 1932 yil Los-Anjelesda o'tkazilgan X yozgi va Leyk-Pleisidda o'tkazilgan IV qishki Olimpiya o'yinlari sababchi bo'ldi. Amerikalik sportchilar Olimpiya o'yinlarida yengil atletika, o'q otish, boks, tramplindan sakrash, tennis, regbi, bobsley, eshkak eshish, suzish kabi turlarda ancha ustunlik qildi. Suvda suzish bo'yicha Jon Veysmyuller 1924 va 1928 yildagi Olimpiya o'yinlarida 5 ta oltin medalga sazovor bo'lgan.

1936 yil Berlindagi Olimpiya o'yinlarida Jessi Ouens 4ta oltin medal bilan mukofotlandi, ya'ni 100 va 200 m.ga yugurish, uzunlikka sakrash va 4x100 m. estafetada qatnashdi. Amerikada irqiy kamsitishlarga qaramasdan, mamlakat shuhrati uchun terma jamoalar tarkibiga negrlar ham kiritildi. Ular Olimpiya o'yinlarida g'olib kelib, keyin professional sportga o'tib ketishardi. Bu davrda Amerikada professional sport amerikacha turmush tarzining xususiyatlaridan biri bo'lib hisoblangan.

Professionallik negizida sport ancha rivojlanib, bunda turli xil reklamalar, matbuot, radio va keyinchalik televideniya uzluksiz targ'ibot olib borish muhim rol o'ynadi. Bu o'z navbatida sport trestlari, kompaniyalar, yirik stadionlar qurish kabi maxsus tijorat ishlab chiqarish sohasini yuzaga keltirdi. Bunday sharoitlarda o'tkazilgan matchlar (uchrashuv) va tadbirlar tadbirkorlarga ulkan boyliklar keltirdi. Amerikada professional sport biznesga (savdo, tijorat) aylandi. Ishbilarmonlar sportchilarni ekspluatatsiya qilish yo'li bilan katta boyliklar to'plashdi. Masalan, 1927-yilda boks bo'yicha jahon

chempionati o'tkazilib, Tunney va Demis uchrashuvi uyushtirildi va undan 2 mln.dan ortiq dollar foyda olinadi. Shu tariqa Amerikada bokschilar, basketbolchilar, futbolchilar, regbichilar, beysbolchi va xokkeychi sportchilar tovar sifatida sotiladigan va sotib olinadigan darajaga yetib, bu jarayon keng tarmoqlanib ketdi.

Fransiya. Yoshlar jismoniy tarbiyasi va sporti Fransiyada o'ziga xos tarzda rivojlanib bordi. 1920 yilda maktab yoshigacha bo'lgan bolalar va maktab o'quvchilarining jismoniy tarbiyasi haqida qonun qabul qilindi. Harbiy vazirlik o'quv yurtlarda jismoniy tarbiya va sport to'g'risidagi nizomni tasdiqladi. Jismoniy tarbiyaning vosita va usullari asosi uchun Joq Eberining tabiiy-tayanch gimnastikasi tizimi qayta ishlangan holatda va shvedlar gimnastikasining ba'zi qismlari olingan edi. Ko'p sonli sport klublari va tashkilotlarida Olimpiya o'yinlari turlari, ayniqsa, futbol, tog' chang'isi sporti va figurali uchish kabilar keng rivojlandi.

20-yillar oxiri va 30-yillar boshida mamlakatda faol dam olish jarayonida sportdan foydalanishga katta e'tibor berildi. Bunda rekreatsion sport keng quloch yozdi. 1936 yilda sport ishlari va faol dam olish davlat boshqarmasi tashkil etilishi bilan rekreatsion sport o'z maqomiga ega bo'ldi.

Fransiyada Olimpiya harakatini rivojlantirishda baron Per de Kubertenning nomi bilan bog'liq faoliyatlar ko'p. 1894 yilda Parijda Xalqaro Olimpiya qo'mitasini (XOQ) tuzishga harakat qilindi. Shu asosda Fransiya Milliy Olimpiya qo'mitasi (MOQ, 1894) tashkil etildi. Parijda ikki marotaba Olimpiya o'yinlari o'tkazildi, ya'ni 1900 yilda - II, 1924 yilda - VIII o'yinlari.

1924 y. Shamoni shahrida I qishki Olimpiya o'yinlari tashkil etildi. Bu davrlarda Parijda ko'pgina xalqaro sport uyushmalarining shtab-kvartiralari joylashgan edi.

Fransiya sportchilari 1904 y. Sent-Luisda bo'lib o'tgan yozgi Olimpiya o'yinlaridan tashqari, barcha yozgi va qishki Olimpiya o'yinlarining qatnashchisi hisoblanadi. 1924-1936 yildagi o'yinlarda velosipedchilar g'oliblikka ega bo'lishdi. 1920-1932 yildagi o'yinlarda fransuzlar og'ir atletika va 1920-1924-1928 yildagi Olimpiya o'yinlarida qilichbozlik bo'yicha shuhrat qozongan edilar.

1908 y. Londondagi IV Olimpiyada o'yinlarida Rossiya sportchilari yaxshi natija ko'rsatishdi. Rossiyada Olimpiya qo'mitasi bo'lmaganligi sababli sportchilar birma-bir alohida o'yinlarga yetib boradi. Guruhda 8 kishi bo'lib, N.Panin (figurali uchish), N.Orlov, A.Petrov, Ye.Zamotin va G.Demin (kurash), G.Lind, A.Petrovskiy (yengil atletika) va martineonlardan (velosport) iborat edi. Figurali uchish bo'yicha N.Panin Olimpiya chempioni bo'ldi. Keyingi Stokgolm o'yinlarda rus sportchilarini boshqa davlatlar tan ola boshlagan.

1911 y. 16 martda Rossiya Olimpiya qo'mitasi (ROQ) tashkil etilgan. 1912 yil Stokgolmda Rossiya sportchilari rasmiy ravishda XOQ a'zosi sifatida qatnashgan. Bunda 170 ga yaqin vakillar, shundan 50 ga yaqin sportchilar bor edi. Lekin natijalar yaxshi bo'lmadi. N.Kleyn (kurash) va o'q otish jamoasi (4

kishi 12 ta) kumush medallarini olishgan - chang'ichilar esa 2 ta bronza medaliga sazovor bo'lgan.

Sovet mamlakati Milliy Olimpiya qo'mitasi (MOQ) Xalqaro Olimpiya qo'mitasiga yo'llanma yubordi. Natijada, 1951 yil 7 mayda Venadagi XOQning sessiyasida bu masala ko'rib chiqildi va XOQ prezidenti Otto Mayer talabning qoniqtirilishini ma'lum qildi. Shu tariqa sovet sportchilari Xalqaro Olimpiya o'yinlarining eng faol ishtirokchilariga aylandi.

1952 y. Xelsinki (Finlyandiya). Sovet sportchilari jahonning eng kuchli sportchilari bilan ilk bor uchrashgan. Bunda sportchilar 2 ta jahon va 6 ta Olimpiya rekordlarini o'rnatgan. Bu bilan 22 ta oltin, 30 ta kumush va 19 ta bronza medallariga sazovor bo'ldilar. AQSH sportchilari 44 ta oltin medal (sovetlarga nisbatan ikki barobar ko'p) olgan. Birinchi sovet oltin medal egasi N.Romashkova (disk uloqtirish) edi. 29 sportchi chempion unvonlariga sazovor bo'lishdi. O'yinlarda ilk qatnashish umuman zafarli bo'lsada, suzish, qilichbozlik, ot sporti, futbol kabi ayrim sport turlarida sportchilar ancha sust qatnashdi.

1980 y. Leyk-Plesid. Yil boshida sovet sportchilari Olimpiya o'yinlarida ishtirok etish uchun Leyk-Plesid (AQSH) shahriga boradilar. U yerda muvaffaqiyatli chiqishlar qilib, 22 ta mukofatga (10 ta oltin, 6 ta kumush va bronza medallari) erishadilar. N.Zimlyatov 30, 50 km.ga chang'ida quvish sportida, A.Tixonov (biatlon-estafeta), I.Rodnina (konkida figurali uchish), V.Zozulya (chana sporti) kabilar shohsupaning eng yuqori pog'onasiga ko'tarilishdi. O'yinlarda AQSH sportchilari g'olib kelishdi.

XXII yozgi Olimpiya o'yinlari Rossiyaning markazi Moskvada 1980-yil 19-iyuldan 3-avgustga qadar o'tkazildi. Bu o'yinlar sotsialistik tizimdagi barcha mamlakatlar uchun joy va mavqe jihatdan birinchi bo'lib hisoblandi. Olimpiya o'yinlarida 81 mamlakatdan kelgan sportchilar jami 203 ta medal uchun kurash olib borgan. Sovet sportchilarining soni 500 dan ortiq edi. Ularning tarkibida Ittifoqchi Respublikalarning yetakchi sportchilari ishtirok etgan. O'yinlarda maydon egalari 80 ta oltin, 69 ta kumush va 46 ta bronza medaliga sazovor bo'lgan.

O'sha vaqtdagi siyosiy qarama-qarshiliklarning kuchayishi, harbiy tahdid haqidagi turli xil uydirmalarning ortib borishi sovetlar va AQSH o'rtasidagi munosabatlarni keskinlashtiigan edi. Bu o'z navbatida, AQSH hukumatining Moskvadagi Olimpiya o'yinlarini boykot qilishiga olib keldi. Shu sababdan, AQSH sportchilari Moskvadagi o'yinlarda qatnashishdan mahrum bo'lganlar.

XIV (Sarayevo, 1984) va XV (Kalgari, 1988) qishki Olimpiya o'yinlarida sovet sportchilarining ishtiroki va g'alabalari sport tarixida katta iz qoldirgan.

1984 y. Los-Anjelesda (AQSH) o'tkazilgan XXIII Olimpiya o'yinlarida sovet sportchilari ishtirok etmadi, chunki yuqorida qayd etilgan siyosiy va harbiy tahdidlar, AQSH sportchilarining Moskvadagi Olimpiya o'yinlarida ishtirok etmaganligiga javob tariqasida shunday xulosalarga kelingan edi. Bu davrda qilingan xatolarning achchiq oqibatlari faqat keyinroq ma'lum bo'ldi va yuzaga chiqdi. Sovet mamlakati rahbarlari bundan tegishli xulosalar chiqardi

va jahonda tinchlikning barqaror bo'lishi yo'lidagi aqliy harakatlarga qo'shildi. Ularning natijalari esa keyingi Olimpiada o'yinlarida o'z ifodasini topdi.

1988 y. yozgi XXIV Olimpiya o'yinlari Seulda (Janubiy Koreya) tashkil etilgan. Sovet va AQSH sportchilari jahondagi eng kuchli sportchilarning raqobati yana davom etdi. O'yinlarda 160 mamlakat sportchilari ishtirok etgan. Sovet sportchilari 55 ta oltin, 31 ta kumush va 46 ta bronza medallar bilan eng etakchi pozitsiyalarni egallagan.

1992 y. Barselona (Ispaniya) shahrida XXV Olimpiya o'yinlari o'tkazildi. Bunda sobiq sovet sportchilari so'nggi bor uyushgan terma jamoalarni tuzib, o'yinlarda muvaffaqiyat bilan ishtirok etgan.

1996 y. (Atlanta), 2000-yil (Sidney) Olimpiya o'yinlarida Rossiya va sobiq respublikalar mustaqil ravishda o'yinlarda ishtirok etgan.

Olimpiya o'yinlarida sovet sportchilarining ishtiroki jahon sportchilari mahoratini oshirish va Olimpiya g'oyalarini demokratlashtirish yo'lida katta xizmat qilgan. 1952 yilda Xelsinkida (Finlyandiya) o'tkazilgan XV Olimpiya o'yinlarida Germaniya Federativ Respublikasi (GFR) hech qanday to'sqinliklarsiz ishtirok etgn. Lekin Germaniya Demokratik Respublikasi (GDR) o'yinlaiga qo'yilmadi. Olimpiadada 11 ta jahon va 47 ta Olimpiya rekordlari o'rnatildi. Olimpiada medallari uchun kurash asosan SSSR, AQSH, Vengriya va Shvetsiya mamlakatlari o'rtasida keskin ravishda o'tgan. AQSH - 76 va SSSR - 71 medalni qo'lga kiritdi. Vengerlar 16 ta oltin, 10 ta kumush va 16 ta bronza medallariga sazovor bo'lishdi va uchinchi o'rinni egallashdi. Chexiya sportchisi Emil Zatopek marafonda va 5, 10 km.ga yugurishda g'olib chiqqan.

XVI Olimpiya o'yinlari (1956 y. Melburn Avstraliya). O'yinlar o'tkazilishi xalqaro munosabatlarning keskinlashuvi davriga to'g'ri keldi. Shunday bo'lsada, o'yinlar keskin kurashlar ostida olib borildi. Yengil atletika, suzish, og'ir atletika, o'q otish turlari bo'yicha 14 ta jahon va 65 ta olimpiada rekordlari o'rnatildi. V.Kus (SSSR) 5 km va 10 km. masofaga yugurishda g'olib chiqdi. Sovet sportchilari 98 ta oltin, kumush va bronza medallariga ega bo'lib, 624,5 ochko bilan Olimpiada chempioni bo'lgan.

XVII Olimpiya o'yinlari. 1960-yil Rimda sovet sportchilari 103 ta oltin, kumush va bronza medallarini olishga erishdi. AQSH sportchilari esa 71 medalni qo'lga kiritdi. Sovetlarning 11 yengil atletikachisi oltin medal sohibi bo'ldi. R.Shavlakadze va V.Brumel balandlikka sakrashda jahon rekordchisi D.Tomas (AQSH) ustidan g'olib kelishdi. Gimnastikachilar 5 ta oltin va og'ir atletikachilar 1 ta kumush medalga sazovor bo'lishdi.

Yuriy Vlasov uchkurashda 537,5 kg. (jahon va Olimpiadaning yangi rekordi) natija bilan eng yaxshi sportchi deb tan olindi. Shuningdek, qilichbozlar, velosipedchilar, yelkan va ot sportchilari ham oltin medallarga muyassar bo'lishdi. Olimpiadada Ruminiya, Vengriya, Polsha, Chexoslovakiya, Bolgariya, GDR (qo'shma jamoa) yaxshi natijalarni qo'lga kiritishdi. Efiopiya, Marokka Gana kabi Afrika mamlakatlarining ba'zi sportchilari ham yaxshi natijalarga erishgan.

XVIII Olimpiada o'yinlari, 1964 yil Tokio. AQSH va boshqa bir qator mamlakatlar o'tgan Olimpiada o'yinlaridagi mag'lubiyatlari tufayli bu o'yinlarga shiddatli ravishda tayyorgarlik ko'rishgan edi. O'yinlarda 94 mamlakatdan 93 jamoa ishtirok etdi. (GDR va GFR bir jamoada qatnashdi). Tokioga Yevropadan 28, Afrikanadan 22, Osiyodan 20, Amerikadan 21 va Avstraliya hamda Okeaniyadan 2 ta jamoa kelishdi. SSSR 96 ta medal olib peshqadamlik qildi. AQSH ikkinchi va qo'shma Germaniya jamoasi - uchinchi o'rinni egallagan.

XIX Olimpiada o'yinlari, 1968 y. Mexiko. Bu shahar dengiz sathidan 2240 m. balandlikda joylashgan bo'lib, uning iqlim sharoiti sportchilarga ma'lum darajada salbiy ta'sir ko'rsatdi. Sovet sportchilari umumjamoa hisobida AQSHga yutqazdi. AQSH - 106 va SSSR - 91 ta medalga sazovor bo'lishdi. Olimpiada o'yinlarining natijalari Afrikada sportning rivoj topayotganligini namoyish etdi. Efiopiya, Keniya, Tunis va boshqa mamlakatlarning sportchilari yaxshi natijalar ko'rsatgan.

XX Olimpiada o'yinlari, 1972 y. Myunxen (Germaniya). O'yinlarda 11 ta mamlakat yangidan qatnasha boshladi. Shular safida Koreya Xalq Demokratik Respublikasi (KXDR) ham bor edi. O'yinlarda 46 ta jahon rekordi o'matildi. SSSR - 50 ta oltin, 27 ta kumush, 22 ta bronza, jami - 99 medalga, AQSH esa - 33 ta oltin, 30 ta kumush, 30 ta bronza, jami - 93 medalga sazovor bo'lishdi. GDR 66 ta medalga ega bo'lib, uchinchi o'ringa chiqdi. Sovet sportchilari L.Turischeva (gimnastika), V.Borzov (sprinter), Kubalik T.Stivenson (boks), AQSH suzuvchisi M.Spits kabilar alohida ajralib turdi.

O'yinlar jarayonida politsiyachilar bilan terrorchilar orasidagi otishma natijasida 11 ta isroillik sportchilar halok bo'ldi. O'yinlar vaqtincha to'xtatildi.

XXI Olimpiada o'yinlari, 1976 y. Monreal (Kanada). O'yinlar ochilishida Afrika mamlakatlarining 28 jamoasi norozilik ifodasi sifatida chiqib ketdi. Chunki Yangi Zelandiya, Janubiy Afrika Respublikasi (JAR) bilan ular aloqador bo'lsada, o'yinga taklif etilgan edi. O'yinlarda 34 ta jahon va 82 ta Olimpiada rekordlari o'rnatildi. Medallar soni bo'yicha SSSR, AQSH, GDR yuqori o'rinlarni egalladi. (SSSR - 125, AQSH - 94, GDR - 90 ta medal).

XXII Olimpiada o'yinlari, 1980 y. Moskva. Bu o'yinlarga Vyetnam, Angola, Zimbabve, Mozambik kabi mamlakatlar birinchi marotaba tashrif buyurishdi. 25 ta sport turi bo'yicha 203 ta medallar shodasi (komplekt) uchun kurash olib borildi. O'yinlarga AQSH va boshqa bir qator kapitalistik mamlakatlardan sportchilar qatnashmadi. Bu haqda o'tgan boblarda bayon etildi. Olimpiada dasturi o'tgan o'yinlarga nisbatan keng va boy edi. O'yinlarda 80 dan ortiq davlatlarning sportchilari ishtirok etdi. 36 ta jahon, 74 ta Olimpiada rekordlari o'rnatildi.

XXIII Olimpiada o'yinlari, 1984 y. Los-Anjeles (AQSH). O'yinlarda SSSR va bir qator sotsialistik davlatlar (SSSR tarafdorlari) ishtirok etishmadi. Buning sababi AQSHga boykot javobi bo'lsa, ikkinchidan AQSH hukumati sportchilar xavfsizligini o'z bo'yniga olmadi. O'yinlarda AQSH sportchilari oldingi safda bordi.

XXIV Olimpiada o'yinlari, 1988 y. Seul (Janubiy Koreya). Avvalgi boblarda ta'kidlanganidek, XOQ Prezidenti Xuan Antonio Samaranch va xalqaro sport uyushmalarining rahbarlari tomonidan olib borilgan faol harakatlar tufayli SSSR va AQSH sportchilari yana sport maydonlarida kuch sinasha boshladilar. O'yinlarda 159 mamlakatdan 8473 sportchi ishtirok etdi. AQSh - 612, SSSR - 518, Janubiy Koreya - 467, GFR - 407, Kanada - 382, Buyuk Britaniya - 370, Xitoy - 293, GDR - 288 sportchi bilan qatnashdi. Olimpiadada SSSR 132 medal (oltin - 55, kumush - 31, bronza - 46 ta) bilan oldingi o'ringa chiqdi. GDR 102 ta (37-35-30) va AQSH) 94 ta medal bilan (36-31-27) keyingi o'rinlarni egalladi.

XXV Olimpiada o'yinlari, 1992 y. Barselona (Ispaniya). Bu o'yinlarda sobiq SSSR o'rniga Rossiya bilan hamkorlikda sobiq ittifoqdosh Respublikalarning (MDH) sportchilari so'nggi marta biigalikda ishtirok etishdi. O'yinlarda mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH, AQSH, Germaniya, Xitoy, Kuba, Vengriya mamlakatlarining sportchilari shiddatli kurashlar olib borishdi. MDH - 112 medal (45 ta oltin, 38 ta kumush, 29 ta bronza) bilan birinchilikni egalladi. AQSH - 108 medal (37-34-37), Germaniya - 82 medal (33-21-28), Xitoy - 54 medal (16-22-6), Kuba - 31 medal (14-6-11) va Vengriya - 30 medal (11-12-7) olishga muvaffaq bo'ldi.

XXVI Olimpiada o'yinlari, 1996 y. Atlanta (AQSH). Bu o'yinlar 19 iyuldan 4 avgustgacha davom etdi. Ularda 197 milliy Olimpiya o'yinlari qo'mitalarining 10305 nafar sportchilari ishtirok etdi. Bu Olimpiada o'yinlari tarixida eng yuqori natija edi. Musobaqalar 26 sport turi bo'yicha o'tdi. Kurashlarda AQSH 44 ta oltin, Rossiya - 26, Germaniya - 20, Xitoy - 16, Fransiya - 15, Italiya - 13, Avstraliya - 9, Kuba 9 ta oltin medallarni sovrindori bo'lishdi. Bu yerda ham ko'ngilsiz hodisa yuz berdi. 27-iyul kechasi Istirohat bog'ida bomba portladi. Natijada, 44 yoshli amerikalik ayol va 40 yoshli turk telekommentator vafot etdi. AQSH Prezidenti Bill Klinton chiqish qilib, mintaqaning barcha hududlaridagi qo'poruvchilarni qoraladi. XOQ bir daqiqa motam sukutini o'tkazib, o'yinlarni davom ettirishga qaror qildi.

XXVII Olimpiada o'yinlari 2000 y. Sidney (Avstraliya). O'yinlar noyabr oxiri va dekabr oyining boshida o'tkazildi. Bu o'yinga 200 dan ortiq milliy olimpiya qo'mitalarining 11 ming sportchisi ishtirok etishdi. Medallar soni bo'yicha AQSH (oltin - 39, kumush - 25, bronza 33) birinchi, Rossiya (32-28-28) - ikkinchi va Xitoy (28-16- 15) uchinchi o'rinni egalladi. To'rtinchi o'rinni Avstraliya (16-25-17) va beshinchi o'rinni Germaniya (14-17-26) egallashga muvaffaq bo'ldi. Bu Olimpiada XX asrning oxirigj o'yini sifatida tarixda qoldi.

XXVIII Olimpiada o'yinlari Afinada 2004 yilda o'tkazildi. Barcha Olimpiya o'yinlari ochilishi marosimi katta tantana bilan boshlanadi. Afinada qadimgi greklarning milliy an'analari va hozirgi zamon texnik vositalari faqat ishtirokchilarnigina emas, balki televideniya orqali tomosha qilgan millionlab kishilarni ham hayratga soldi.

XXIX Olimpiada o'yinlari Pekinda 2008-yilda o'tkazildi. Olimpiada o'yinlarida jahonning 204 davlatidan 11500 nafar sportchi 28 sport turlari bo'yicha musobaqalarda ishtirok etishdi.

XXX Olimpiada o'yinlari Londonda 2012-yilda o'tkazildi. 2012 yil 27 iyul - 16 avgust kunlari London shahrida bo'lib o'tgan XXX yozgi Olimpiada o'yinlarida jahonning 205 davlatidan 10500 nafar sportchi 302 komplekt medallari uchun 26 sport turlari bo'yicha musobaqalarda ishtirok etishdi. Olimpiada o'yinlari davomida jami 44 ta jahon va 117 ta olimpiya rekordlari o'rnatildi.

Olimpiya kongresslari va ularning ahamiyati. I Kongress 1894 yil 16-23 iyunda o'rkazilgan va unung kun tartibida to'rtta asosiy masala muhokama qilingan:

- Havaskorlik va professional sporti haqida.
- Olimpiya o'yinlarini qayta tiklash to'g'risida.
- Olimpiya o'yinlarining dasturi va uni o'tkazish tartiblari.
- Xalqaro Olimpiya Qo'mitasining tarkibi to'g'risida.

I Kongress Xalqaro olimpiya harakatida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Kongressda Olimpiya xartiyasi tasdiqlangan. Kongress Olimpiya o'yinlarini qadimgi an'analar bo'yicha har 4 yilda bir marta o'tkazish to'g'risidagi qarorni tasdiqlagan. Kongressda I Olimpiya o'yinlarini Gretsiyaning Afina shahrida o'tkazish to'g'risida qaror qabul qilingan.

Olimpiya xartiyasi bo'yicha Olimpiya kongresslari 8 yilda bir marta o'tkaziladi. Olimpiya kongresslarini o'tkazish muddatini XOQ belgilab beradi. Kongress XOQ prezidenti tomonidan chaqiriladi va konsultativ ahamiyatga ega.

X Olimpiya kongressi 1973 y. Varnada (Bolgariya) o'tkazilgan. Uning kun tartibida: hozirgi davr olimpiya harakati va uning rivojlanish istiqbollari; XOQ, XSF va MOQning o'zaro munosabatlari, keyingi olimpiya o'yinlarining qiyofalari kabi masalalar muhokamaga qo'yilgan. Kongressda uch tomonlama - XOQ, MOQ va XSF - komissiya tuzilgan. Kongress yakuniy hujjatlari - «Uch tomonlama komissiyaning xulosalari», «Jahonning barcha sportchilariga murojaat» - olimpiya harakatining keyingi demokratlashuviga ta'sir etgan. Kongress jahondagi barcha sportchilarga murojaat qabul etib, ularni xalqaro tinchlik va do'stlikni mustahkamlash, Olimpiya harakatining sofliги yo'lida kurashishga chaqirgan.

Olimpiya harakatini yanada rivojlantirishda 1981-yilda Baden-Badenda (Germaniya) o'tkazilgan XI kongress muhim ahamiyat kasb etdi. Bunda uchta masala muhokamaga qo'yildi: keyingi olimpiya o'yinlari; sportda xalqaro do'stlik aloqalari; olimpiya harakatining istiqbol yo'llari. Muhokama jarayonida keyingi olimpiya o'yinlarini o'tkazish masalasi munozaralar, bahslarga sabab bo'ldi, turli munosabatlar izhor etildi. Shuningdek, hozirgi davr olimpiya harakati xususida ham har xil fikrlar bildirildi.

Kongressda XOQning 82 a'zosi, XSFning 37 vakili va Milliy Olimpiya qo'mitalarining (MOQ) 149 vakili ishtirok etdi. Kongressda ilk bor 34 nafar

olimpiya chempionlari ham qatnashdi. Kongress tomonidan yakunlovchi deklaratsiya qabul qilingan va unda quyidagi jihatlar bayon etilgan edi:

- Olimpiya o'yinlarida «ochiq o'yinlar» uchun joy yo'q; .
- Olimpiya o'yinlariga sportchilarni qo'yish tamoyillari («26-qoida» Olimpiya xartiyasi) saqlanib qolaveradi;
- Olimpiya (marosimlari) har doimgidek davom etadi;
- Olimpiya o'yinlarini turli mamlakatlarda o'tkazish amaliyoti davom ettiriladi;
- Olimpiya o'yinlarini tashkil qiluvchi qo'mita va XOQ, XSF, MOQlarining o'zaro munosabatlari yanada mustahkamlab boriladi;
- doping iste'mol qiluvchilarni yanada qattiqroq jazolash choralari ishlab chiqiladi;
- sportda kamsitish faoliyatlariga qarshi kurash davom ettiriladi;
- «Olimpiya birdamligi» dasturini bajarishda qatnashuvchilar sonini ko'paytirish, taraqqiy etayotgan mamlakatlarga ko'maklashish tadbirlari rejalashtiriladi;
- matbuot, teleradio orqali sport harakatidagi ijobiy jihatlarni ko'proq yoritish, yoshlarning sportga qiziqishini tarbiyalashga e'tibor berish;
- mamlakatlarning hukumatlaridan olimpiya harakatini rivojlantirishda ko'mak so'rash;
- xotin-qizlarning sport harakatiga rahbarlik qilishlariga keng yo'l ochish.

XX asrda Olimpiya harakati rivojlanishining asosiy yakunlari to'g'risidagi masalalar 1994 yil 29 avgust–3 sentabrda Parijda o'tkaziladigan XII Olimpiya kongressi ko'rib chiqilgan. Kongressda 3000 kishi ishtirok etgan, ya'ni XOQ (101), XSF (132), MOQ (407) vakillari, murabbiylar, sportchilar, olimlar, ommaviy axborot vositalari, davlat va nodavlat tashkilotlarining vakillari qatnashgan. Kongressda to'rtta masala muhokama etilib, har biri bo'yicha tavsiyalar qabul qilingan, jumladan:

- Hozirgi davr Olimpiya harakatining jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga qo'shayotgan hissalar.
- Jamiyatda sportchining o'rni va roli.
- Sport ijtimoiy hayotda (sport va siyosat, sport va iqtisod, sport barcha uchun, taraqqiy etayotgan mamlakatlarda sport).
- Sport va ommaviy axborot vositalari.

Kongressda XX asr davomida sportchilar mahoratini oshirish, yoshlarni tarbiyalashda olimpiya harakati, olimpiya o'yinlari g'oyalari katta ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlangan. Sportning ijtimoiy-tarbiyaviy va iqtisodiy salohiyati tobora oshib borayotganligi tufayli davlat rahbarlariga uni tobora rivojlantirishda yordam ko'rsatib turishlari tavsiya etilgan. Sportchilarni tayyorlashda ilmiy-texnik taraqqiyot natijalari, zamonaviy uskunalardan keng foydalanish zarurligi alohida qayd etilgan. Jismoniy tarbiya va sportning mohiyati, olimpiya g'oyalarining ahamiyati o'sib borayotganligini e'tiboiga

olgan holda, matbuot, teleradio faoliyatlarini maqsadli yo'naltirish ham tavsiya etilgan.

Zamonaviy olimpiya harakatining dolzarb muammolari. Zamonaviy olimpiya harakatining dolzarb muammolariga quyidagilar kiradi: professional sport va tijorat sporti muammosi; sport inshootlari muammosi; olimpiya o'yinlari dasturi muammosi; doping va sportda haqqoniy hakamlilik qilish muammosi; XOQ, MOQ, XSF faoliyatida hamkorlik muammosi; irqchilik va millatchilik muammosi; sportda terrorizm muammosi; olimpiya ta'limi muammosi va h.k.

Hozirgi kunda xalqaro olimpiya harakatining ko'p muammolari hal qilingan. Jumladan, dastlabki Olimpiya o'yinlarida paydo bo'lgan irqchilik va millatchilik muammosi XX asrning ikkinchi yarmida sportda kamsitish holatlariga qarshi olib borilgan keskin kurash natijasida bartaraf etilgan.

1930 yillarda olimpiya harakatida vujudga kelgan inqiroz, olimpiya harakatining asosiy tashkilotlari o'rtasidagi o'zaro hamkorlik rishtalari uzilishiga olib kelgan. Bu muammo 1973 yil Varna shahrida (Bolgariya) o'tkazilgan X Olimpiya kongressida muhokama qilingan. Uning kun tartibida: hozirgi davr olimpiya harakati va uning rivojlanish istiqbollari; XOQ, XSF va MOQning o'zaro munosabatlari, keyingi olimpiya o'yinlarining qiyofalari kabi masalalar muhokamaga qo'yilgan. Bu masalalarning muhokamasi natijalari asosida uch tomonlama XOQ, MOQ va XSF komissiyasi tuzilgan. Kongress yakuniy hujjatlari olimpiya harakatining demokratiyalashuviga turtki bo'lgan. Olimpiya harakati tizimining asosiy tarmoqlari - XOQ, MOQ, XSF o'zaro munosabatlarining mustahkamlanishi olimpiya harakatining yanada rivojlanishiga olib keldi.

1950-yillarda doping muammosi paydo bolib, bugungi kunda sport harakatining eng dolzarb muammolaridan biriga aylangan. Doping (ingl. *dope* – og'u, giyohvand) preparatlari katta sportga ko'rsatkichlarni sun'iy ravishda oshirish maqsadida qo'llanilgan.

1968 yildan boshlab Olimpiya o'yinlarida doping nazorati kiritilgan. XOQ va Jahon Doping nazorati Assotsiatsiyasi tomonidan doping iste'mol qiluvchi sportchilarni yanada qattiqroq nazorat qilish choralari ishlab chiqilgan.

Professional sport muammosi Olimpiya xartiyasi bo'yicha hal qilingan. 1980-yillargacha professional sportchilar Olimpiya o'yinlariga kiritilmagan, chunki Pyer de Kuberten tomonidan ishlab chiqilgan tamoyillari bo'yicha Olimpiya o'yinlari faqat havaskor sportini rivojlantirishga qaratilgan. Bugungi kunda sport o'yinlari va musobaqa qoidalarida katta farqi bo'lmagan ayrim sport turlari bo'yicha professional sportchilar Olimpiya o'yinlariga kiritiladi.

XX asrning 90-yillarida olimpiya ta'limi muammosi paydo bolib, olimpizm g'oyalari va olimpiya tamoyillari asosida sportchilarda yuksak insoniy fazilatlarni shakllantirish orqali hal qilinmoqda.

Hozirgi zamon xalqaro sport va olimpiya harakatida XII Kongressdan keyin ham qator jiddiy muammolar saqlanib qolayotganligi ma'lum bo'ldi.

Ular qatorida eng dolzarb muammolardan biri dopingdan foydalanish va musobaqalarda ob'ektiv hakamlilik qilish masalasi hisoblanadi.

Hozirgi davrda sport natijalarining o'sishi tufayli sportchilarni tayyorlashda ma'lum qiyinchiliklar vujudga kelmoqda. Ba'zi bir murabbiylar va sportchilar sun'iy ravishda, doping asosida sport ko'rsatkichlarini oshirmoqdalar. Turli xil moddalarni qabul qilish sportchilar salomatligiga zarar yetkazmoqda. Bundan tashqari, olimpiya tamoyillari va sportda xaqqoniy kurash olib borish to'g'risidagi tartib-qoidalar buzilmoqda.

Ushbu masalalarni hal qilish maqsadida, 1962-yil Moskvada bo'lib o'tgan XOQ sessiyasida maxsus rezolutsiya qabul qilingan, unda dopinga qarshi kurashda faol ishlash zarurligi ta'kidlangan. 1970-2005-yillar orasida har xil sport turlarida o'nlab jiddiy, hatto fojiaiy hodisalar hisobga olingan. IX Panamerika mintaqaviy o'yinlarda AQSHning 13 ta yengil atletikachisi doping ishlatganligi uchun o'yinlardan chetlashtirilgan.

XII Osiyo o'yinlarida (Xirosima, 1994) 11 ta xitoy sportchisi man etilgan gormonal preparatlarni ishlatganligi uchun musobaqalardan ozod qilingan. Shu sababdan, XOQ tomonidan so'nggi olimpiya o'yinlarida dopinga qarshi xizmat komissiyalari tuzildi. Xalqaro sportda doping ishlatish hollarining ko'payishi sababli XOQ 1999 yil 2-4 fevralda Xalqaro konferensiyada buni maxsus masala qilib ko'tarib chiqdi. Sportda bellashuvlarning halol, odilona bo'lishini ta'minlashda hakamlilik omili ancha ustuvor turadi. XOQ xartiyasi va XSFlaming nizomlarida hakamlarning haqqoniy, adolatli bo'lishi alohida ta'kidlangan.

Sportda xaqqoniy hakamlilik qilish muammolarini hal etish uchun ilmiy-texnik modernizatsiya, eng zamonaviy texnik vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq. Ularning dalillari esa hakamlar hay'ati va nazorat qo'mitalarining ko'z oldida qayta namoyish etiladi. Bu o'rinda futbol o'yinidagi jiddiy harakatlarni video tasvirga olish va qayta ko'rsatishni misol tariqasida keltirish mumkin.

Olimpiya harakatida o'yinlar dasturi masalasi qattiq kurashlarga sabab bo'lmoqda. Sport turlari hozirgi davrda jamiyat taraqqiyotiga mos kelishi lozim hamda jahonning 75 mamlakati va 4 ta qit'asida keng ommalashgan bo'lishi lozim.

Hozirgi davr muammolaridan biri, XOQ, MOQ, XSF faoliyatlarini muvofqlashtirib turishdan iborat. Keyingi olimpiya o'yinlarining talab darajasi tashkil qilinishi shunga bog'liq bo'lib qolmoqda. MOQ hukumat tashkilotlari bilan, XOQ esa YuNESKO va BMT bilan uzviy aloqada ish olib bormog'i kerak.

Xulosa shundan iboratki, XX asrning ikkinchi yarmida bo'lib o'tgan Olimpiya o'yinlari, kongresslari va turli sport tadbirlari Olimpiya harakatini rivojlantirishi hamda uni davr talablari asosida demokratlashtirish yo'llari ancha ijobiy bo'ldi. Bunda XOQ prezidenti Jak Rogge faoliyati, xalqaro sport uyushmalari rahbarlarining faol harakatlari, hozirgi davr xalqaro sport va olimpiya harakati muammolarini hal etishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

XOQ KONGRESSLARI

№	O'tkazilgan yil	O'tkazilgan joyi
I	1894	Parij
II	1897	Gavr
III	1905	Bryussel
IV	1906	Parij
V	1913	Lozanna
VI	1914	Parij Париж
VII	1921	Lozanna
VIII	1925	Praga
IX	1930	Berlin
X	1973	Varna
XI	1981	Baden-Baden
XII	1994	Parij
XIII	2009	Kopengagen

XOQ PREZIDENTLARI

№	XOQ prezidenti	Rahbarlik yillari	Davlat vakili
1	Demetrius Vikelas	1894-1896	Gretsiya
2	Pyer de Kuberten	1896-1916, 1919-1925	Frantsiya
3	Godfri de Blone	1916-1919	Shveytsariya
4	Anri de Baye-Latur	1925-1942	Belgiya
5	Yuxanes Zigfrid Edstryom	1942-1952	Shvetsiya
6	Eyveri Brendej	1952-1972	AQSH
7	Maykl Morris Killanin	1972-1980	Irlandiya
8	Xuan Antonio Samaranch	1980 -2001	Ispaniya
9	Jak Rogge	2001-2013	Belgiya
10	Tomas Bax	2013- hozirgi davrgacha	Germaniya

Jadvallarni to'ldiring.

Olimpiya o'yinlarining xususiyatlari

Qadimgi olimpiya o'yinlari	Zamonaviy olimpiya o'yinlari	Asosiy xususiyatlari

Xalqaro sport va olimpiya harakatining dolzarb muammolari

Muammolar	Paydo bo'lish sabablari	Bartaraf etish yo'llari

YOZGI OLIMPIYA OYINLARI

№	Yil	O'tkazilgan joyi	Mamlak at soni	Spjrtchi soni	1-o'rin (davlat)
I	1896	Afina, Gretsiya	14	245	Gretsiya
II	1900	Parij, Fransiya	24	1225	Frantsiya
III	1904	Sent-Luis, AQSH	13	689	AQSH
IV	1908	London, Angliya	22	2035	Angliya
V	1912	Stokgolm, Shvetsiya	28	2547	Shvetsiya
VI	1916	Berlin, Germaniya	o'tkazilmagan		
VII	1920	Antverpen, Belgiya	29	2669	AQSH
VIII	1924	Parij, Frantsiya	44	3092	AQSH
IX	1928	Amsterdam, Gollandiya	46	3014	AQSH
X	1932	Los-Anjeles, AQSH	37	1408	AQSH
XI	1936	Berlin, Germaniya	49	4066	Germaniya
XII	1940	Tokio, Yaponiya	o'tkazilmagan		
XIII	1944	London, Angliya	o'tkazilmagan		
XIV	1948	London, Angliya	59	4099	AQSH
XV	1952	Xelsinki, Finlyandiya	69	4925	AQSH
XVI	1956	Melburn, Avstraliya	67	3184	SSSR
XVII	1960	Rim, Italiya	83	5348	SSSR
XVIII	1964	Tokio, Yaponiya	93	5140	SSSR
XIX	1968	Mexiko, Meksika	112	5530	AQSH
XX	1972	Myunxen, GFR	121	7123	SSSR
XXI	1976	Monreal, Kanada	92	6028	SSSR
XXII	1980	Moskva, SSSR	80	5217	SSSR
XXIII	1984	Los-Andjeles, AQSH	140	6797	AQSH
XXIV	1988	Seul, Koreya	159	8465	SSSR
XXV	1992	Barselona, Ispaniya	169	9367	MDX
XXVI	1996	Atlanta, AQSH	197	10320	AQSH
XXVII	2000	Sidney, Avstraliya	199	10651	AQSH
XXVIII	2004	Afina, Gretsiya	202	11400	AQSH
XXIX	2008	Pekin, Xitoy	204	11500	Xitoy
XXX	2012	London, Angliya	205	10500	AQSH
XXXI	2016	Rio-de-Janeyro, Braziliya			

QISHKI OLIMPIYA OYINLARI

	Yili	O'tkazish joyi	Davlat va sportchilar soni	Sport turlari	1-o'rin (davlat)
I	1924	Shamoni, Fransiya	293 (16)	7	Norvegiya
II	1928	Sankt-Morits, Shveytsariya	464 (25)	8	Norvegiya
III	1932	Leyk-Plesid, AQSH	252 (17)	7	AQSH
IV	1936	Garmish-Partenkirhen, Germaniya	646 (28)	8	Norvegiya
V	1948	Sankt-Morits, Shveytsariya	669 (28)	9	Shvetsiya
VI	1952	Oslo, Norvegiya	694 (30)	8	Norvegiya
VII	1956	Kortina-d' Ampettso, Italiya	821 (32)	8	SSSR
VIII	1960	Skvo-Velli, AQSH	665 (30)	8	SSSR
IX	1964	Insbruk, Avstriya	1091 (36)	10	SSSR
X	1968	Grenobl, Fransiya	1158 (37)	10	Norvegiya
XI	1972	Sapporo, Yaponiya	1006 (35)	10	SSSR
XII	1976	Insbruk, Avstriya	1123 (37)	10	SSSR
XIII	1980	Leyk-Plesid, AQSH	1072 (37)	8	SSSR
XIV	1984	Sarayevo, Yugoslaviya	1274 (49)	8	GDR
XV	1988	Kalgari, Kanada	1634 (57)	10	SSSR
XVI	1992	Albervil, Fransiya	1801 (64)	12	Germaniya
XVII	1994	Lillexammer, Norvegiya	1923 (67)	12	Rossiya
XVIII	1998	Nagano, Yaponiya	2176 (72)	14	Germaniya
XIX	2002	Solt-Leyk-Siti, AQSH	2399 (77)	15	Germaniya
XX	2006	Turin, Italiya	2573 (84)	15	Germaniya
XXI	2010	Vankuver, Kanada	2574 (82)	15	Kanada
XXII	2014	Sochi, Rossiya	2800 (89)	15	Rossiya

Yozgi Osiyo o'yinlari

O'yin	Yil	Shahar, davlat	Davlat	Sport turi	Sportchi soni
I	1951	Dehli, Hindiston	11	6	500
II	1954	Manila, Filippin	18	8	1241
III	1958	Tokio, Yaponiya	20	13	1692
IV	1962	Jakarta, Indoneziya	17	13	1527
V	1966	Bangkok, Tailand	18	14	2500
VI	1970	Bangkok, Tailand	18	13	2500
VII	1974	Texron, Eron	25	16	3000
VIII	1978	Bangkok, Tailand	25	19	4000
IX	1982	Dehli, Hindiston	33	21	4500
X	1986	Seul, Janubiy Koreya	27	25	4839
XI	1990	Pekin, Xitoy	37	27	6122
XII	1994	Xirosima, Yaponiya	42	34	7300
XIII	1998	Bangkok, Tailand	41	36	9141
XIV	2002	Pusan, Koreya	44	38	9919
XV	2006	Doha, Qatar	45	37	8753
XVI	2010	Guanchjou, Xitoy	45	42	8790
XVII	2014	Inchxon, Jan. Koreya	45	42	8974

Qishki Osiyo o'yinlari

O'yin	Yil	O'tkazilgan joyi (shahar, davlat)
I	1986	Sapporo, Yaponiya
II	1990	Sapporo, Yaponiya
III	1996	Xarbin, Xitoy
IV	1999	Kanvondo, Janubiy Koreya
V	2003	Aomori, Yaponiya
VI	2007	Chanchun, Xitoy
VII	2011	Olma-Ota, Qozog'iston

Paralimpiya o'yinlari

Yozgi Paralimpiya o'yinlari			Qishki Paralimpiya o'yinlari		
O'yin	yili	O'rkazilgan joyi	O'yin	yili	O'rkazilgan joyi
I	1960	Rim, Italiya			
II	1964	Tokio, Yaponiya			
III	1968	Tel-Aviv, Isroil			
IV	1972	Geydelberg, Germaniya			
V	1976	Toronto, Kanada	I	1976	Ornskoldsvik, Shvetsiya
VI	1980	Arnem, Gollandiya	II	1980	Geylo, Norvegiya
VII	1984	Stok-Mendevil, Angliya	III	1984	Insburk, Avstriya
VIII	1988	Seul, Janubiy Koreya	IV	1988	Insburk, Avstriya
IX	1992	Barselona, Ispaniya	V	1992	Tignes, Frantsiya
X	1996	Atlanta, AQSH	VI	1994	Lillexammer, Norvegiya
XI	2000	Sidney, Avstraliya	VII	1998	Nagano, Yaponiya
XII	2004	Afina, Gretsiya	VIII	2002	Solt-Leyk-Siti, AQSH
XIII	2008	Pekin, Xitoy	IX	2006	Turin, Italiya
XIV	2012	London, Angliya	X	2010	Vankuver, Kanada
XV	2016	Rio-de-Janeyro, Braziliya	XI	2014	Sochi, Rossiya
XVI	2020		XII	2018	Pxonchxan, Janub Koreya

JAHON UNIVERSIADALARI

Yozgi Universiada			Qishki Universiada		
№	Yili	O'tkazish joyi	№	Yili	O'tkazish joyi
I	1959	Turin, Italiya	I	1960	Shamoni, Frantsiya
II	1961	Sofiya, Bolgariya	II	1962	Villar, Shveytsariya
III	1963	Portu-Alegri, Braziliya	III	1964	Shpindlerov Mlin, Chehosl.
IV	1965	Budapesht, Vengriya	IV	1966	Sestriere, Italiya
V	1967	Tokio, Yaponiya	V	1968	Innsbruk, Avstriya
VI	1970	Turin, Italiya	VI	1970	Rovaniyemi, Finlyandiya
VII	1973	Moskva, SSSR	VII	1972	Leyk-Plesid, AQSH
VIII	1975	Rim, Italiya	VIII	1975	Livinyo, Italiya
IX	1977	Sofiya, Bolgariya	IX	1978	Shpindlerov-Mlin, Chehosl.
X	1979	Mexiko, Meksika	X	1981	Xaka, Ispaniya
XI	1981	Buxarest, Ruminiya	XI	1983	Sofiya, Bolgariya
XII	1983	Edmonton, Kanada	XII	1985	Belluno, Italiya
XIII	1985	Kobe, Yaponiya	XIII	1987	Shtrbske-Pleso, Chehoslov
XIV	1987	Zagreb, Yugoslaviya	XIV	1989	Sofiya, Bolgariya
XV	1989	Duysburg, Germaniya	XV	1991	Sapporo, Yaponiya
XVI	1991	Sheffild, Angliya	XVI	1993	Zakopane, Polsha
XVII	1993	Buffalo, AQSH	XVII	1995	Xaka, Ispaniya
XVIII	1995	Fukuoka, Yaponiya	XVIII	1997	Mudju, Koreya
XIX	1997	Sitsiliya, Italiya	XIX	1999	Poprad, Slovakiya
XX	1999	Palma-de-Mal'yorka, Isp.	XX	2001	Zakopane, Polsha
XXI	2001	Pekin, Xitoy	XXI	2003	Tarvizio, Italiya
XXII	2003	Tegu, Koreya	XXII	2005	Insbruk, Avstriya
XXIII	2005	Izmir, Turkiya	XXIII	2007	Turin, Italiya
XXIV	2007	Bangkok, Tailand	XXIV	2009	Xarbin, Xitoy
XXV	2009	Belgrad, Serbiya	XXV	2011	Erzurum, Turkiya
XXVI	2011	Shenchjen, Xitoy	XXVI	2013	Maribor, Sloveniya
XXVII	2013	Qozon , Rossiya	XXVII	2015	Granada, Ispaniya

TEST SAVOLLARI

Xalqaro sport harakati vujudga kelishining asosiy sabablari?

- a) sport sohasida xalqaro xamkorlik, sport tajribalari bilan almashish.
- b) harbiy ishlar sohasidagi taraqqiyot
- c) sport musobaqalarini tashkil qilish
- d) katta daromadli musobaqalar tashkil qilish

Birinchi Xalqaro sport federatsiyasi nechanchi yilda tashkil qilingan?

- a) 1881 y. b) 1904 y. c) 1896 y. d) 1932 y.

«Olimpiada» soʻzi nima maʼnoni anglatadi?

- a) oʻyinlar orasidagi 4 yillik davrni.
- b) yunon maʼbudasini
- c) planeta nomi
- d) Zevsning tugʻilgan yili.

Xalqaro Olimpiya Qoʻmitasi (XOQ) nechanchi yilda tashkil topgan?

- a) 1894 y. b) 1896 y. c) 1900 y. d) 1881 y.

Xalqaro sport va olimpiya harakatini qaysi tashkilot boshqaradi?

- a) XOQ b) MOQ c) BMT d) YUNESKO

XOQ faoliyatida qanday xujjat asosiy xisoblanadi?

- a) xartiya b) kontseptsiya c) instruktsiya d) edikt

XOQning birinchi prezidenti etib kim saylangan?

- a) Demetrius Vikelas b) Pyer de Kuberten
- c) Eyveri Brendej d) Maykl Killanin

I Olimpiya oʻyinlari qachon oʻtkazilgan?

- a) 1896 y. Afina b) 1894 y. Parij
- c) 1898 y. Afina d) 1908 y. London

VI, XII, XIII Olimpiya oʻyinlari nima sababdan oʻtkazilmagan?

- a) jahon urushlari b) iqtisodiy inqiroz
- c) terror d) tornado.

Nechanchi Olimpiya oʻyinlari Butun jahon koʻrgazmalari bilan bir vaqtga toʻgʻri kelgan?

- a) II va III Olimpiya oʻyinlari
- b) I va II Olimpiya oʻyinlari
- c) III va IV Olimpiya oʻyinlari
- d) IV va V Olimpiya oʻyinlari.

Birinchi qishki I Olimpiya oʻyinlari qachon oʻtkazilgan?

- a) 1924 y. Shamoni
- b) 1920 y. Antverpen
- c) 1928 y. Sankt-Morits
- d) 1932 y. Leyk-Plesid.

Olimpiya Xartiyasi nechta boʻlim va moddalardan iborat?

- a) 5 boʻlim 72 modda
- b) 5 boʻlim 64 modda
- c) 6 boʻlim 72 modda
- d) 4 boʻlim 50 modda

d) «Ginnes Rekordlari» kitobiga kirganligi uchun.

Olimpiya Oltin ordeni qaysi tashkilot tomonidan ta'sis etilgan?

- a) XOQ. b) YUNESKO. c) XSF d) BMT.

Qishki Olimpiya o'yinlari necha kun davom etadi?

- a) 12 kun b) 16 kun c) 20 kun d) 14 kun

Olimpiya harakatining ahamiyati nimadan iborat?

- a) milliy va halqaro sport uyushmalari tashkil topdi.
b) musobaqalar o'tkazildi
c) sport reklama qilindi
d) professional sport rivojlandi.

I Olimpiya o'yinlari dasturiga nechta sport turlari kiritilgan?

- a) 9 b) 10 c) 18 d) 24

1896-1912 yillarda o'tkazilgan Olimpiya o'yinlarining asosiy xususiyatlari?

- a) o'yinlarni tashkil etgan mamlakatlar jamoasi 1-o'rinni egallagan.
b) musobaqalar tashkiliy darajasi yuqori bo'lgan.
c) professional sport keng ommalashgan.
d) sport rekordlari ko'p bo'lgan.

Jahon talabalari sport musobaqalari qachon «Universiada» deb nomlandi?

- a) 1959 y. b) 1949 y. c) 1924 y. d) 1974 y.

XI- Olimpiya o'yinlarida kim eng yaxshi sportchi bo'lgan?

- a) Jeyms Ouens
b) Jonni Veysmyuller
c) Karolina Radke
d) Sharlotta Kuper

Olimpiya harakati a'zosi bo'lish uchun MOQga qanday talab qo'yiladi?

- a) XOQ tomonidan tan olinishi.
b) xavaskorlar sportini qo'llab-quvvatlash.
c) MOQ nizomi mavjudligi
d) olimpizm g'oyalariga rioya qilish.

Olimpiya harakatining rivojlanishi nechta bosqichdan iborat?

- a) 3 b) 4 c) 6 d) 2

Yozgi Olimpiya o'yinlari dasturiga olimpiya sport turi qanday aniqlanadi?

- a) sport turi 4ta qit'aning 75 ta mamlakatida keng tarqalishi shart
b) 5ta qit'a 70 ta mamlakatida keng tarqalishi shart
c) 4ta qit'a 80 ta mamlakatida keng tarqalishi shart
d) 3 qit'a 50 ta mamlakatida keng tarqalishi shart

Xalqaro Olimpiya Akademiyasi qachon tashkil etilgan?

- a) 1961 y. b) 1980 y. c) 1993 y. d) 2000 y.

Regional o'yinlarning asosiy vazifasi nimadan iborat?

- a) jahonning turli xududlarida olimpiya sport turlarini rivojlantirish.
b) ommaviy sportni rivojlantirish
c) nogironlar sportini rivojlantirish
d) professional sportini targ'ibot qilish.

d) tadbirkorlar.

MOQ qaysi tashkilot g'oyalarini amalga oshiradi?

- a) Xalqaro Olimpiya Qo'mitasining
- b) YUNESKOning
- c) Sport uyushmalarining
- d) BMTning.

Pyer de Kuberten "Sport qasidasi" she'rini qanday taxallus bilan imzolagan?

- a) G.Xoxrod, M.Eshbax
- b) Z.Shenker, G.Xoxrod
- c) E.Fuks, Z.Shenker
- d) D.Torp, M.Eshbax

XXIX Olimpiya o'yinlarining ramzi qanday ma'noni anglatadi?

- a) Beyjingga hush kelibsiz
- b) Xitoyga xush kelibsiz
- c) Olimpiya o'yinlariga xush kelibsiz
- d) Osiyoga xush kelibsiz.

?

- ✓ Birinchi Xalqaro sport federatsiyasi nechanchi yilda tashkil qilingan?
- ✓ Pyer de Kubertening Olimpiya o'yinlarini tiklashdagi asosiy faoliyatlari nimadan iborat edi?
- ✓ Xalqaro sport va olimpiya harakatini qaysi tashkilot boshqaradi?
- ✓ XOQ faoliyatida qanday xujjat asosiy xisoblanadi?
- ✓ VI, XII, XIII Olimpiya o'yinlari nima sababdan o'tkazilmagan?
- ✓ Olimpiya harakatining ahamiyati nimalardan iborat?

Adabiyotlar

- Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. Darslik. T., 2008
- Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. T., 2008.
- Djalilova L.A. Jismoniy tarbiya va sport tarixi. Uslubiy qo'llanma. T: 2013.
- Olimpiya bilimlari asoslari. O'quv qo'llanma. T., «Sharq», 2002.
- Niyozov I. Olimpiya sport o'yinlari. Uslubiy qo'llanma. T., 2006.
- Энциклопедия Олимпийского спорта. Под редакцией В.Н.Платонова. Киев, Олимпийская литература, 2004.
- Нормуродов А., Моргунова И. Олимпийские игры. Учебное пособие. Т., 2011.

**O'ZBEKISTON RESPUBLAKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONI TARBIYA INSTITUTI

L. A. DJALILOVA

**MARKAZIY OSIYODA ZAMONAVIY SPORT TURLARINING
TARGALISHI (XIX asr oxiri - XX asr boshlari)**

Ma'ruza 2 soat

Toshkent - 2015

O‘zbekiston Respublika Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2011 yil – sonli bo‘yruq‘i bilan tasdiqlangan namunaviy o‘quv dasturiga muvofiq ishlab chikildi.

Tuzuvchi:

Djalilova L. A., JTNvaU kafedrasining katta o‘qituvchisi.

Takrizchilar:

Kerimov F.A., pedagogika fanlari doktori, professor.

Xodjanov A.R., TIMI “Jismoniy tarbiya” kafedrasi mudiri, dotsent

O‘quv-uslubiy tavsiyalar Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati kafedrasining 2015 yil "____"_____dagi "____" - son yig‘ilishida muhokamadan o‘tgan va fakultet kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

MARKAZIY OSIYODA ZAMONAVIY SPORT TURLARINING TARGALISHI (XIX asr oxiri - XX asr boshlari)

XIX asrning oxiri-XX asrning boshlarida Markaziy Osiyoda zamonaviy sportning rivojlanishi. Maktab va gimnaziyalarda jismoniy tarbiya. Turkistonda ilk sport to'garaklari va jamiyatlarining tuzilishi.

O'zbekiston mustaqilligi sharoitida sobiq Ittifoq davrida nashr etilgan o'quv qo'llanmalar va turli manbalarni o'rganishda xolisona va tanqidiy yondashishni taqozo etmoqda. Milliy xususiyatlarimizni kamsitish, aholining jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishini ta'minlashda bir tomonlama yondashganlik hodisalari tanqidiy ravishda ifoda etilmagan. Sobiq ittifoq davrida Turkiston o'lkasidagi tarixiy voqeliklar ataylab buzib ko'rsatildi. Chunki chor Rossiyasining bu o'lkaga turli bahonalar bilan kirib kelishining asosiy sababi bosqinchilik edi. Rossiyaning bosqinchilik yurishi XIX asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi.

Tarixiy manbalardan ma'lumki, XVI asrdan – XIX asrning birinchi yarmigacha O'rta Osiyo hududi uchta xonlikka bo'lingan edi: Buxoro amirligi, Hiva va Qo'qon xonliklari. O'zbek xonliklaridagi ijtimoiy va davlat tuzumi feodal tuzumidan iborat edi. Bu davlatlarning boshqaruv shakli feodal monarxiyalardan iborat bo'lgan.

XVIII-XIX asrlarda xonliklarda qo'shinlar muntazam armiya tariqasida bo'lmasdan, balki asosan otliq navkarlardan iborat edi. Navkarlar xon xizmatkorlarining alohida toifasi bo'lib, soliqlardan ozod qilib qo'yilar va urush boshlanib qolgan taqdirda butun qurol-yaroqlari va o'zlarining jangovar otlari bilan kelib, viloyat hokimi yoki bekning qo'l ostida to'planishga majbur edilar.

Buxoro amirligida davlat boshqaruvi va qo'shin. Xonlikda hokimiyat huquqi chegaralanmagan amirlar ixtiyorida bo'lgan. Jamiyat hayoti shariat qonunlariga asoslangan holda shakllantirilgan edi. Xonlikda shayxulislom katta mavqega ega bo'lgan. U eng yirik ruhoniylar va sud ishlarining sardori hisoblanib, jamiyatning ma'naviy hayotini boshqargan. Undan keyingi o'rinda qozikalon (oliy sud) turgan. Shuningdek, qo'shin uchun alohida qozi tayinlangan.

Xonlikdagi qo'shin tuzilishiga doir ayrim ma'lumotlarga ko'ra, u asosan otliqlardan tashkil topib, markaz, o'ng va chap qanotlarga bo'lingan. Markaz harbiy qismining oldingi safida bayroqdor jangchilar turgan. Rus manbalarining ko'rsatishicha, xonlik qo'shinida misdan 13 ta kichkina to'p, yetarli darajada porox bo'lgan. XVIII asrning oxirgi choragiga doir ma'lumotlarga qaraganda, xon 10 ming kishi atrofida qo'shin to'plash

imkoniga ega edi. XIX asrning boshlarida cho'yandan yasalgan to'plardan foydalanilgan.

XIX asrning boshlarida yollanma askarlarning soni 19 ming kishiga borib, turli shahar va harbiy istehkomlarda harbiy xizmatni o'taganlar. XIX asrning o'rtalarida esa, harbiy qismlarning soni ancha oshib, to'plardan va miltiqlardan foydalanish nisbatan kuchayib bordi. Qo'shinda askarlarning soniga qarab yuzboshi va mingboshi singari harbiy lavozimlar mavjud edi. Umumiy qo'mondonlikni lashkarboshi ado etgan. Harbiy sarkardalarga qilgan xizmatlari uchun tanho yer tomorqalari tortiq qilingan, oddiy navkarlarga esa xizmatlari evaziga har yili bo'g'doy, kiyim-kechak va bir oz pul berilgan. Navkarlarning oti o'lib qolsa hazina hisobidan unga boshqa ot berilgan. Navkarlarning bir oz qismidagina pilta miltiqlar bo'lib, ko'pchiligi nayza va qilichlar bilan qurollangan edi. Hatto, XIX asrning boshlarida ham kamon o'qlar keng tarqalgan edi. Ba'zi navkarlarning temir yoki charm qalqonlari bo'lib, ular sovut kiyib olishardi.

XIX asrning boshlarida Buxoro amirligida 3600 ga yaqin navkar bo'lgan. Bu navkarlarning bir qismi professional jangchilar bo'lib, otish va nayza uloqtirishda mohir mergan bo'lganlar. Ular Buxoroning o'zida turar edilar.

Buxoroda muntazam qo'shinlar faqat XIX asrning 30-yillarida paydo bo'ldi va ular sarbozlar deb atalardi. 2 ming nafar sarbozlar o'ziga xos kalta, qizil forma mundir kiyib yurar, nayzali miltiq va to'pponchalar bilan qurollangan edilar. Sarbozlar oddiy xalq orasidan tanlab olinar edi. Har yili ularga harbiy yurish va qurolni ishlatish usullari o'rgatilardi. Sarbozlar qo'shini XIX asrning o'rtalarida 80 ga yaqin to'p bilan qurollangan va amirning asosiy kuchi hisoblangan. Sarbozlar shahar tashqarisida, qishloqda oilalari bilan birga yashar va xizmatdan bo'sh vaqtlarida o'z xo'jaliklari bilan shug'ullanardilar.

Urush vaqtida qamal va boshqa ishlarni bajarish uchun dehqonlardan yordamchi lashkarlar – qoracherik olinar edi. Bu majburiyat dehqonlar uchun juda og'ir edi.

Madaniy hayotda ham ancha ishlar qilingan. Xon saroyida nodir asarlarni o'z ichiga olgan kutubxonaning bo'lishi diqqatga sazovordir. Misol tariqida Abdulazizxon va Abdullaxonning kutubxonalarini ko'rsatish mumkin. Bu ilm-ma'rifat dargohida mohir xattotlar va musavvirlar ishlab nodir asarlarni tayyorlash va bezashga alohida ahamiyat berilgan. Adabiyot, tarix va boshqa fanlar sohasida qimmatli asarlar yaratilganligi ma'lum.

Xiva xonligida davlat boshqaruvi va qo'shin. Xonlik taxtida eng ko'p o'tirgan xonlardan biri Sayid Muhammad Rahim II (1865-1910) bo'ldi. Xonlikda davlat tuzilishi Buxoronikidan deyarli farq qilmagan. Xon huquqi chegaralanmagan holda davlatni boshqargan. Undan keyingi eng nufuzli lavozim vazir yoki qushbegi hisoblanib, soliqlarni to'plash va umuman xonning barcha topshiriqlarini bajarish bilan shug'ullangan. Shaharlarni hokimlar va ularning yordamchilari bo'lmish yuzboshilar va oqsoqollar idora qilganlar. Xonlik hayotida shayxulislom (oxun) va mufti salmoqli o'rin egallagan.

Xonlikning qo'shini asosan otliqlardan iborat bo'lib, unga lashkarboshi qo'mondonlik qilgan. Xiva xonligida otliq qo'shin bilan bir qatorda piyoda qo'shini ham bor edi, lekin otliq qo'shinlar piyoda qo'shinlarga qaraganda 8-9 baravar ko'p edi. Xiva xonligida 13 mingdan ko'proq otliq navkarlari bor edi. Navkarlarga qilgan xizmatlari evaziga suvli yerlar berilib, ular soliqlardan ozod qilinar edilar.

Askarlar tinchlik paytlarida dehqonchilik va boshqa kasblar bilan shug'ullanganlar. Bunday askarlikka yozilgan kishilar soni XIX asrning 30-yillarida 40 ming kishiga borgan. Askarlik xizmatidagilar soliqlardan va jamoa ishlaridan ozod etilib, har bir kishi yurishda qatnashganligi uchun 5 oltin tanga olgan. Xonning xohishiga ko'ra o'zini ko'rsatgan harbiy lavozimdagilar 10, 20, 50, 100 va undan ko'proq miqdorda oltin tanga olishgan. Biylarga 50 tangadan 100 tangagacha, yuzboshilarga 10 tangadan 20 tangagacha maosh tayinlangan.

Xon saroyida yaxshi qurollangan 1000 kishi xizmat qilgan. Qo'shinning asosiy qismi qilich, o'q-yoy va nayza bilan qurollangan. Oz miqdorda piltali miltiq va to'plar bor edi. Unda o'zbeklar bilan bir qatorda turkmanlar, qozoqlar va qoraqalpoqlar xizmat qilganlar. Xiva xonligining qo'shini harbiy texnika jihatdan ancha orqada edi.

Xonlikda madrasalar qurishga katta e'tibor qaratilgan. 14 madrasa bunyod etilgan. Mingdan ortiq masjidlar din va xalq xizmatida edi. Maktablarda ham hayot qaynagan. Madrasalarning ko'pligi savodxonlikning ancha yuqori darajada bo'lganligidan darak beradi. Xonlikda san'at sohasida ham olg'a siljishlar yuz berganligi haqida ma'lumotlar bor. Bu davrda Xiva xonligi uzoq va mashaqqatli yo'lga bosib, siyosiy tomondan ko'proq o'zaro chiqishmovchiliklar va qonli urushlar girdobida hayot kechirdi. XVIII asr va XIX asrning birinchi yarmida xonlikda birmuncha qulay sharoit yuzaga kelgan bo'lsada, lekin fanva madaniyatning izchillik bilan rivojlanishiga o'zaro yo'l urushlar yo'l bermadi.

Qo'qon xonligida davlat boshqaruvi va qo'shin. Qo'qon xonligidagi hokimiyatni boshqaruv tartiblari Buxoro va Xiva xonliklaridan deyarli farq qilmagan. Bu yerda ham xon cheklanmagan huquqga ega bo'lib, o'zining xohish-irodasiga ko'ra ish yuritgan. Qo'shinda mingboshi, beshyuzboshi, yuzboshi va o'n boshi lavozimlari bo'lgan. Uning muayyan qismi muntazam xizmatni o'tab, ko'pchiligi tinchlik paytida dehqonchilik, hunarmandchilik va boshqa ishlar bilan shug'ullangan. Harbiy xizmatni o'tovchilarga bir ot va egar-jabduq berilgan. Yuzboshi bir yilga – 147 so'm, ellikboshiga – 98 so'm, o'n boshiga – 65 so'm, oddiy sarbozga – 48 so'm haq to'langan. Viloyatlardagi qo'shin hokim tomonidan ta'minlangan, poytaxtdagisi hukumat zimmasida bo'lgan. Qo'shin qilich, nayza, piltali miltiq va to'plar bilan qurollangan bo'lib, harbiy mahorat ancha pastlashib ketgan edi. Ichki o'zaro to'qnashuvlar, ayniqsa, Buxoro xonligi bilan urushlar qo'shinning tinkasini quritgandi.

XIX asr davomida qimmatli tarixiy asarlar yaratildi. 1822-yili Mirza Qalandar Isfaragiy tomonidan «Shohnoma» asari nihoyasiga yetkazildi. Bu manbada xonlikning tarixiga doir qiziqarli ma'lumotlar keltirilgan.

Xonlikda maktab-madrasalarda savod chiqarish bilan birga diniy va qisman dunyoviy fanlar bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazilgan. Ularda ta'lim va tarbiya olgan kishilar orasidan mashhur shoirlar, olimlar yeishib chiqqan.

Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot va uchta xonlikda yuzaga kelgan salbiy o'zgarishlar ular o'rtasidagi aloqalarning uzilishi, o'zaro nizolar, tashqi kuchlarning ta'siri va ichki ziddiyatlar bilan bog'lik bo'lgan. XIX asr boshida yuz bergan ma'lum iqtisodiy jonlanish Afg'oniston, Eron, Xitoy, Misr va Rossiya bilan o'rnatilgan iqtisodiy aloqalarga borib taqaladi. Xonliklarda tashqi mamlakatlar bilan iqtisodiy va diplomatik aloqalarni rivojlantirish bilan birga adabiyot, san'at, tarix va boshqa muhim ijtimoiy fanlar, me'morchilik va hunarmandchilik sohalari ravnaqiga katta e'tibor berilgan.

Xonliklarning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotiga asketizm (yunoncha *askesis* - his-tuyg'ular ta'siri va dunyoviy hayot tarzidan voz kechish da'vatiga tayangan diniy tamoyil) diniy aqidalariga asoslangan musulmon dini katta ta'sir ko'rsatib kelgan. Xonliklarda ta'lim tizimi faqat diniy o'quv muassasalaridan iborat bo'lgan. Ta'lim muassasalarining asosiy turlariga boshlang'ich ma'lumot beradigan maktab hamda o'rta va oliy diniy ta'lim beradigan madrasalar kirgan edi. Madrasalarda talabalar diniy falsafa, arab tilining grammatikasi, musulmon huquqlari, mantiq ilmlarini o'rganishgan. Maktab va madrasalarda jismoniy tarbiya darslari bo'lmagan. Jismoniy mashq bajarish, hatto serharakat o'yinlar o'ynash ham ruhsat etilmagan.

Shunga qaramasdan, xalq o'zlarining milliy o'yinlarini tashkil qilishni davom ettirdi. Kurash, poyga, uloq, darbozlik, akrobatika, harakatli o'yinlar keng tarqaldi. Navro'z, hosil bayrami va boshqa udumlaiga bag'ishlangan xalq sayllari hamda katta to'ylarda polvonlarning bellashuvi, mohir chavandozlarning chaqqonligi, darboz o'yinlari, arqon tortishish, tosh ko'tarish kabi o'yin va namoyishlari hammani hayratga solar va juda qiziqarli bo'lgan.

Markaziy Osiyo hududida yashagan ajdodlarimizdan meros qolgan juda ko'p boy manbalar mavjud. Bunday tugamas boyliklar orasida jismoniy madaniyat alohida ahamiyat kasb etadi. Jismoniy madaniyat insonlarni bolalikdan sog'lom qilib o'stirish, ularning jismoniy va madaniy kamolotini ravnaq toptirishi, sog'lom turmush kechirish, mehnat qobiliyatini oshirish, uzoq umr ko'rishga ko'maklashuvchi muayyan faoliyatdir. Bunda ajdodlarimizning ov qurollarini yasash, tog', daryo, cho'llarda vahshiy hayvonlarni tutish uchun kuch-quvvat, epchillik, merganlikni o'rganganlar. Bunda otda turib kamondan o'q otish, nayza sanchish, kurashish, piyoda yugurish, to'siqlardan o'tish, an'anaviy urf-odatlar, ommaviy sayllarda harakatli o'yinlarni tashkil qilish kabi murakkab mashqlarni bajaiganlar. Turli janglarda bu qurollardan mohirona foydalanganlar.

Xalq o'z udumlari va an'analarida kurash, ot o'yinlari, qilichbozlik, darboz, poyga va turli harakatli o'yinlardan foydalanganlar. Bu tadbirlar

yoshlarni kuchli bo'lishi, Vatanni sevish, kasbni egallash va uddaburonlikka chorlagan.

Markaziy Osiyoda jismoniy tarbiya doimo an'anaviy hususiyatlarga ega bo'lgan. Jismoniy mashqlar empirik tarzda (yunoncha *empeiria* - tajriba yo'li bilan) vujudga kelgan va ilmga asoslanmagan bo'lsa ham, hamisha chuqur halq an'analarini o'zida saqlab kelgan. Jumladan, milliy jismoniy madaniyat asosini ifodalovchi jismoniy tarbiyaning milliy shakllari, vositalari va uslublari shakllantirilib borilgan.

Markaziy Osiyoda asosan kurash turlari va chavandozlik sport sifatida shakllangan bo'lib, musobaqalar halq bayramlari, milliy sayillar va turli tantanalarda tashkil qilingan. Askarlar harbiy-jismoniy tayyorgarligi milliy jismoniy tarbiya shakllari yordamida amalga oshirilgan va mamlakatni jasurona himoya qilish yo'lida ko'p asrlar davomida to'plangan tajribalar umumlashtirilgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida Toshkent, Samarqand va Farg'onada hukm surgan Turkiston general-gubernatorlik hududida jismoniy madaniyat rus madaniyatining tarkibiy qismi bo'lib kelgan va dastavval mahalliy milliy madaniyat bilan uzviy bog'liq bo'lmagan. Shu yillar davomida Turkistonda zamonaviy sport turlari joriy etilmay kelgan va mahalliy millatga mansub aholi tarkibidan etakchi sportchilar etishib chiqmagan. Turkiston general-gubernatori mahalliy millat vakillarining sport jamiyatini tuzishga qat'iy qarshilik qilgan.

XIX asr oxiri – XX asrning dastlabki yillari O'zbekistonda zamonaviy sport turlari kirib kelgan va keng tarqalgan. Bunda rus madaniyati bilan o'rnatilgan aloqalar jismoniy madaniyat va sport tizimida ham kuzatiladi.

Turkiston o'lkasi - O'zbekistonda jismoniy madaniyat va zamonaviy sport tizimining shakllanishi va rivoshlanish tarixini shartli ravishda quyidagi davrlarga ajratish mumkin:

- I. 1860–1890 yillar – ruslarning dastlab ilmiy ekspeditsiyalar tarkibida, keyin esa rus armiyasi bosqini oqibatida Turkistonga kelishi.
- II. 1890–1920 yillar – rus aholisini Turkistonga ommaviy ko'chib kelishi va ular tarkibida mavjud bo'lgan ko'plab ziyolilar va pedagoglarning mahalliy aholi o'rtasida rus madaniyatini shakllantirishlari.
- III. 1920–1950 yillar – O'zbekistonda sobiq ittifoq jismoniy tarbiyasi tizimiga asoslangan jismoniy madaniyat va sportni shakllanishi hamda rivojlanishi.

XIX asr oxiri – XX asrning dastlabki yillarida O'rta Osiyo hududlarida sport turlarining rivojlanishiga real imkoniyatlar paydo bo'lgan. Rus xalqini Turkiston o'lkasiga ommaviy ko'chib o'tishi, birinchidan zamonaviy sport turlarini rivojlantirishga imkon yaratgan bo'lsa, ikkinchidan mahalliy aholini jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishiga turtki bergan.

Turkistonda ishlagan ko'plab pedagog ziyolilar, ayniqsa ularning o'lkada muqim qolib faoliyat ko'rsatgan qismi avvalo Turkistonning yirik shaharlarida yashagan evropalik aholi, keyin mahalliy aholi jismoniy madaniyatini shakllanishiga hissa qo'shganlar. Bu davrda Turkiston o'lkasi

ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida ham sezilarli o'zgarishlar sodir bo'lgan: birinchidan, O'rta Osiyoga kapitalizmning kirib kelishi, turli banklar tarmoqlarini tashkil etilishi, zavod va fabrikalar, temir yo'llarni qurilishi, ikkinchidan - mahalliy ziyolilarning etishib chiqishi va milliy progressiv harakatning faollashishi o'lka aholisi bilimi va madaniyatini yanada o'sishiga sabab bo'ldi. Aynan shu davrda o'zbek halqi hayoti va turmushida madaniyat sohasiga doir yangiliklar tashviqiy-targ'ibiy nashr vositalari, jurnallar va kitoblar orqali aholi ongiga singdirila boshladi. O'lkada ko'plab sanoat va qishloq ho'jalik ko'rgazmalarining o'tkazilishi nafaqat iqtisodiy aloqalarning o'rnatilishiga, balki barcha halqlar madaniyatini o'zaro yaqinlashishiga asos bo'lgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston o'lkasida rus o'quv yurtlari tizimi yaratildi. 1875 yilda Toshkent, Farg'ona, Samarqand va boshqa shaharlarda gimnaziya tashkil etildi, lekin ularda mahalliy millat vakillarining foizi juda kam edi. Bu o'quv yurtlarining dasturida jismoniy tarbiya darslari umuman nazardan chetda kolgan edi. Hukumat halq ma'rifati to'g'risida g'amxo'rlik qilmas edi. Masalan, 1914 - 1915 yillarda Turkiston halq ta'limiga o'lka byudjetining 2,3%, harbiy politsiya apparatini ta'minlash uchun esa 86,7% ajratilgan. 1914 yilda Turkiston o'lkasida 160 ta maktab bo'lib, ularda 17 ming bola ta'lim olgan. Turkiston o'lkasidagi maktablarda jismoniy tarbiya muvaqqat bo'lib, hech qanday tizimga asos solinmagan, chunki jismoniy tarbiya va sport bo'yicha ishlab chiqilgan maxsus dasturlar bo'lmagan.

1890 y. Turkiston o'lkasining harbiy maktab va bilim yurtlarida gimnastika, qilichbozlik, otish va turli o'yin mashg'ulotlari o'tkazila boshlangan. Bu davrda Turkiston o'lkasidagi ayrim o'quv yurtlarida jismoniy tarbiya joriy qilishga birinchi marta urinib ko'rilgan. Biroq jismoniy tarbiya mashg'ulotlari muntazam o'tkazilmas edi, chunki o'qituvchilar, binolar va jihozlar etishmas edi.

XIX asr oxiri – XX asrning boshlarida Turkistonda milliy ziyolilarning ma'rifatparvar jadidchilik harakati (arabcha **jadid** – yangi) vujudga kelib, ular tomonidan yangi maqomga hos maktablar tashkil qilingan. Jadidchilar dasturi ta'lim tizimini islohot qilishga qaratilgan bo'lib, quyidagi vazifalarni o'z oldiga qo'ygan edi: yoshlarga amaliy ahamiyatga ega bo'lgan bilimlarni berish; ta'lim sohasida, musulmon maktablaridan farqli o'laroq, o'qitishning yangi zamonaviy shakllarini qo'llash. Yangi usul maktablarida o'rta asr individual o'qitishdan sinflardagi dars tizimiga o'tilgan. Sinflarda geografik haritalar, globuslar va boshqa ko'gazmali qurollar paydo bo'lgan, darslar orasida tanaffuslar kiritilgan, o'quvchilarni urib jazolash bekor qilingan.

Shunga o'hshash barcha o'zgarishlar katta ahamiyatga ega bo'lgan. Biroq bu maktablarda ham jismoniy tarbiya darslari muntazam o'tkazilmagan, faqatgina tanaffuslarda o'qituvchilar rahbarligida harakatli o'yinlar tashkil qilingan.

Abdulla Avloniy (1878-1934). Taniqli o'zbek pedagogi va olimi Abdulla Avloniy Toshkent shahrida, mayda hunarmand-to'quvchi oilasida

dunyoga kelgan. XX asr boshlarida O'zbekistonning ijtimoiy-siyosiy hayotida va pedagogik fikrlarning rivojida Abdulla Avloniy alohida o'rin egalladi, butun faoliyati davrida u o'z xalqiga xizmat qiladigan komil insonni yetishtirish, uning ma'naviyatini shakllantirishga alohida e'tibor bergan.

A. Avloniy «Usuli jadid» maktablari uchun 4 qismdan iborat «Adabiyot yohud milliy she'rlar» hamda «Birinch muallim», «Turkiy gulison yohud axloq», «Ikkinchi muallim», «Maktab gulistoni» kabi darslik va o'qish kitoblari yaratdi. «**Turkiy gulison yohud axloq**» asari axloqiy va ta'limiy tarbiyaviy asardir. Asarda insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonliklardan qaytaruvchi ilm-axloq haqida fikr yuritiladi.

Abdulla Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda quyidagi 4 bo'limga ajratdi: 1. «Tarbiyaning zamoni». 2. «Badan tarbiyasi». 3. «Fikr tarbiyasi». 4. «Axloq tarbiyasi». «Tarbiyaning zamoni» bo'limida tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini, bu ishga hammani: ota-ona, muallim, hukumat va boshqalarning kirishishi kerakligini ta'kidlaydi. «Al-hosil tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir» deb uqtiradi. Tarbiya xususiy ish emas, milliy, ijtimoiy ishdur. Har bir xalqning taraqqiy qilishi, davlatlarning qudratli bo'lishi avlodlar tarbiyasiga ko'p jihatdan bog'liq, deb hisoblaydi Avloniy.

Tarbiya zurriyot dunyoga kelgandan boshlanib, umrning oxiriga qadar davom etadi. U bir qancha bosqichdan – uy, bog'cha, maktab va jamoatchilik tarbiyasidan tashkil topgan. Avloniy tarbiyaning doirasini keng ma'noda tushuntiradi. Uni birgina axloq bilan chegaralab qo'ymaydi. U birinchi navbatda bolaning sog'ligi haqida g'amxo'rlik qilish lozimligini uqtiradi. Avloniyning fikricha, sog'lom fikr, yaxshi axloq, ilm-ma'rifatga ega bo'lish uchun badanni tarbiya qilish zarur. «Badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qumoq, o'qutmoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchli, kasalsiz jasad lozimdir».

A. Avloniy badan tarbiyasi masalasida bolani sog'lom qilib o'stirishda ota-onalarga murojaat qilsa, bolani fikr tomondan tarbiyalashda o'qituvchilarning faoliyatlariga alohida e'tibor beradi.

Abdurauf Fitrat (1886-1934). Abdurauf Abdurahim o'g'li Fitrat Buxoro shahrida tug'ilgan. «Fitrat» Abduraufning adabiy taxallusi bo'lib, bu so'z tug'ma tabiat, tug'ma iste'dod degan ma'noni anglatadi.

XX asr boshida butun Sharqda bo'lgani kabi Buxoroda ham ijtimoiy fikr taraqqiyotida jiddiy uyg'onish boshlanib, jadidchilik harakati keng yoyiladi. Amir istibdodining og'irligi Buxoro jadidlarini maxfiy jamiyat tuzishga majbur qildi. Buxoroda jadidlar «Yosh buxoroliklar» nomi bilan ish olib bordi. A. Fitrat mana shu harakatning rahbarlaridan biri edi. Yosh buxoroliklar o'z faoliyatlarining boshlarida yangi usuldagi maktablar ochib ularda boy hamda kambag'allarning bolalarini o'qitdilar.

Abdurauf Fitrat 1909-yili «Jamiyati hayriya»ning ko'magida Turkiyaga o'qishga ketadi. 1913-yil 4 yillik o'qishdan so'ng Fitrat Turkiyadan Buxoroga qaytib keladi. U Turkiyadan ilg'or qarashlar bilan qaytgan edi.

Fitrat 1916-yili «Oila» nomli falsafiy asarini yozadi. Fitrat 1922-23-yillarda Buxoro Xalq Respublikasidan Germaniyaga, Turkiyaga talabalar yuborish, u yerdagi ilg'or Yevropa ta'lim-tarbiyasi, ilm-fan, texnika sirlarini o'rganish, yangi Buxoro Xalq Respublikasi va Turkistonda maorif va madaniyatni rivojlantiruvchi mahalliy kadrlar tayyorlash tashabbuskori va tanlovchilaridan biri bo'ldi. Leningrad Davlat Dorilfununi 1924-yili Fitratga o'zbek va tojik mumtoz adabiyotlari namoyondalari to'g'risidagi tadqiqotlari uchun professorlik unvonini beradi.

A. Fitratning «Rahbari najot» asari ham to'la ravishda ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlanadi. Ayniqsa, asarning uchinchi bobi oila, bola tarbiyasi, axloq-odob mavzulariga bag'ishlangan bo'lib, bu masalalar hozirgi davrda ham katta ma'rifiy ahamiyatga egadir.

Fitrat ota-onaning vazifasi o'z bolalarini yetuk kishilar qilib tarbiyalashlari zarurligini, bunda ayniqsa, 3 tarbiyaga: 1. Jismoniy tarbiya – salomatlik, 2. Aqliy tarbiya – sog'lom fikrlilik, 3. Axloqiy tarbiya – axloqiy sano, ya'ni axloqiy poklikka e'tibor berish kerakligi ta'kidlangan.

Abdurauf Fitrat jismoniy tarbiyaga, kishining salomat va baquvvat bo'lib tarbiyalanishiga alohida ahamiyat bergan. U bolani tug'ilmasdan burun, ona qornidaligidanoq tarbiyani boshlash kerak, chunki shu 9 oy muddatda farzand ona qoni bilan tarbiyalanadi, deb uqtirgan. Keyinroq bola tug'ilgandan keyin Fitrat bolalarning toza havoda bo'lishlari, atrof, tabiat go'zalliklaridan estetik zavq ola bilishlariga ham ahamiyat beradi.

Fitrat bolalarning jismoniy tarbiyasida turli harakatli o'yinlar katta o'rin tutishini ham aytib o'tadi. Ota-onalarga o'z bolalarining shunday o'yinlar bilan mashg'ul bo'lishlarini ta'minlashlarini maslahat beradi. U bu o'yinlar orqali bolaga hayotni o'rgatish, aqliy va axloqiy tarbiya ham berish mumkin, asosiysi bolani jismonan chiniqtirish, deb biladi. Fitrat yana bolalarning sog'lom, jismonan yetuk bo'lishlari uchun tozalikning ahamiyati juda kattaligini tushuntirib, bolalarga shaxsiy gigiyena qoidalariga amal qilishni o'rgatishni alohida ta'kidlab o'tadi.

Abdurauf Fitrat bunday ta'lim va tarbiyani, bolalarga yaxshi sharoitlar yaratib, ularning salomatliklari va yashashlari uchun g'amxo'rlikni faqat jadid maktablari berayotganini, lekin hukmron doiralar bu maktablarga qarshi chiqish bilan birga ular olib borayotgan ilg'or ta'lim-tarbiya usullariga ham qarshi chiqayotganini, bu maktablarni kofir maktabi deb, ularni faoliyat ko'rsatishga qo'ymayotganini ko'rsatib o'tadi. Shu bilan birga, eski maktablarda buning aksi bo'lib, bolalarning salomatliklari, ularning jismonan chiniqishlari uchun hech qanday sharoitlar yaratilmaganligini gapirib o'tadi.

Mustaqillik, demokratiya, ozodlik g'yolari Fitratning butun faoliyati va barcha asarlari va maqolalarida bosh maqsad bo'lib qolganligi bilan hozirgi yoshlarimizga, ularning mustaqil O'zbekistonning rivojlantirishlarida ibrat-namunadir.

Jismoniy madaniyat va sport tarihi sohasidagi ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, XIX asr oxiri – XX asrning boshlarida hududda **zamonaviy sportning** kirib kelishi va rivojlanishi uchun imkoniyatlar paydo bo'lgan.

Turkiston o'lkasi shaharlarida ziyolilar tashabbusi bilan sport klublari va jamiyatlari tashkil qilingan. Sport seksiyalarida shug'ullanuvchilarning asosiy tarkibi harbiy ofitserlar, hizmatchi hodimlar va ziyolilardan iborat edi. Turkiston ziyolilari chet elda dunyoviy ta'lim olgan davrning eng ilg'or ma'rifatli kishilari edi. Ular horijiy davlatlar tajribasi bilan tanishuv hamda ma'rifiy faoliyat natijasida barkamol rivojlanishda inson uchun jismoniy tarbiyaning muhim o'rin egallashini anglab etganlar.

Bu davrda mahalliy aholi uchun yangi bo'lgan evropa madaniyatining asta-sekin kirib kelishi va madaniyatlarning o'zaro ta'siri Turkiston o'lkasining turli hududlarida sportni etarli darajada jadal rivojlanishiga turtki bo'lgan. Jumladan, velosportga qiziqish 1894 y. "Toshkent havaskor velosipedchilar jamiyati"ning (THVJ) tuzilishiga olib kelgan. Jamiyat o'zining nizomini va badallarni to'lash tartibini ishlab chiqqan.

1894 y. 18 sentyabrda shahar hiyobonidagi vaqtinchalik velotrekda velosport bo'yicha birinchi musobaqa o'tkazilgan. 1895 y. Samarqandda velosipedchilar to'garagi va musobaqalar tashkil etilgan. Ularning birinchi musobaqasi 1895 y. 4 iyulda harbiy bo'lim maydonida o'tkazilgan. Tomoshabinlarning pullik joylaridan yig'ilgan mablag' Samarqand bolalar uyiga O'tkazilgan.

1896 y. 16 aprelda THVJ majlisida Toshkentda velotrek qurish to'g'risidagi qaror qabul qilingan. Velotrek iyul oyida qurib bitirilgan va shu yilning 4 avgustida foydalanishga topshirilgan. Yangi trekda o'tkazilgan birinchi musobaqalarda 4 nafar o'zbek poygachilari ishtirok etgan.

1894-1912 yy. THVJ tashabbusi bilan tashkil qilingan turli musobaqalarda Rossiyaning professional sportchilari ham qatnashgan. Bu yillarda Toshkentga "Havo trekda uchish", "Iblis poygasi", "Velosipedda yong'in" va shunga o'hshash ko'rgazmali chiqishlar bilan professional poygachilar tashrif buyurganlar. Bu davrda jamiyat faoliyati asosan mahalliy zodagonlar, savdogarlar va yuqori harbiy unvon vakillari uchun ko'ngilochar tadbirlarni tashkil etishga qaratilgan bo'lsa-da, velosport rivojida progressiv rol o'ynaganini ta'kidlash mumkin.

1895-yil mashhur nemis polvoni Rippel Toshkentga kelib, sirkda o'z kuchi, mahoratini ko'rsatib, hamma tomoshabinlarni qoyil qoldirib yuradi. Uning og'irligi sakkiz yarim pud (133 kg.) bo'lib, sakkiz pudlik cho'yanni ikki qo'li bilan, 16 pudlik cho'yanni kifti bilan ko'tarib tomosha ko'rsatgan. O'sha paytlari Toshkentning Beshyog'och daha, Choqar mahallasida o'tgan Ahmad polvon Topilboy o'g'lining O'rta Osiyoda kurashib, yiqitmagan pahlavoni qolmagan edi. Mehmon Alimad polvonning dovrug'ini eshitib, u bilan kurashish istagini izhor etgan. Kim yiqilsa, «yonidan 50 so'm beradi», deb garovlashibdi. Shu yil 23 iyunda odamlar sirkda yig'ilishibdi. 28 yoshli Ahmad polvon egnida oq yaxtak, belida belbog' bog'lab o'rta chiqadi. «Kim yiqilib, mayib bo'lsa, o'z gardaniga» deb shart ham qo'yiladi. Rippel belida tasma belbog' bilan chiqadi. Ikki polvon bel tutib, o'rtada aylanadi. Sirkda shunday sukunat hukm surardiki, pashsha uchsa ham bilinardi. Ahmad polvonning «Yo pirim» degan nidosi eshitiladi. Shu lahzada yer larzaga

kelgandek tuyuldi. Charxpalak bo'lib tushgan Rippel yerda uzala tushib yotardi.

1904-yilda quvalik Xo'ja polvon Toshkentga kelib, «manman» degan polvonlami bitta qo'ymay yiqitib yurgan. Bu paytlar Ahmad polvon belida yarasi bilan betobroq edi. Nomus kuchlilik qilib, Xo'janing shashtini qaytarmasdan kurashga tushadi. Ahmad polvon Xo'janing belbog'idan ushlab, bir silkitib ko'kragiga bosdida, muallaq ko'tarib, maydonni aylandi, so'ngra uni sekin yeiga qo'yib: «Mehmonsiz, siyladim», degan. Ahmad polvonning olijanoblighi tomoshabinlar olqishiga sazovor bo'ladi. Ahmad polvon 1911-yil fransuz qoidalari bo'yicha o'tkazilgan klassik kurashda Germaniya chempioni Giber ustidan g'alaba qozondi. Bunga o'xshagan polvonlar O'zbekistonning deyarli barcha hududlarida juda ko'p bo'lgan.

1903 y. Toshkentda birinchi tennis maydoni paydo bo'lgan. Uning ko'rinishi juda oddiy va to'siqlarsiz bo'lgan. Butun shahar bo'yicha faqatgina bilim yurti o'qituvchisi cheh millatiga mansub Van Drachekda bir nechta tennis to'plari va raketkalari mavjud bo'lib, uning rahbarligida o'quvchilar tennis to'rini to'qib olishgan edi. Keyinchalik tennis Andijon, Buhoro, Qo'qon, Farg'ona shaharlarida ommaviylashgan. XX asrning 30-yy. tennisning rivojlanishiga Moskva shahridan kelgan mutaxassislar katta yordam berganlar.

1904 y. "Toshkent gimnastika va jismoniy mashq havaskorlari jamiyati", 1906 y. esa "Sokol" ("Lochin") engil atletika guruhi tashkil topgan. 1906-yildan boshlab O'rta Osiyoda futbol rasmiy ravishda tarkib topa boshlaydi.

1908 y. Turkistonda professional kurash bo'yicha chempionat o'tkazilgan edi. Bu chempionatda jahonning taniqli kurashchilari rossiyalik Ivan Poddubniy, Ivan Zaikin va b. ishtirok etganlar. Musobaqalar kurashning uch turidan iborat bo'lgan: o'zbek kurashi, rus belbog'li kurashi va frantsuz kurashi.

1909 yilda bu musobaqalarda Rossiyadan Matyushenko va Sokolov, Ispaniyadan Karlos, Frantsiyadan Strobans, Kavkazdan Chuyanidze, Germaniyadan Paulb Ban ishtirok etganlar. 1910 yilda rossiyalik Ivan Lebedev tomonidan tashkil etilgan frantsuzcha kurash musobaqalarida Frantsiya chempioni Shevalye, Turkiya chempioni Qoraahmad ham qatnashganlar. Ular bilan mahalliy polvonlar Ahmad, Azim Ho'ja, Haydar Ali, Abdurahmon Vohitov, Toji Aglaev kurash tushganlar.

1909 y. Toshkentda atletika jamiyati tashkil qilingan. Unung asoschilaridan biri Nikolay Gorizdro og'ir atletikada rekordchi sifatida tanilgan edi. Shu davrlarda Toshkentda dastlabki tennis musobaqalari o'tkazila boshlagan. O'lkamizning ilk tennischi sportchilaridan biri Polina Karfung bo'lgan.

1910 y. Samarqandda – ovchilar jamiyati, Andijonda – "Diskobol" jamiyati tuzilgan. O'sha yili Toshkent va Farg'ona shaharlarida yugurish, sakrash va uloqtirish, atletizm va b. havaskor to'garaklar tashkil topgan edi. 1911-yildan boshlab esa Farg'ona, Toshkent, Samarqand, Andijon, Qo'qon va

boshqa shaharlarda turli xil musobaqalar, o'zaro futbol uchrashuvlari o'tkaziladi.

1911 y. Toshkentda "Okrug gimnastika-qilichbozlik maktabi" ochilgan va unda qilichbozlik, snaryadlar ustida gimnastika bo'yicha instruktorlar tayyorlangan. 1912 y. esa o'quv yurtlari uchun jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlaydigan birinchi gimnastika va harbiy saf kursi ochilgan. Bu maktabda 1912 y. eng yirik saralash musobaqalari o'tkazilib, Stokgol'mda bo'ladigan V Olimpiada o'yinlarida Rossiya jamoasini to'ldirish uchun Turkistondan eng yahshi sportchilar tanlab olingan edi.

1911-1912 yy. Farg'ona va Qo'qonda birinchi futbol jamoalari tashkil qilingan. Keyingi yillarda Turkistonning boshqa shaharlarida ham futbol jamoalari tuzilib, Toshkent, Farg'ona, Samarqand, Andijon va Qo'qon jamoalari o'rtasida shaharlararo uchrashuvlar o'tkazilgan.

1913 y. Turkiston o'lkasida eng yirik sport jamiyati – "Toshkent havaskor sportchilar jamiyati" tuzilgan edi. Jamiyatda futbol, yengil atletika, tennis bo'limlari mavjud edi.

1915-1916 yy. Toshkent gimnaziyasida Turkistondagi birinchi skaut (inglizcha *scout* – izquvar) guruhlariga asos solingan. Skautlar saf yurish tayyorgarligi bilan shug'ullangan, harakatli o'yinlar, sayrlar tashkil qilganlar. Ta'kidlash joizki, turli sport o'yinlarini targ'ibotchilari qatorida Toshkent, Farg'ona va Turkiston o'lkasining boshqa shaharlariga yozgi ta'tilda kelgan peterburglik talabalar bo'lgan. Ular futbol, engil atletika va boshqa sport turlari bo'yicha musobaqalarning tashqilotchilari ham edilar.

Sport tobora ommalashib borayotganligi sababli sportchilarni tayyorlash uchun ustozlar yetishmasligi juda sezildi. 1915 yilda Toshkentda gimnastika o'qituvchilari tayyorlash bo'yicha birinchi kurs ochildi.

1916 yilda «Sport safarbarligi» degan tashkilot ish boshlaydi. Bunga gimnaziya, seminariya, real bilim yurti, kommersiya va hunar bilim yurtlarining talabalari bir oy muddatga safarbar etilar edi. Harbiy qo'shinlar uchun mo'ljallangan jismoniy tarbiya dasturi bu kursda qo'llanilgan. Buning asosiy maqsadi yoshlarni harbiy- jismoniy tayyorlash va ko'rikdan o'tkazish bo'lgan.

1918 y. Toshkent halq universitetida engil atletika, gimnastika, futbol va suzish to'garaklari tashkil etilgan. 1920 y. Toshkentda shifokorlar mablag'i hisobidan davolash muolajalari maqsadida solyariy va 15-metrli suzish havzasi qurilgan. O'zbekistondagi birinchi 800 nafar shug'ullanuvchilardan iborat suzish maktabi ham aynan shu erda tashkil qilingan. 1927 y. Toshkent yaqinida birinchi 50-metrli suv havzasining qurilishi O'zbekiston sport hayotidagi katta voqealardan biri bo'lgan edi. O'sha yilning yozidayoq unda Samara shahri suzuvchilari bilan shaharlararo uchrashuv o'tkazilgan.

1920 y. Toshkentda 15ta sport tashkiloti tuzilgan edi. 1923 y. Turkistonda 70 dan ortiq turli hil sport tashkilotlari, jumladan 24ta sport klubi, 17ta jismoniy tarbiya to'garaklari, 14ta skaut guruhlari, 15ta sport bo'limlari tuzilgan edi.

XX asrning 20-yy. O'zbekistonda zamonaviy sport turlaridan birinchi yirik kompleks musobaqalari – O'rta Osiyo olimpiadasi va Umumo'zbek spartakiadasi o'tkazilgan.

Xalq Universiteti huzurida jismoniy madaniyat to'garaklari tashkil etildi. Ularda suzish, yengil atletika, gimnastika bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazildi hamda futbol jamoasi tuzildi. «Sokol», «Sever» kabi gimnastika jamiyatlari mavjud edi.

O'sha davrdagi yoshlar ittifoqi va sport to'garaklari rahbarlarining tashabbusi bilan 1920 yilda O'rta Osiyo olimpiadasi o'tkazildi. Unda poyga, gimnastika, yengil atletika, og'ir atletika, futbol, o'q otish kabi turlar bo'yicha bahslar bo'ldi.

Turkiston umumta'lim boshqarmasi huzurida jismoniy madaniyat Markaziy Kengashi tuzildi. Uning maqsadi barcha jismoniy madaniyat tashkilotlarini birlashtirish va mehnatkashlarni jismoniy jihatdan tarbiyalash ishlariga yordamlashish edi. 1921 yilda II O'rta Osiyo olimpiadasi bo'ldi. Unda yengil atletika, og'ir atletika (boks, kurash, shtanga), basketbol, gimnastika, futbol va shaxmat bo'yicha sportchilar musobaqalashishdi.

1922 yilda Toshkentda maktablarga qarashli 2 ta sport maydonchasi bo'lib, ularda 2 ming kishi sport turlari bilan shug'ullangan. Turkiston o'lkasi bo'yicha 4 ming 797 jismoniy madaniyatchi bo'lib, shundan 382 tasi xotin-qizlar edi. Mahalliy millat sportchi xotin-qizlari esa deyarli yo'q edi. O'lka jismoniy madaniyat Kengashi hisobida 2 ta gimnastika zali, 34 ta sport maydonchasi mavjud edi.

1924 yilga kelib, Turkistonda jismoniy madaniyatchilar soni ancha ko'paydi. Toshkent va Sirdaryo viloyatlarida 48 ta sport to'garagi bo'lib, ularda 3500 kishi shug'ullangan.

1924 yilda umumturkiston olimpiadasi tashkil etildi. Unda Sirdaryo, Farg'ona, Samarqand va boshqa viloyatlarning sportchilari ishtirok etdi. Sirdaryo viloyati g'oliblikka erishdi.

1924 yil 27-oktabrda O'zbekiston sovet respublikasi tashkil qilingan edi. O'sha davrda barcha ishlarga ittifoq miqyosidagi idoralar, tashkilotlar tomonidan ko'rsatma berilar edi. Shu sababli 1918-1924-yillarda asosan, Toshkent, Samarqand, Qo'qon, Buxoro shaharlaridagi temiryo'l ishchi xodimlari, zavod-fabrikalari, ba'zi bir rus maktab yoki gimnaziyaalarida sport klublari tashkil etilgan edi. U joylarda futbol, boks, velosiped, yengil atletika kabi sport turlari bo'yicha to'garaklar tashkil etilib, musobaqalar uyushtirilar edi. Tarixiy manbalarning tasdiqlashicha, bu musobaqalarda mahalliy millat vakillari deyarli ishtirok etishmagan.

1923 yilda «Dinamo» sport jamiyatining tashkil qilinishi Samarqand va Toshkent shaharlarida turli o'yin maydonlari, ayniqsa, «Dinamo» o'yingohlarining qurilishiga (1925—27 y.) asos soldi. Shu sababdan, mahalliy millat vakillari ham rus xalqi olib kelgan futbol, voleybol, sakrash, yugurish, granata uloqtirish mashqlari bilan shug'ullanadi. Mahallalarda terma jamoalar tuzilib dam olish kunlari, bo'sh vaqtlarda o'zaro musobaqalar uyushtirish odat bo'lib qoldi.

1927 yilda 1-Umumozbek spartakiadasi tashkil qilinib, futbol, yengil atletika, kurash, gimnastika kabi sport turlari bo'yicha terma jamoalar tayyorlandi.

O'zbekiston sport vakillari 1928 yilda Moskvada 1-Butunittifoq spartakiadasida qatnashdi. Bunda O'zbekistondan 193 sportchi ishtirok etib, bulardan 44 kishi mahalliy millat sportchilari edi. O'sha davrlarda respublikada, uning joylarida jismoniy madaniyat va sportni tashkil etish, uni aholi o'rtasida targ'ibot qilish ishlarida S.S.Asfandiyorov - O'lka fizkultura Kengashi raisi, Xidiraliyev - Turkiston Markaziy Ijroiya komitetining raisi, Testeles N.M. kabi boshliqlar katta faoliyat ko'rsatdilar. Shuningdek, ittifoq va respublika partiya va hukumatining qator qarorlari (1925, 1929, 1930) jismoniy madaniyat harakatini rivojlantirish, unga rahbarlik qilish yo'llarini takomillashtirishga katta yo'l ochib berdi. 1929 yil Qo'qonda 1 jismoniy madaniyat milliy bayrami bo'lib o'tadi. Unda kurash bo'yicha polvonlar ko'rigi tashkil etiladi.

Sovet mustamlakachiligining dastlabki yillarida (1917-1924) Turkiston Respublikasida hozirgi zamon sport turlari shakllandi. Markaziy Osiyoda, O'zbekiston sovet respublikada (1924 y.) o'quv yurtlarini tashkil qilish, yoshlarni kasbga tayyorlash, ishchi yoshlarning salomatligini yaxshilash hamda ularni sportga jalb etishda ancha ilg'or tajribalar to'plandi.

TEST SAVOLLARI

Markaziy Osiyoda turli bellashuvlar qanday tadbirlarda tashkil qilingan?

- a) xalq bayramlari, milliy tantana va marosimlarda.
- b) siyosiy tadbirlarda
- c) ma'arakalarda
- d) sayohatlarda

Buxoro, Xiva, Qo'qon xonliklari qo'shinida askarlar qanday nomlangan?

- a) navkar b) sipoh c) askar d) otliq

Abdulla Avloniy qaysi asarida jismoniy tarbiya masalalarini yoritgan?

- a) «Turkiy guliston yohud axloq».
- b) «Muallimi soniy»
- c) «Maktab gulistoni»
- d) «Usuli jadid».

A.Avloniy bola tarbiyasini nechta bo'limga ajratgan?

- a) 4 b) 2 c) 6 d) 5

Abdurauf Fitrat qanday jismoniy tarbiya vositalarini tavsiya etgan?

- a) harakatli o'yinlar
- b) chiniqtirish
- c) gimnastika
- d) suzish.

Markaziy Osiyoga zamoaviy sport turlari nechanchi asrda kirib kelgan?

- a) XVIII asrda.
- b) XIX asr oxirida.

c) XX asr o'rtalarida. d) XXI asrda.

XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida qaysi sport jamiyati eng yirik bo'lgan?

- a) «Toshkent xavaskorlar sport jamiyati»
- b) «Toshkent xavaskor velosipedchilar jamiyati»
- c) «Mehnat» sport jamiyati
- d) «Spartak» sport jamiyati

Turkiston o'lkasida birinchi boks maktabini kim tashkil qilgan?

- a) S.L.Jakson
- b) T.Aglayev
- c) R.Riskiev
- d) A.Zokirov

Turkiston o'lkasida birinchi futbol jamoalari nechanchi yilda tuzilgan?

- a) 1912 y. b) 1922 y. c) 1934 y. d) 1956 y.

?

- ✓ Buxoro, Xiva, Qo'qon xonliklari qo'shinida askarlar qanday nomlangan?
- ✓ Markazy Osiyoga zamoaviy sport turlari nechanchi asrda kirib kelgan?
- ✓ Markaziy Osiyoda turli bellashuvlar qanday tadbirlarda tashkil qilingan?
- ✓ Turkiston o'lkasida jismoniy tarbiya va sport bo'yicha qanday muhim tadbirlar o'tkazilgan?
- ✓ Turkiston o'lkasida birinchi boks maktabini kim tashkil qilgan?
- ✓ Turkiston o'lkasida birinchi futbol jamoalari nechanchi yilda tuzilgan?
- ✓ Abdulla Avloniy qaysi asarida jismoniy tarbiya masalalarini yoritgan?
- ✓ Abdurauf Fitrat qanday jismoniy tarbiya vositalarini tavsiya etgan?

Adabiyotlar

Karimov I.A.. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. - T.: 1998.

Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. T.: 2008.

Buyuk va muqaddassan, mustaqil Vatan. Ilmiy ommabop risola. T.: 2011.

Karimov I.A. O'rta asr Sharq mutafakkirlari va olimlarining jahon sivilizatsiyasidagi o'rni va ahamiyati. Xalqaro anjumanda so'zlagan nutqi. 16 may 2014 y.

Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. T.: O'qituvchi, 1992.

Ziyoyev H. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash. T.: Sharq, 1998.

Yoldoshev J., Xasanov S. Jadid tarbiyashunosligi asoslari. T.: 1994.

Karimov Sh. O'zbekiston tarixi va madaniyati. T.: O'qituvchi, 1992.

Xoshimov K. Pedagogika tarixi. T.: "O'qituvchi", 1996.

Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. T.: 2008.

O'zbekiston tarixi. T.: "Sharq", 2004.

**O'ZBEKISTON RESPUBLAKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONI TARBIYA INSTITUTI

L. A. DJALILOVA

**O'ZBEKISTONDA 1917-1991 YILLARDA
JISMONIY TARBIYA VA SPORT**

Ma'ruza 2 soat

Toshkent - 2015

O‘zbekiston Respublika Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2011 yil _____ – sonli bo‘yruq‘i bilan tasdiqlangan namunaviy o‘quv dasturiga muvofiq ishlab chikildi.

Tuzuvchi:

Djalilova L. A., JTNvaU kafedrasining katta o‘qituvchisi.

Takrizchilar:

Kerimov F.A., pedagogika fanlari doktori, professor.

Xodjanov A.R., TIMI “Jismoniy tarbiya” kafedrasi mudiri, dotsent

O‘quv-uslubiy tavsiyalar Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati kafedrasining 2015 yil "_____"_____dagi "_____"_____ - son _____yig‘ilishida muhokamadan o‘tgan va fakultet kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

O'ZBEKISTONDA 1917-1991 YILLARDA JISMONIY TARBIYA VA SPORT

O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni rivojlanish xususiyatlari (1951-1991y). Sovetlar davrida jismoniy tarbiya va sport tizimi. Jismoniy tarbiya bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash. Mehnat va o'quv muassasalarida jismoniy tarbiya va sport. Sport inshootlarini kurish. Respublika va Butunittifoq spartakiadalari. O'zbekiston sportchilarining xalqaro uchrashuvlari va yutuqlari.

Yangi sovetlar Ittifoqi davlati tuzildi. Davlatni mustahkamlash va ruslarning mavqeini yanada oshirish maqsadida harbiy-jismoniy tayyorgarlik ishlari kuchaytirildi. Bunda eski mutaxassislardan foydalanish va yangi kadrlar tayyorlash ishlari tez amalga oshirildi. Buning yana bir sababi shundaki, 1918-yil fuqarolar urushi boshlandi. Shu sababdan, 1918-yilning aprelidan boshlab harbiy majburiy ta'lim (Vsevobuch) e'lon qilindi. Unda faqat harbiy tayyorgarlikka emas, balki jismonan sog'lom aholini majburiy ravishda o'qitish amalga oshirildi.

1919 yil aprelda jismoniy tarbiya, sport va chaqiriqqa tayyorgarlik bo'yicha I Umumrossiya syezdi (qurultoy) o'tkazildi. 1920 yil avgustda davr talablari asosida Vsevobuch tarkibida Jismoniy tarbiya oliy kengashi (VSFK) ta'sis etildi. Uning raisi etib N.I.Podvoyskiy (1880-1948) tayinlandi. Mamlakatda jismoniy tarbiya va sportning tarkib topishi, shakllanishi va rivojlanishida uning xizmatlari kattadir.

1918 yil Moskvada va 1919 yil Petrogradda jismoniy tarbiya institutlari tashkil etildi. Shu yillarda maktablarda jismoniy tarbiyani tashkil etish ishlari amalga oshirildi. Tarixiy ma'lumotlarga qaraganda, 1918 yilda sport klublarida 38 ming kishi a'zo bo'lib, ular sport turlari bilan shug'ullanishgan. 1920 yilga kelib esa ularning soni 143,5 mingga yetadi. Undan tashqari 1,5 mln. kishi harbiy chaqiriq mashg'ulotlarida shug'ullangan.

Rossiya Xalqaro Olimpiya qo'mitasi a'zosi sifatida Olimpiya o'yinlarida qatnashib kelgan edi. Ko'p joylarda «Olimp», «Olimpiya», «Olimpiyachi» kabi sport klublari vujudga kelgan edi. Lekin inqilobdan keyin siyosiy voqealar va davlat tizimi o'zgarishi tufayli XOQ tarkibidan chiqarildi.

Fuqarolar urushining tugashi tufayli Vsevobuch tarkibidagi Jismoniy tarbiya oliy kengashi ham 1921 yilda tugaydi. Uning o'rniga yoshlar ittifoqi (komsomol) va kasaba uyushmalari ittifoqi jismoniy tarbiya va sportga rahbarlik qila boshladi. Shu tufayli yoshlar ittifoqi «Chumoli» («Muravey»), «Spartak», «Yoshlar fioti» kabi sport jamiyatlarini tuzadi.

Yoshlar ittifoqining tashabbusi bilan Butunrossiya Markaziy ijroiya qo'mitasi (VSFK) 1923 yil 27 iyunda «Jismoniy tarbiya va Oliy Kengash»ni

tuzishga qaror qabul qildi. Oliy kengashga sog'liqni saqlash komissari I.A.Semashko (1874-1899) tayinlandi. Kengashning zimmasiga ilmiy, o'quv va tashkiliy faoliyatlarni muvofiqlashtirib olib borish yuklatildi. Shu yili «Dinamo» jamiyati ham tashkil etildi.

Mamlakatda jismoniy tarbiya va sport ishlarini rivojlantirishda turli-tuman usullardan foydalanish zaruriyati vujudga keldi. Bu sohada partiya va hukumatning maxsus qarorlari (1925, 1929 va h.k.) ham qabul qilindi. Shu qarorlar asosida mavjud bo'lgan sport to'garaklari o'miga sport seksiyalarini (sho'ba) tashkil etish tavsiya etildi. Lekin bu tajribalar hayotda juda sekin amalga oshirildi.

1928 yil avgustda Umumittifoq I spartakiadasi Moskvada o'tkazildi. Unda barcha ittifoqchi respublikalar va ba'zi bir chet mamlakatlarning sportchilari ishtirok etdi. 7225 qatnashchi orasida 600 dan ortiq inglizlar, argentinalik, germaniyalik, norvegiyalik, urugvaylik, finlyandiyalik, fransiyalik, chexiyalik sportchilar bor edi. Ikki hafta davomida yengil atletika, gimnastika, kurash, o'q otish, gorodki, eshkak eshish va boshqa sport turlari bo'yicha musobaqalar davom etdi. Umumiy yakunlar bo'yicha spartakiadada Rossiya - birinchi, Ukraina - ikkinchi, Belorussiya - uchinchi, O'zbekiston - to'rtinchi, Kavkazorti - beshinchi va Turkmaniston - oltinchi o'rinni egallashdi.

1929 yildan boshlab «Umumittifoq jismoniy tarbiya ikki haftaligi» kasaba uyushmalari tomonidan o'tkazila boshladi va bunda qishloq sportchilarining ham ishtiroki amalga oshirildi.

Partiya va hukumatning 1929-yil 23-sentabr hamda 1930 yil 1aprel qarorlariga asosan mamlakatda jismoniy tarbiya va sport ishlariga rahbarlik qilish tartiblari kuchaytirildi. Markaziy Ijroiya qo'mita (MIQ) tarkibida Butunittifoq jismoniy tarbiya kengashi tashkil etildi.

Yangi Konstitutsiya qabul qilinishi (1936) bilan bu kengash «Butunittifoq jismoniy tarbiya va sport bo'yicha qo'mita»ga aylantirildi.

1930 yildagi anjumanga asosan klublar tizimidan jismoniy tarbiya ishlab chiqarishga yo'naltirildi. Yangi ishchilar sport klublari o'rniga jismoniy tarbiya jamoalari (kollektivi fizkulturi) tuzila boshladi. Bunda «Har bir jismoniy tarbiyachi ilg'or, har bir ilg'or - jismoniy tarbiyachi» shiori keng tarqaldi.

1935-1936 yillarda ko'ngilli sport jamiyatlari tashkil etila boshlandi. «Dinamo» (1923), «Spartak», «Lokomotiv», «Krasnoye Znamena» (1935) jamiyatlarining ilg'or tajri- balariga tayanib, Kasaba uyushmalari Markaziy Kengashi qaroriga asosan 64 ta ko'ngilli sport jamiyatlari (DSO) vujudga keldi.

30-yillardagi jismoniy tarbiya va sport rivojlanishining muhim tomonlaridan biri siyosiy va davlatni himoya qilish tarafiga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

1930 yil Butunittifoq yoshlar tashkilotining (komsomol) tashabbusi va bevosita ishtiroki bilan «SSSR mehnat va mudofaasiga tayyor» (GTO) jismoniy tarbiya majmui tashkil etildi. 1931 yilda jismoniy madaniyat Oliy

kengashi GTO majmuining I bosqichi va 1933-yilda II bosqichini tasdiqladi. 1934 yilda esa BGTO («Bud gotov k trudu i oborone») majmui bolalar uchun ishlab chiqildi va tasdiqlandi.

Bu uch bosqichli jismoniy madaniyat majmuida asosan, barkamollik va salomatlik yo'nalishlari mujassamlanib, sovet jismoniy tarbiya tizimining asosini tashkil etdi. Shu sababdan, barcha joylarda bu majmuaning talablari hamda me'yorlarini bajarishga bo'lgan qiziqish, intilish kuchaytirildi.

1940 yilda bu majmua yangidan qabul qilindi. Bunda majburiy va tanlov tartibiga imkoniyat berildi. Majburiy turlarga: gimnastika mashqlari, to'siqlarni oshib o'tish, suzish, chang'i sporti, yugurish, o'q otish, gigiyenik bilimlar asosini va jismoniy tarbiya tizimini bilish talab qilib qo'yildi.

Tanlab olish turlarida 7 guruh mashqlar tavsiya etildi. Bunda kuch, tezlik, chidamlilik, epchillik, botirlik va qat'iylik kabi sifatlarni, himoya va hujum, uloqtirish hamda otish usullarini rivojlantiruvchi mashqlar ko'zda tutildi.

1929 yilda xalq komissarligi maktablarda 2 soatlik jismoniy tarbiya darslarini joriy etgan edi. Shu bilan birga bolalar sport maktablarini tashkil etish haqida qaror qabul qilgan edi. «Dinamo», «Spartak» sport jamiyatlari tarkibida sport maktablari tashkil qilingan.

1937 yilda 200 dan ortiq bolalar sport maktablari mavjud edi. Maktab o'qituvchilari va oliy o'quv yurtlari talabalarining umumittifoq sport musobaqalari tashkil qilindi.

Sovet jismoniy tarbiya tizimining ilmiy asoslari tobora rivoj topa boshladi. 1925, 1927, 1929 yillarda o'tkazilgan Butunittifoq ilmiy anjumanlarning xulosalari shuni ko'rsatdiki, jismoniy tarbiya tizimini ilmiy asoslashni yanada takomillashtirish kerak edi. Aksariyat ko'pchilik olimlarning diqqat-e'tibori hamon shug'ullanuvchilar ustidan tibbiy nazorat o'tkazib borishni yanada yaxshilashga qaratildi. Sportchilarning mushaklari rivojlanishi, yurak, o'pka va boshqa a'zolarining funksiyalari ustida bir qator olimlar tomonidan katta tadqiqotlar o'tkazishdi. GTO (MMT) jismoniy madaniyat majmui va sport turlarining tayanch, sog'lomlashtirish va tarbiyaviy jarayonlarini hal etishga qaratilgan tadqiqotlar ham paydo bo'ldi.

Havaskorlik jismoniy tarbiya harakatida Butunittifoq ko'rik-tanlovlar o'tkazib borildi. Bunda markaziy shaharlar, sport jamiyatlari, sport klublari, jismoniy madaniyat jamoalari kengashlarining ilg'or tajribalarini ommalashtirish an'anaga aylandi. «Dinamo», «Spartak» va boshqa sport jamiyatlari juda katta tadbirlar o'tkazib, g'oliblikni qo'lga kiritdi, shu asosda hukumatning medal va yorliqlariga sazovor bo'ldi.

1932 yilda Butunittifoq kasaba uyushmalarining I spartakiadasi o'tkazilib, unda 3850 kishi qatnashdi. 1935-1937 yillarda yagona Butunittifoq sport tasnifi ishlab chiqildi va hayotga tatbiq etildi, bu esa sport maktabining asosiga aylandi. Shu sababdan, u yoshlarning sport tayyorgarligini oshirishning yagona tamoyili bo'lib xizmat qila boshladi. Keyinchalik bu tasnif qayta ishlab chiqilib, u ancha takomillashtirildi va o'z ichiga 34 sport turini oldi.

1937 yilda birinchi marotaba jismoniy tarbiya xodimlarining Butunittifoq namoyishi o'tkazildi. U har to'rt yilda o'tkazishga mo'ljallandi. 1939 yil 27 mayda «Xizmat ko'rsatgan sport ustasi» unvoni ta'sis etildi. 1939 yildan boshlab hukumat qarori asosida Butunittifoq jismoniy tarbiya xodimlari kunini o'tkazish odatga aylandi.

1940 yilda bu bayramga bag'ishlab o'tkazilgan tantanalarda mamlakatdagi 62 ming jismoniy madaniyat jamoasida 5.3 mln. kishi jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanayotganligi aytib o'tilgan. Bu davrda 6 ta institut va 25 ta texnikum jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini tayyorlashda faoliyat ko'rsatdi. Shuningdek, 378 stadion, 70 mingdan ortiq katta va kichik sport zallari qurildi.

30-yillarning qatag'oni (repressiya) sportni ham chetda qoldirmadi. Sport rahbarlari, yirik pedagog-olimlar begunoh jazolandi. Ular orasida Butunittifoq jismoniy madaniyat kengashi raisi A.K.Antipov, Butunittifoq jismoniy madaniyat va sport qo'mitasi raisi I.I.Xarchenko, Qizil sport internatsionalining Sovet sho'basi (seksiya) raisi M.S.Kedrov, Markaziy jismoniy tarbiya institutining rektori A.A.Zigmund va boshqalar bor edi.

Ikkinchi jahon urushidan oldingi 10 yillik davrda sovet sportchilarining xalqaro miqyosidagi obro'-e'tibori ancha oshdi. Sportchilarning yuqori natijalari va ommaviy

sport tadbirlari jahonga tarqala boshladi. Bu esa sport tashkilotlarining xalqaro aloqalarini ta'minladi va ularni rivojlantirishga katta xizmat qildi.

Ittifoq sportchilari urush va fashizmga qarshi kuchlarni boshqarishda o'ziga xos faoliyat ko'rsatdilar, 1934 yilda Parijda bo'lib o'tgan fashizmga qarshi sportchilar slyotida, 1937 yilda Antiverpenda o'tkazilgan III xalqaro ishchilar Olimpiadasida ishtirok etdilar. Ittifoq sporti xalqaro ishchilar sport harakatining oldingi safida dadil bordi.

Sobiq Ittifoq hukumati va sport tashkilotlari chet mamlakatlar bilan o'zaro hamkorlik va do'stlik faoliyatlariga ma'lum darajada e'tibor berib bordi. 1938-1940 yillarda mamlakatga 250 dan ortiq chet el sportchilari tashrif buyurishdi. O'z navbatida esa ittifoq sportchilaridan 175 nafar kishi chet mamlakatlarda bo'ldi.

O'sha davrda sovet mamlakati chet mamlakatlar bilan turli sabablarga ko'ra mustahkam aloqada emas edi va bu sportga salbiy ta'sir ko'rsatardi. Shu sababdan, Xalqaro Olimpiya qo'mitasi (XOQ), Xalqaro sport uyushmalari va chet mamlakatlarning burjuaziya tashkilotlari ularni o'zlariga dushman deb bilishdi. Bu esa reaksiya (sotsialistik tuzum dushmanlari) kuch sifatida tushunilar edi. Shu kabi sabablarga ko'ra, sovetlar mamlakatiga xorijiy davlatlarning deyarli hech biri xayrixohlik bilan qaramas edi.

Xulosa qilib aytganda, sobiq sovetlar mamlakati 1917-1941 yillar davomida jismoniy tarbiya va sportni yo'lga qo'yish, uni rivojlantirish masalalariga doir juda ko'p muhim tarixiy tadbirlarni amalga oshirdi.

Sovet sportini jahonga tanitish maqsadida 1928 yilda o'tkazilgan I Butunittifoq spartakiadasi shular jumlasidan edi. Uning an'alarini kasaba uyushmalari tashkilotlari keyinchalik davom ettirdi. Ilg'or tajribalar va sinov-

tekshirishlar asosida sovet jismoniy tarbiya tizimining ilmiy-nazariy asoslari yaratildi.

XX asrning 30-40-yillar davomida sovet sportchilari chet mamlakatlar bilan o'zaro aloqalar bog'lashga urindi. Yoshlarning harbiy-jismoniy tayyorgarligini oshirish va jismonan barkamollikni ta'minlash yo'lida «Mehnat va mudofaaga tayyor» (GTO) jismoniy madaniyat majmui ishlab chiqildi va amalga oshirildi.

O'zbekistonda sportning rivojlanishi quyidagi ommaviy sport tadbirlari orqali amalga osiralgan:

1920 va 1921 yillarda Toshkent shahrida I hamda II O'rta Osiyo olimpiadasi bo'lib o'tdi. 1924 yilda Butunturkiston Olimpiadasi o'tkazildi. U Sharq jismoniy tarbiyachilarining bayramiga aylandi. Ushbu olimpiadada Sirdaryo, Farg'ona, Turkiston, Samarqand va boshqa viloyatlarning terma jamoalari ishtirok etdi.

1927 yil sentabrda va 1928-yil iyul oyida respublikamizning jismoniy tarbiya tashkilotlari birinchi hamda II Butuno'zbek spartakiadasini o'tkazdi. Bu musobaqalar o'zbek sportchilari uchun 1928-yilda Moskvada bo'lib o'tadigan Butunittifoq spartakiadasiga asosiy tayyorgarlik bo'lib xizmat qildi.

1933 yilda Toshkentda III Butuno'zbek spartakiadasi o'tkazildi. Spartakiadada respublikaning 8 ta shaharlaridan terma jamoalar ishtirok etdi.

1934 yilda O'ta Osiyo respublikalari va Qozog'iston milliy davlatlarga ajralishining 10 yilligi munosabati bilan I O'rta Osiyo spartakiadasi o'tkazildi. 1934 yildan boshlab respublika kolxoz-sovхозlari spartakiadalari o'tkazila boshlandi.

1935 yilda respublikada Toshkent shahar oliy o'quv yurtlari va tehnikumlari spartakiadasi; Respulika bolalar spartakiadasi; I Butuno'zbek ayollar jismoniy tarbiya bayrami o'tkazildi.

1935 yilda Toshkent shahrida O'zbek davlat jismoniy tarbiya tehnikumini ochish to'g'risida qaror qabul qilindi.

1936 yil sentabr oyida Toshkentda IV Butuno'zbekiston spartakiadasi o'tkazildi, qatnashchilarni O'zbekiston KP Mkning sobiq Birinchi kotibi A.Ikromov tabrikladi.

1938 yilda Butunittifoq jismoniy tarbiya paradida respublikamiz vakillari qismdan iborat «O'zbek xalqining suv, yuqori paxta hosili uchun kurashi» inssterofkasini namoyish qildi.

1939-yilda bo'lib o'tgan Butunittifoq paradida O'zbekiston jismoniy tarbiyachilari gullab yashnayotgan bog' ko'rinishida chiqish uyushtirdilar.

1940-yildagi paradda O'zbekiston jismoniy tarbiyachilarining mavzusi qilib yana paxta-o'zbek xalqining asosiy boyligi tanlab olindi.

1936-1937 yillarda bolalar-o'smirlar sport maktablari (BO'SM) ochildi.

1943 yilda to'qqiz yillik tanaffuzdan so'ng Olma-Ota shaxrida O'rta Osiyo va Qozog'iston Respublikalari II spartakiadasi o'tkazildi.

1944 yil sentabrda Toshkentda O'rta Osiyo va Qozog'iston Respublikalarining III spartakiadasi o'tkazildi.

1945 yilning 30 sentabridan 10 oktabrigacha IV Butuno'zbekiston spartakiadasi o'tkazildi. Ushbu spartakiada parad bilan ichilib, unda 5 mingta jismoniy tarbiyachi qatnashdi.

1945 yilning 7 oktabridan 14 oktabrigacha Frunze (Bishkek) shahrida O'rta Osiyo va qozog'iston Respublikalarining IV spartakiadasi bo'lib o'tdi. Birinchi o'rinni egallagan respublikamiz jamoasi Butunittifoq jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi Qizil Bayroq ordeni bilan taqdirlandi.

1946 yilda respublikamiz vakillari Butunittifoq jismoniy tarbiyachilar paradida qatnashdi.

1948 yilda V Butuno'zbekiston spartakiadasi o'tkazildi. 1948 yil 10-15 oktabrda Dushanba shahrida komsomolning 30 yilligiga bag'ishlangan O'rta Osiyo va Qozog'iston respublikalarining V spartakiadasi bo'lib o'tdi. O'rta Osiyo va Qozog'iston respublikalarining VI spartakiadasi 1950 yilda Olma-Otada, VII spartakiadasi 1952 yilda Ashxobodda, VIII spartakiada 1954 yilda Toshkentda, IX spartakiada 1957 yilda Frunzeda (Bishkek) o'tkazildi. 1934-1957 yillar ichida O'rta Osiyo va Qozog'iston respublikalarining spartakiadasi to'qqiz marta o'tkazildi.

1951-1956 yillarda sport jamiyatlarining birinchiliklari, tarmoq spartakiadalar va turli xil sport musobaqalarida sport jamiyatlarining tashkilotchilik ishlari sezila boshladi. 1951 yil Samarqand, Xo'jayli, Kosonsoy, Termiz va Angren shaharlarida jismoniy tarbiya pedagogika bilim yurtlari tashkil etildi. Ular boshlang'ich va yetti yillik (o'sha davrda) maktablar uchun jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlashda yangidan ish boshladi.

1952 yil Toshkent DPI tarkibidagi (1949 y.) jismoniy tarbiya fakulteti mustaqil bo'ldi. 1954-yil Farg'ona, 1956-yil Nukus DPIda ham jismoniy tarbiya fakultetlari ochildi.

1955 yil sentabr-oktabr oylarida O'zbek Davlat jismoniy tarbiya instituti tashkil etilib, iqtidorli sportchilarni talabalikka ilk bor qabul qildi.

1956 yil O'zbekiston sport tarixida salmoqli o'rinni egallaydi. Ya'ni shu yili yozda «Paxtakor» sport majmui qurilib bitkazildi va unda O'zbekiston sportchilarining eng katta bayrami bo'lib o'tdi. Bu tantana 1956 yilga SSSR xalqlarining 1-spartakiadasiga ko'rik-sinov tajribasini o'tadi.

1956 yildan boshlab, respublikamiz sportchilari sobiq Ittifoq xalqlarining hamma spartakiadalarida ishtirok eta boshlagan. I Ittifoq xalqlari spartakiadasi 1956 yilda; II-1959 y; III-1963 y; IV-1967 y; V-1971 y; VI-1975 y; VI-1979 y; VIII-1983 y; IX-1987 yilda o'tkazilgan. Hamma spartakiadalarning final qismi Moskva shahrida bo'lib o'tgan.

Urushdan keyingi yillarda tarmoqli jismoniy madaniyat va sport jamiyatlari tiklanib, ular o'z faoliyatlarini sportning ommaviyligini amalga oshirishga harakat qildi. Oliy o'quv yurtlarida «Nauka» («Fan»), O'rta maxsus o'quv yurtlari va mayda ishlab chiqarish korxonalarida (fabrika, savdo shahobchalari va h.k.) «Iskra» («Alanga»), «Lokomotiv», «Dinamo», «Paxtakor» kabi respublika va viloyatlarning sport jamiyatlari faol ish olib borishdi.

O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishda respublika va viloyatlardagi «Dinamo», «Spartak», «Paxtakor», «Fan», «Alanga» va boshqa sport jamiyatlari yangi usullar bilan faoliyat ko'rsatdi. Bunda yoshlarni sport unvonlari va darajalarini olishga bo'lgan qiziqishlari, yangi sport kiyimlari bilan ta'minlash, nishonlar (emblema) bilan sport maydonlariga chiqishga havas uyg'otish ustuvor edi.

Butunittifoq jismoniy madaniyatchilar namoyishiga tayyorgarlikda davlat va sport jamiyatlarining katta mas'uliyati zarur edi. Shu sababdan, unga maxsus tayyorgarlik ishlari 1-2 yil davom etar edi. Eng so'nggi (1954 y.) namoyishga tayyorlanish va unda qatnashish juda qiziqarli hamda muvaffaqiyatli bo'lgan edi. Namoyishga 300 dan ortiq yigit va qizlar ishtirok etdi. Ular orasida Samarqandlik M.Haqberdiyeva va jismoniy tarbiya pedagogika bilim yurtining talabalari A.Abduhakimov, D.Sharopov, N.Rahimovlar ham bor edi.

Sobiq Ittifoq davrida O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport sohasida ulkan yutuqlarga erishildi. Sport jamiyatlarining markazlashgan rahbarlik faoliyatlari (1957, 1987) sportga rahbarlik qilishning davlat jamoatchilik (1959-1968) usullari birmuncha markazlashtirildi va takomillashtirildi. Sport bilan shug'ullanuvchilarning ko'payishi, mutaxassislar tayyorlashning yangi yo'lga qo'yilishi (1966 y. qaror asosida), sport inshootlarining qurilish ko'лами oshishi ancha ortdi.

O'zbekiston jismoniy tarbiya va sport harakatini boshqarishning asosiy shakli, davlat va jamoat shakli hisoblanadi. Jismoniy tarbiyani boshqarishning davlat shakli davlat organlari, O'zbekiston Respublikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi, jismoniy tarbiya hamda sportning rivojlanishiga bevosita rahbarlik qiladigan vazirliklar, idoralar va komitetlar orqali amalga oshiriladi. Bu Xalq ta'limi vazirligi tomonidan jismoniy tarbiya bo'yicha o'tkaziladigan ishlar va maktabgacha ta'lim muassasalari, maktablar, muzeylar, kollejlardagi jismoniy tarbiya darslari, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan oliy o'quv yurtlari hamda o'rta maxsus bilim yurtlari o'quv rejasidagi jismoniy tarbiya. Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan kasalxonalar, poliklinikalar, tug'ruqxonalar va davolash-profilaktika muassasalaridagi jismoniy tarbiya, Milliy mudofaa vazirligi tomonidan armiya va shaxsiy tarkib hamda harbiy bilim yurtlari tinglovchilarining jismoniy tayyorgarligidir.

Davlat shaklidagi boshqarishning o'ziga xos xususiyati bu davlat dasturlari va har tomonlama jismoniy rivojlanish vazifalarini ta'minlash, jismoniy mashqlar, gigiyena, o'z-o'zini nazorat qilish asoslari bo'yicha nazariy bilimlarni shakllantirish maqsadida turli jismoniy mashqlar bilan majburiy mashg'ulotlarning mavjudligi hisoblanadi, ya'ni davlat tasarrufidagi organlarning maxsus tizimi orqali sog'liqni mustahkamlash hamda yoshlarni mehnatga va Vatan mudofaasiga tayyorlash kabi umum davlat vazifalarini hal etish amalga oshiriladi.

Respublikada jismoniy tarbiya harakatini boshqarish davlat tizimining hozirgi zamondagi rivojlanganlik darajasining huquqiy doirasi hajmini

hisobga olgan holda quyidagi boshqaruv organlari tasnifini yaratishga imkon beradi:

Jismoniy tarbiya harakatini boshqarish bo'yicha maxsus huquqiy vakolatli organlar (Davlat sport qo'mitasi tizimi).

Umumiy vakolatli organlari – o'z tarmoqlarida jismoniy tarbiya harakatiga rahbarlikni amalga oshiradigan idoraviy tashkilotlar, vazirliklar, idoralar, komitetlar.

Davlatni boshqarishning demokratik asoslarini rivojlantirish boshqarishdagi jamoatchilikni rivojlantirish bilan bevosita bog'liq.

Jamiyat rivojlanishida yuzaga kelgan tarixiy vaziyat jamoatchilikning JT va Sni boshqarishda qatnashishi uchun aniq imkoniyatlar yaratdi, bu jismoniy tarbiya harakatini boshqarishda mustaqil boshqarish shaklini rivojlantirishga yordam beradi. Shunday tarzda boshqarishning jamoatchilik shakli paydo bo'ldi, u hozirgi zamonda ham muhim ahamiyatga ega.

JT va S jamoatchilik, mustaqillik shklida ishlarni tashkil qilish shunday tavsiflanadiki, u rahbar organlarning saylanishligi, mustaqil faoliyat ko'rsatishi, ixtiyoriyligi asosida olib boriladi, bu o'z navbatida ijodiy tashabbuskorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Jamoatchilik jismoniy tarbiya tashkilotlari faoliyati kasaba uyushmalari, KSJ va boshqa jamoa tashkilotlari tomonidan bevosita boshqarilib turiladi.

Mustaqillik shakllarining funksiyalari keng va har tomonlamadir. Bu yuqori darajada sport takomillashuvini ta'minlash, yuqori malakali sportchilarni tayyorlash, mehnat hamda dam olishni to'g'ri tashkil qilish, sog'liqni mustahkamlash va ijodiy umrboqiylikni saqlash, turli yoshdagi aholini mashg'ulotlarga jalb qilish va hokazodir.

Havaskorlik tashkilotlarida o'quv, tqrbivaviy, sport ishlari tavsiya xususiyatiga aga bo'lgan namunaviy dasturlar va nizomlar asosida olib boriladi. Ularning faoliyati demokratizm, tashabbuskorlik va jamoatchilikni keng jalb qilish asosida tashkil etiladi. Xalqaro federatsiyalar bilan ish yuzasidan aloqalarni o'rnatish va va uni boshqarish maqsadida respublika federatsiyalari hamda joylarda tegishli tashkilotlar tashkil qilingan.

Sport turlari bo'yicha federtsiyalar jamoatchilik organlari hisoblanadi, tegishli sport turlarini rivojlantirishda boshqarmalar, bo'limlar va boshqa bo'linmalarga yordam ko'rsatadi, shuningdek, sport turlari bo'yicha viloyat federatsiyalari hamda sport jamiyatlari seksiyalari va idoralari faoliyatini yo'naltirib turadi.

Jismoniy tarbiyani boshqarishning davlat va jamoatchilik havaskorlik shakli jamiyat rivojlanishi talablariga bog'liq b'olgan bir xil vazifalarni hal eta turib, bir-birini to'ldirib turadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi jismoniy tarbiya va sportni davlat tomonidan boshqarishni qo'mitaning yahlit tizimi bo'lgan maxsus boshqarish organlari orqali amalga oshiradi. Bunday organlar quyidagilar:

O'zbekiston Respulikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi;

Qoraqalpog'iston Respublikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi;

viloyat hokimiyatlarining jismoniy tarbiya va sport qo'mitalari, viloyat hokimiyatlarining shahar jismoniy tarbiya va sport qo'mitalari, Toshkent shahar hokimiyatining jismoniy tarbiya va sport qo'mitalari;

shahar hokimiyatlarining shahar jismoniy tarbiya va sport qo'mitalari;

tuman hokimiyatlarining tuman jismoniy tarbiya va sport qo'mitalari.

Respublika Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasining yahlit tizimiga qo'mita tasarrufidagi tashkilotlar, muassasalar, o'quv yurtlari, korxonalar kiradi.

O'zDJTI, Respublika olimpiya o'rinbosarlari kolleji, «Paxtakor» ICHB, «Shahmat-shashka klubi», «Sport» gazatesi tahririyati bevosita Davlat sport qo'mitasiga bo'ysunadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasining huquqiy maqomi qo'mita to'g'risidagi tegishli nizomlar bilan belgilanadi.

Davlat sport qo'mitasining o'z sohasidagi qarorlari barcha vazirliklar, qo'mitalar, idoralar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, shuningdek, jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish masalalari bilan shug'ullanuvchi jamoat tashkilotlari uchun majburiy hisoblanadi. Davlat sport qo'mitasi kasaba uyushmalari, yoshlar tashkiloti, «Vatanparvar» JTSJ, «Mehnat zahirolari» KSJ, «Dinamo» JTSJ umumrespublika jismoniy tarbiya tizimiga kiruvchi jismoniy tarbiya tashkilotlari bilan hamkorlikda ommaviy jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish hamda sport ishlarini olib boradi.

Vazirliklar to'g'risidagi umumiy nizomga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi tasarrufidagi tashkilotlar rejalashtirish, fan, texnika, kapital qurilish, moddiy-texnik ta'minot, moliya va kreditlar, kadrlar, mehnat va ishga haq to'lash, shuningdek, horijiy davlatlar bilan iqtisodiy, ma'daniy, ilmiy, texnik, sport aloqalari sohasida vazifalarni bajaradi.

Davlat sport qo'mitasi jismoniy tarbiya va sport sohasida qonunchilikning qo'llanilishini o'rganadi hamda amaliyotini umumlashtiradi, Respublika Vazirlar Mahkamasida ko'rib chiqish uchun belgilangan tartibda takliflar ishlab chiqadi.

Respublika Davlat sport qo'mitasi davlat boshqarish organi sifatida oldinga qo'yilgan vazifalarni hal etish va o'z vazifalarini amalga oshirish maqsadida huquqiy vakolatlatlarga ega.

Davlat sport qo'mitasi faoliyatiga rahbarlik qilish Davlat sport qo'mitasi raisi va uning o'rinbosarlari zimmasiga yuklatiladi. Rais o'rinbosarlar o'rtasida majburiyatlarni taqsimlaydi. Davlat sport qo'mitasi boshqarmasi, bo'limlari va boshqa bo'linmalari boshliqlarining ish yo'nalishlariga rahbarlik qiladi. Davlat sport qo'mitasi tasarrufidagi tashkilotlar, muassasalar, korxonalar, o'quv yurtlari ishi uchun ma'suliyat darajasini belgilab beradi.

Davlat sport qo'mitasi raisi o'z huquqiy doirasida qonunchilikka muvofiq qarorlar va buyruqlar, yo'riqnomalar chiqaradi. JT va S bo'yicha sport qo'mitalari tasarrufdagi tashkilotlar, muassasalar, o'quv yurtlari uchun

majburiy bo'lgan ko'rsatmalarni beradi, ularning bajarilishini tekshiradi va nazorat qiladi.

Davlat sport qo'mitasi qoshida sport qo'mitasi raisi (u kollegiya raisi), uning o'rinbosarlari, boshqa rahbar xodimlar tarkibida kollegiya ish yuritadi.

Davlat sport qo'mitasi kollegiyasining asosiy vazifalari o'z huquqiy doirasida respublikada JT va Sni rivojlantirish masalalari, qo'mitalar hamda KSJ, «O'zbekiston» kasaba uyushmalari JTSJ, vazirliklar, tashkilotlar, korxonalar, o'quv yurtlari faoliyatini, shuningdek, qarorlarning bajarilishini tekshirish yakunlarini ko'rib chiqish, asosiy masalalar loyihalarini muhokama qilish, sport qo'mitalari, KSJ hisobotlarini eshitishdan iborat. Kollegiya qarori asosida rais buyruqlar va qarorlar chiqaradi.

O'zbekiston sportchilari ittifoq miqyosidagi yirik musobaqalarda yaxshi natijalarga erisha boshladi. Bir qator iste'dodli sportchilar Ittifoq terma jamoalar tarkibida jahon sport musobaqalari hamda Olimpiya o'yinlarida ishtirok etib, yuksak mukofotlarga sazovor bo'ldi. Opa-singil Tamara va Irina Presslar (yengil atletika), V.Bandarenko (suzish), R.Sarkisovning gimnastika maktabi o'nlab iqtidorli sportchilarga (S.Diamidov, E.Saddi, T.Ibrohimov, E.G'iyosov va h.k.) oq yo'l berdi. Turli davrlarda respublika sport shuhratini suzuvchi S.Babanina, kurashchi R.Qozoqov, sambochi S.Qurbonov, bokschi R.Risqiyev, velosipedchi A.Yudin, yengil atletikactii V.Ballod, basketbolchi R.Salimova, voleybolchi V.Duyunova, chavandoz M.Ismoilov, qilichboz S.Ro'ziyev kabilar munosib himoya qilishti.

80-yillar boshida respublika va ittifoqqa tanilgan sportchilar viloyatlardagi jamoalarda ko'paydi. VIII spartakiada 1983 yil sport turlari bo'yicha sobiq ittifoqning bir qator shaharlarida o'tkazildi. Spartakiadaning dasturi asosida ilk bor uch guruhga bo'lib musobaqalar tashkil etildi. Birinchi guruhda: Rossiya, Moskva, Leningrad, Ukraina, Belorussiya jamoalari edi. Ikkinchi guruhda: Qozog'iston, Gruziya, O'zbekiston, Litva, Latviya jamoalari bo'lib, ular orasida Qozog'iston g'olib chiqdi. Uchinchi guruhda: Armaniston, Ozarboyjon, Moldaviya, Estoniya, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston jamoalari o'zaro musobaqalashdi va Armaniston g'olib chiqdi.

IX Spartakiada 1987 yil 23 ta shaharda tashkil etilib, ularda sportning 37 turi bo'yicha kurash olib borildi. Rossiya sportning 17 turi (1-o'rin), Ukraina- 12 turi (II) va Moskva shahri esa 7 tur bo'yicha (III) g'oliblikni qo'lga kiritdi. Leningrad, O'zbekiston, Ozarboyjon, Tojikiston va Turkmaniston sportchilari juda sust qatnashdi. X Spartakiada 1991 yil 6 iyulda Lujnikidagi Bosh Olimpiya stadionida ochilgan.

Jadvalni to'ldiring.

Sovet jismoniy tarbiya tizimining asosiy xususiyatlari

Jismoniy tarbiya yo'nalishi	Jismoniy tarbiya maqsadi	Jismoniy tarbiya vositalari

Markaziy Osiyo spartakiadalarida O'zbekiston sportchilari ishtiroki

Spartakiadalar	O'tkazilgan yili	O'tkazilgan joyi
I	1934	Toshkent
II	1943	Olma-Ota
III	1944	Toshkent
IV	1945	Frunze
V	1948	Dushanba
VI	1950	Olma-Ota
VII	1952	Ashxobod
VIII	1954	Toshkent
IX	1957	Frunze
“Do'stlik” o'yinlari	1991	Olma-Ota
I Markaziy Osiyo o'yinlari	1995	Toshkent
II Markaziy Osiyo o'yinlari	1997	Olma-Ota
III Markaziy Osiyo o'yinlari	1999	Bishkek

O'zbekiston sportchilarining sobiq Ittifoq xalqlari spartakiadalari

Spartakiadalar	O'tkazilgan yili	O'tkazilgan joyi
I	1956	Moskva
II	1959	Moskva
III	1963	Moskva
IV	1967	Moskva
V	1971	Moskva
VI	1975	Moskva
VII	1979	Sobiq Ittifoq shaharlarida
VIII	1983	Sobiq Ittifoq shaharlarida
IX	1987	Sobiq Ittifoq shaharlarida
X	1991	Sobiq Ittifoq shaharlarida

O'zbekiston sportchilarining “Yaxshi niyat” o'yinlaridagi ishtiroki

O'yinlar	O'tkazilgan yili	O'tkazilgan joyi
I	1986	Moskva
II	1990	Los-Anjeles
III	1994	Sankt-Peterburg

TEST SAVOLLARI

Qanday sabablar sovet jismoniy tarbiya tizimi shakllariga ta'sir qilgan?

- a) g'oyaviy, siyosiy
- b) demokratik
- c) gumanistik
- d) milliy

I Butun ittifoq Spartakiadasida (1928) O'zbekiston terma jamoasi nechanchi o'rinni olgan?

- a) IV- o`rin
- b) III- o`rin
- c) I- o`rin
- d) VI- o`rin

Birinchi O'rta Osiyo spartakiadasi qachon o'tkazilgan?

- a) 1934 y.
- b) 1936 y.
- c) 1946 y.
- d) 1948 y.

Toshkentda jismoniy tarbiya texnikumi kimning qarori asosida ochilgan?

- a) Y.Oxunboboev
- b) F.Xo`jaev
- c) A.Ikromov
- d) I.Karimov

"Paxtakor" markaziy stadioni nechanchi yilda qurilgan?

- a) 1956 y.
- b) 1951 y.
- c) 1996 y.
- d) 2012 y.

"Paxtakor" ko'ngilli sport jamiyati qachon tashkil etilgan?

- a) 1950 y.
- b) 1955 y.
- c) 1960 y.
- d) 1956 y.

Qachon sobiq ittifoq terma jamoasi ilk bor Olimpiya o'yinlarida qatnashgan?

- a) 1952 y.
- b) 1948 y.
- c) 1956 y.
- d) 1992 y.

O'zbekistondan kim ilk bor Olimpiya o'yinlarida ishtirok etgan?

- a) Galina Shamray
- b) Sobir Ruziev
- c) Larisa Pavlova
- d) Artur Grigoryan.

O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya instituti qachon tashkil topgan?

- a) 1955 y.
- b) 1960 y.
- c) 1965 y.
- d) 1975 y.

XXI (yozgi) Olimpiya o'yilarida qaysi sportchi kumush medal sovrindori bo'lgan?

- a) Rufat Riskiev
- b) Rustem Kazakov
- c) Elvira Saadi
- d) Mamadjon Ismoilov.

?

- ✓ Sobiq Ittifoqning dastlabki yillarida O'zbekistonda sportning shakllanishi haqida nimalarni bilasiz?
- ✓ Ikkinchi jahon urushigacha sport sohasida qanday muhim rivojlanishlar bo'ldi?
- ✓ Mehnat va mudofaaga tayyor (GTO) majmui haqida nimalarni bilasiz?
- ✓ O'zbekiston spartakiadalari, «Paxtakor» sport jamiyati faoliyati haqida qanday yangiliklar yuz berdi?
- ✓ Sobiq SSSR xalqlari spartakiadalarida O'zbekiston sportchilari qanday ishtirok etgan?

Adabiyotlar

- Karimov I.A. O'zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo'lmaydi. T.: 2005.
- Karimov I.A.. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. - T.: 1998.
- Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. T.: 2008.
- Buyuk va muqaddassan, mustaqil Vatan. Ilmiy ommabop risola. T.: 2011.
- Akramov A.K., O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. O'quv qo'llanma. -T.: O'zDJTI nashr, 1997.
- Xoshimov K. Pedagogika tarixi. T.: "O'qituvchi", 1996.
- Ernazarov E. Olimpiada – jahon sporti bayrami. T.: "Sharq", 2008.
- Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. T.: 2008.
- O'zbekistonning yangi tarixi. 1-3 kitob. T.: "Sharq", 2000.
- Рузиев С.С., Шатерников Э.К. и др. Узбекистан Олимпийский. Т."2001.
- Рафикова Р.А., Рафикова А.Р. Спортивные звезды Узбекистана. Т.: 2005.

**O'ZBEKISTON RESPUBLAKASI OLIIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONI TARBIYA
INSTITUTI**

L. A. DJALILOVA

**MUSTAQIL O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA
JISMONIY TARBIYAVA SPORT
(1991-hozirgi davrgacha)**

Ma'ruza 2 soat

Toshkent - 2015

O‘zbekiston Respublika Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2011 yil – sonli bo‘yruq‘i bilan tasdiqlangan namunaviy o‘quv dasturiga muvofiq ishlab chikildi.

Tuzuvchi:

Djalilova L. A., JTNvaU kafedrasining katta o‘qituvchisi.

Takrizchilar:

Kerimov F.A., pedagogika fanlari doktori, professor.

Xodjanov A.R., TIMI “Jismoniy tarbiya” kafedrasini mudiri, dotsent

O‘quv-uslubiy tavsiyalar Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati kafedrasining 2015 yil "____"_____dagi "____" - son yig‘ilishida muhokamadan o‘tgan va fakultet kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

MUSTAQIL O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA JISMONIY TARBIYAVA SPORT (1991-hozirgi davrgacha)

Mustaqillik yillarida jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishi va istiqbollari. «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi Qonun va uning ahamiyati. O'zbekiston Respublikasi Milliy Olimpiya Qo'mitasi, uning maqsadi va asosiy vazifalari. O'zbekiston sportchilarining xalqaro sport maydonidagi yutuqlari.

O'zbekiston Prezidenti I.A.Karimovning 1991 yil 31 avgustdagi Farmoniga asosan mustaqil Respublika deb rasmiy ravishda e'lon qilindi. Mustaqillik, erkin fikr yuritish, adolat va teng huquqlik yurtdoshlarimizga yangi baxt-saodat keltirdi. Bunda jismoniy madaniyat va sport harakati ham o'zining haqli ravishdagi milliy maqomiga ega bo'ldi.

Respublikaning iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ijtimoiy salohiyatida jismoniy tarbiya va sport ham o'z o'rni va mavqeiga egadir. Bunda Prezident I.A.Karimov va hukumatimizning g'amxo'rliqi olqishga sazovordir.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti mustaqillikka erishish va uning istiqbolida aholi salomatligining o'ta qimmatligini va unga ega bo'lish yo'llarini katta ko'tarinkilik bilan izhor qilib bergan, ya'ni: «Bizning zaminimiz polvonlar va botirlarini mehr bilan tarbiyalab kelmoqda. Bugungi kunda hamma joyda sportning milliy turlari qayta tiklanmoqda... o'zining salomatligi haqida shaxsan g'amxo'rlik qilib borish madaniyatini yoshlikdan, maktab, mahalla, sog'liqni saqlash tizimi, jismoniy tarbiya va sportning ko'magida singdirish kerak», - deb haqli ravishda aytgan.

Mustaqil O'zbekistonning jismoniy madaniyat va sportini yanada rivojlantirishga asos bo'luvchi eng muhim tadbirlar ko'rilmogda.

O'zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi qonuni (1992 yil 14 yanvar) barcha aholining sog'lig'ini mustahkamlash, ularning jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishlariga shart-sharoitlar yaratib berishni kafillikka oladi. Bu Qonun 2000 yil 26 mayda yangi tahrirda qayta qabul qilindi.

O'zbekiston mustaqilligi davomida jismoniy tarbiya va sport ishlari ancha rivoj topdi. Ommaviylik asosida sport mahoratlarni oshirish ancha o'sdi. Futbol, tennis, o'zbek kurashi, boks, sharqona yakka kurashlar (karate, dzyudo, taekvando, ushu, qo'l to'pi va h.k.) yoshlar orasida tobora ommalashmoqda. Buning eng asosiy sabablari shundaki, «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi qonun, qator qarorlarni amalga oshirishda katta tadbirlar o'tkazildi. Ularning natijalari esa respublikada o'tkazilgan sport musobaqalari, xalqaro turnirlar va sportchilarning Osiyo va jahon birinchiliklarida ishtirok etishi, erishilgan yutuqlar mazmunida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekistonda futbolni rivojlantirish, tennis, boks va kurash bo'yicha xalqaro turnirlar o'tkazish haqidagi hukumat qarorlari muhim ahamiyatga egadir. Ayniqsa, «O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi O'zbekiston Vazirlar

Mahkamasining 1999 yil 27 maydagi qarori barcha davlat idoralari hamda nodavlat va jamoat tashkilotlari oldiga katta mas'uliyatlarni yukladi. Shu asosida aholining barcha tabaqalari va ishlab chiqarish, savdo, tijorat, tarbiya, o'quv muassasalari sohalarida jismoniy tarbiya va sportni keng yo'lga qo'yish masalalari jiddiy vazifa bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni bilan 1993 yil martda «Sog'lom avlod uchun» ordeni ta'sis etildi. Uning nizomida ifodalanishicha ta'lim-tarbiya hamda tibbiyot maskanlarida a'lo darajada xizmat qilgan xodimlar, rahbarlar va bu sohaga ulkan hissa qo'shgan shaxslarga I-III darajali ordenlar berilmoqda. Respublikaning deyarli barcha viloyatlardagi jismoniy tarbiya o'qituvchilari, BO'SMning murabbiy va rahbarlari, sport tashkilotlarining mas'ul xodimlari bu orden bilan mukafotlanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning «Ta'lim-tarbiya va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni voyaga yetkazish to'g'risida»gi Farmoni (1997yil 10 oktabr), O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 27 maydagi qarori va boshqa rasmiy hujjatlar asosida «Sog'lom avlod» davlat dasturi» ishlab chiqildi va amalga oshirilmoqda. Dasturning asosiy yo'nalishi tibbiyot, ta'lim, mahalla va boshqa sohalarida aholining salomatligini muhofaza qilish, sog'liqni yaxshilash bo'yicha ta'lim-tarbiya jarayonlarini yanada yaxshilash, bunda oila, mahalla va mehnat jamoalarda ijtimoiy turmush sharoitni yaxshilashga qaratilgan tadbirlarni maqsadli o'tkazish ko'zda tutildi. Eng avvalo, «Sog'lom ona va sog'lom bola» shiori ustuvor bo'lishi ta'kidlangan.

O'zbekiston Respublikasi mustaqil davlat sifatida xalqaro sport harakatida munosib o'rin egallashga bor imkoniyatlarini ishga soldi. Mustaqillik yillarida O'zbekiston sportchilari ko'pgina nufuzli xalqaro sport musobaqalarida faol ishtirok etib kelmoqdalar.

O'zbekiston sobiq Ittifoq davrida jahon sport hamjami- yatlariga a'zo bo'lgan emas. Sharq va g'arb mamlakatlari bilan sport aloqalar u yoki bu darajada olib borilgan bo'lsada, u ham faqat sho'rolar hukumati ruxsati va nazorati ostida o'tkazilgan.

Xalqaro sport va Olimpiya harakatining keng rivojlanishi, qit'alarda turli xil sport musobaqalari, qit'a o'yinlarining o'tkazilishi, jahon chempionatlari va Olimpiya o'yinlarining an'anaviy tashkil etilishi har bir mamlakatda sport turlarini rivojlantirishni qadimdan taqozo etib kelgan.

O'zbekiston mustaqil davlat sifatida xalqaro sport hamjamiyatlariga a'zo bo'lib kirish maqsadida Milliy Olimpiya qo'mitasini tashkil etdi. Bu 1992 yil 21 yanvardagi birinchi ta'sis majlisida amalga oshirildi. XOQ xartiyasi asosida va jahon sport harakatining ilg'or tajribalariga tayanilgan holda MOQ nizomi ishlab chiqildi va qabul qilindi.

O'zbekiston Milliy Olimpiya qo'mitasi notijorat tashkiloti bo'lib, o'z faoliyati O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasining Olimpiya xartiyasi hamda O'zbekiston Milliy olimpiya qo'mitasining Nizomi asosida amalga oshiradi.

O'zbekiston Milliy olimpiya qo'mitasining asosiy vazifalari quyidagilardan iboratdir:

- O'zbekistonda Olimpiya Xarakatini rivojlantirish, olimpizm g'oyalarini keng targ'ib etish;
- Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi, Osiyo Olimpiya Kengashi, boshqa mamlakatlar milliy olimpiya qo'mitalari, Xalqaro sport federatsiyalari va uyushmalari bilan hamkorlik qilish, XOQning "Olimpiya birdamligi" dasturida ishtirok etish;
- Mamlakat terma jamoalari va sport zaxiralarini tayyorlashda davlat, jismoniy tarbiya va sport tashkilotlariga ko'maklashish;
- Respublika aholisini jismoniy va ma'naviy tarbiyalashga, jismoniy tarbiya va sport, milliy sport turlarini, nogironlar o'rtasida sportni rivojlantirishni ta'minlash;
- Yoshlarni boshqa mamlakatlar sportchilari bilan do'stlik va birodarlikni mustahkamlash, musobaqalarda halol kurashish, raqibiga olijanoblik bilan munosabatda bo'lish tamoyillari asosida tarbiyalash;
- O'zbekiston sportchilari yutuqlarini keng targ'ib qilish;
- Sport kadrlari o'rtasida tajriba almashish, ular malakalarini oshirish uchun anjumanlar tashkil etish.

O'zbekiston Milliy Olimpiya qo'mitasi Milliy olimpiya qo'mitalari assotsiatsiyasi – ANOKning teng huquqli a'zosi.

O'zbekiston Milliy Olimpiya qo'mitasi tarkibi quyidagilardan iborat: O'zbekiston Milliy Olimpiya qo'mitasi prezidenti, bosh kotibi, vitse-prezidentlari va a'zolaridan; Olimpiada o'yinlari dasturiga kiritilgan milliy sport federatsiyalari vakillaridan; Sportning olimpiya turlari bo'lmagan hamda milliy sport federatsiyalari vakillaridan; Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar sport tashkilotlari vakillaridan; Olimpiya o'yinlari ishtirokchilari bo'lgan sportchilar vakillaridan hamda boshqa alohida shaxslardan iboratdir.

O'zbekiston Milliy olimpiya qo'mitasining rahbar organlari: Bosh assambleya, Ijroya qo'mita, Ijroiya qo'mita hisoblanadi. Bosh assambleyalar oralig'ida O'zbekiston Milliy olimpiya qo'mitasi faoliyatiga Ijroya qo'mita rahbarlik qiladi. O'zbekiston Milliy olimpiya qo'mitasining doimiy komissiyalari mavjud: Atletlar komissiyasi; Ayollar va sport komissiyasi; Sport va atrof-muhit komissiyasi. O'zbekiston Milliy olimpiya qo'mitasi huzurida Olimpiya akademiyasi tashkil etilgan.

O'zbekiston Respublikasi MOQ prezidenti etib O.Nazirov saylandi. U bir vaqtda respublika Davlat sport qo'mitasining raisi ham edi. Bu XOQ xartiyasi va O'zbekiston Respublikasi MOQ nizomiga to'g'ri kelmas edi. Shunday bo'lsada, respublika sharoiti va moddiy-texnik hamda moliyaviy ta'minlashning ba'zi bir sabablariga ko'ra rahbarlik ishlari davom etdi. Avval MOQ vitseprezidenti bo'lgan S.Ro'ziyev keyinchalik (1994) MOQ Prezidenti etib saylandi. Bu esa xartiya va nizom talablariga to'la asoslandi. Nizomga ko'ra MOQ faoliyatini yurituvchi ijroqo'm, a'zolari, Olimpiya akademiyasi va boshqa tuzilmalar tashkil etildi.

Respublika MOQ o'zining Kongresslari va boshqa rasmiy yig'ilishlarida eng muhim masalalarni muhokama qilmoqda. Bunda rejalarni tasdiqlash, ijro natijalarini eshitish, xalqaro Olimpiya harakatida ishtirok etish, olimpiya g'oyalarini keng yoyish eng muhimi sportchilarni Osiyo, jahon chempionatlari, xalqaro turnirlar va olimpiya o'yinlariga tayyorlash bilan bog'liq masalalarni doimiy ravishda muhokama qilib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi MOQning ichki tuzilishi va asosiy maqsad hamda vazifalari.

Respublikaning xalqaro sport tashkilotlari bilan olib borayotgan o'zaro munosabatlari va aloqalarida Prezident I.A.Karimovning hissiy g'oyat kattadir. Xalqaro Olimpiya qo'mitasining bosh shtabida Prezidentimizning Olimpiada oltin ordeni bilan mukofatlanishi, XOQ Prezidenti X.A.Samaranchning bir necha marotaba yurtimizga tashrifi, (1994-1995). Arab mamlakatlari, Osiyo o'yinlari Kengashining Prezidenti va Yunesko xalqaro tashkilotlarning rahbarlari, mas'ul xodimlari O'zbekistonga kelishlari muhim voqealar bo'ldi. Shular natijasida 1996-yil avgustda Toshkentda «Olimpiya shon-shuhrat» niuzeyi ochildi. Unda mamlakatimiz sport tarixi, olimpiya harakati, sportchilarning erishgan yutuqlari o'z ifodasini topdi. O'tgan davrlarda muzeyni tomosha qilish uchun Fransiya, Italiya, Germaniya, Angliya, Shvetsiya, Rossiya, Bolgariya va juda ko'p Yevropa, Osiyo Afrika, Amerika, Avstraliya qit'alaridagi mamlakatlarning rasmiy kishilari, sayohatchilari va sportchilari kelib ketishdi. Mazkur muzey respublika sportini targ'ibot qilishning markaziy maskanlaridan biriga aylanmoqda.

Respublika Milliy Olimpiya qo'mitasi (MOQ) xodimlari, sport federatsiyalarning rahbarlari, olimlar va boshqa rasmiy kishilar XOQ joylashgan Lozana va juda ko'p mamlakatlarning MOQ huzurida bo'lib, Kongresslar, sessiyalar va ilmiy anjumanlarda ishtirok etmoqda. Ayniqsa, O'zbek kurashini o'rganish va o'rgatish borasida respublika murabbiylari Hindiston, Janubiy Afrika Respublikasi, Avstraliya, Afrika, Amerika va Yevropa qit'alariga borib kelishmoqda. O'z navbatida barcha qit'alarining rasmiy vakillari O'zbekistonda bo'lib, kurash va boshqa sport turlari bo'yicha tajribalar almashishmoqda. Bu esa sportchilarning xalqaro turnirlar, o'rtoqlik uchrashuvlar va boshqa musobaqalarni tashkil qilishga zamin tayyorlamoqda.

O'zbekiston Respublikasi MOQning tashkil etilishi xalqaro sport aloqalarni yanada kengaytirish, olimpiya g'oyalarini aholi o'rtasida singdirish va eng muhimi, sportchilarni xalqaro sport musobaqalariga tayyorlashda muhim voqea bo'ldi.

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi Prezidenti Xuan Antonio Samaranchning vatani – Barselonadagi XXV Olimpiya o'yinlari 1992 yil 24 iyul – 9 avgust kunlari bo'lib o'tdi. Barselona yaqinida eng zamonaviy “Olympic” sport shaharchasi barpo etildi. Olimpiada mash'alasi bilan estafeta yugurishida mamlakat qiroli Xuan Karlos ham ishtirok etdi.

Bu vaqtda jahon haritasida katta o'zgarishlar ro'y bergan edi. Sovet davlati parchalanib ketib, sobiq Ittifoq tarkibida bo'lgan respublikalar Xalqaro Birlashgan Millarlar Tashkiloti tomonidan mustaqil davlatlar sifatida tan olingan edi. Ularning Olimpiya o'yinlarida ishtirok etish masalasini XOQ

tezlik bilan hal etishi kerak edi. XOQ Latviya, Litva va Estoniyaning ikkinchi jahon urushiga qadar ularning Xalqaro Olimpiya Qo'mitasidagi a'zoliklarini tikladi. Bu respublikalar Barselonada o'z davlatlari milliy olimpiya jamoalari tarkibida ishtirok etishlarga ruxsat berildi.

Qolgan yangi mustaqil davlatlarning sportchilari esa bu mamlakatlarda milliy olimpiya qo'mitalari tashkil etilib, ular XOQ tomonidan tan olinishiga qadar Olimpiya o'yinlarida Birlashgan Davlatlar Hamdo'stligi jamoasi tarkibida qatnashishga ruxsat berildi. MDH Birlashgan jamoasining tashkil etilishi majburiy chora bo'lib, ramziy xususiyatga ega edi. Chunki bu Birlashgan jamoa tarkibidagi har bir mustaqil davlat vakillari olimpiya o'yinlarida qatnashayotgan boshqa milliy olimpiya jamoalari a'zolari ega bo'lgan barcha huquqlarga ega edilar.

Mustaqillik sharofati bilan O'zbekiston Respublikasi sportchilari ham jahon sport musobaqalarining eng oliysi hisoblangan Olimpiada o'yinlarida o'z davlatlari nomini dunyoga tanitdilar. MDH Birlashgan jamoasi tarkibiga O'zbekiston Respublikasining 17 nafar sportchisi kiritildi. Ular 3 oltin, 2 kumush va 1 bronza medalini qo'lga kiritdilar. O'zbekiston sharafiga O.Chusovitina, R.Galieva, M.Shmonina, S.Sirtsov, A.Asrabayev, V.Zaharevich, A.Grigoryan va boshqalar himoya qildilar. Barselonada Olimpiya o'yinlari g'olibi bo'lgan MDH Birlashgan jamoasi sportchilari sharafiga Olimpiya bayrog'i ko'tarilib, Olimpiya madhiyasi ijro etildi.

O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillaridanoq jismoniy tarbiya va sportni, shu jumladan, sportning olimpiya turlarini rivojlantirishga alohida e'tibor berildi. Davlatimiz parlamenti tomonidan "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonunining qabul qilinishi huddi shundan dalolat beradi.

Mamlakatda milliy sport turlari va xalq o'yinlarini tiklash, ularni ommalashtirish va keng targ'ib etishga alohida e'tibor qaratila boshlandi. 1994 yilda birinchi marta Jizzah viloyatining Forish tumanida I Xalq o'yinlari festivali o'tkazildi. O'sha davrdan boshlab muntazam ravishda, har ikki yilda bir marta (1998 yildan "Alpomish" milliy sport turlari va o'yinlari festivali nomi bilan) o'tkazilmoqda. Festivallarda Xalq o'yinlari bo'yicha musobaqalar bilan bir qatorda ilmiy amaliy anjumanlar ham o'tkaziladi. 1999 yildan esa xotin-qizlar o'rtasida "To'maris" milliy sport turlari va Xalq o'yinlari festivali ham o'tkazila boshlandi.

1992 yil 21 yanvarda Toshkentda O'zbekiston Milliy Olimpiya Qo'mitasining ta'sis konferentsiyasi bo'lib o'tdi. XOQning 1993 yil sentyabrda bo'lib o'tgan 101 sessiyasida O'zbekiston Milliy Olimpiya Qo'mitasi XOQ tomonidan tan olindi.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi Birlashgan jamoasini 1992-yil 8-23-fevral kunlari Fransiyaning Albervil shahrida bo'lib o'tgan XVI qishki Olimpiyadaga, keyin XVI olimpiya o'yinlariga tayyorlash va muvaffaqiyatli ishtirok etishni ta'minlash juda murakkab muammolarni hal etishni talab qilardi. Olimpiyadachilar O'yinlarga tayyorgarlik mashqlarini o'tkazadigan sport bazalari bu paytda turli yangi mustaqil davlatlarga tegishli edi. Olimpiada har bir sport turida MDH Birlashgan jamoasi tarkibida ishtirok

etadigan sportchilar, ularga murabbiylik qiladigan mutaxassislarni tanlash ham oson kechmadi.

Shu kabi muammolar va tabiiy qiyinchiliklarga qaramasdan MDH Birlashgan jamoasi Barselonadagi 1992-yil 24 iyul – 9 avgust kunlari bo'lib o'tgan XXV Olimpiya O'yinlarida boshqa davlatlar olimpiyadachilari, mutaxassislari hamda sport ixlosmandlari uchun hech kutilmaganda peshqadam bo'ldilar. Ular norasmiy umumjamoa hisobida 112 ta medalni (45 ta oltin, 38 ta kumush va 29 ta bronza) qo'lga kiritib, 1-o'rinni oldilar. Bu Olimpiya o'yinlariga 172 davlatdan 10563 sportchi keldi. Ular 257 ta medallar jamlanmasi uchun kurash olib bordilar.

MDH Birlashgan jamoasi tarkibiga O'zbekiston Respublikasining 17 nafar sportchisi kiritildi. Ular Barselona Olimpiyadasida 3 ta oltin, 2 ta kumush va 1 ta bronza medalini qo'lga kiritdilar. Sportchilarimizdan ayollar o'rtasida sport gimnastikasi bo'yicha Oksana Chusovitina va Rozaliya Galiyevalar, hamda yengil atletika bo'yicha 4 x 400 metrlik estafeta g'olibi Marina Shmonina oltin madallarga sazovor bo'ldilar. Og'ir atletikachi Sergey Sirtsov va o'q otish sporti bo'yicha Anatoliy Asrabayevlar olimpiyadaning kumush medaliga sazovor bo'ldilar. Qilichbozlik sportida esa hamyurtimiz Valeriy Zaxarevich jamoa musobaqalarida bronza medali bilan taqdirlandi.

XVI qishki Olimpiyada o'yinlari Fransiyaning Albervil shaxrida 65 mamlakatdan kelgan 1084 sportchini to'pladi, hamda ular 12 ta sport turida 57 ta medallar shodasi uchun bellashdilar. Respublikamiz sportchilari MDH Birlashgan jamoasi tarkibida ishtirok etdilar. Mazkur Olimpiyadada sportchilarimizdan Lina Cheryazova fristaylning akrobatik sakrash usulida faxrli 5-o'rinni egallashga muvaffaq bo'ldi.

1994 yilning 12-27-fevralida Norvegiyaning Lillexammer shahrida XVII qishki Olimpiya o'yinlari bo'lib o'tdi. Bu yerga 67 davlatdan 1923 sportchi tashrif buyurdi. Mazkur qishki Olimpiyadada hamyurtimiz Lina Cheryazova fristyl bo'yicha Olimpiyada chempioni bo'lib, oltin medalni qo'lga kiritdi. O'zbekiston Respublikasi sportchilari 67 mamlakat orasida umumjamoa hisobida 14-o'rinni oldilar.

1996 yilning 19 iyul – 4 avgust sanalarida AQSHning Atlanta shahrida XXVI yozgi Olimpiya o'yinlari bo'lib o'tdi. Bu o'yinlarda dunyoning 197 mamlakatidan 10320 sportchi 26 ta sport turi bo'yicha 271 ta medallar shodasi uchun kurash olib bordilar. O'zbekiston sportchilaridan dzyu-do bo'yicha Armen Bagdasarov kumush, boks bo'yicha esa Karim To'laganov bronza medallarini qo'lga kiritdilar. Atlanta ringida vatandoshlarimizdan Dilshod Yorbekov, Narimon Otayev 5-8-o'rinlarani, yunon-rim kurashida Grigoriy Pulyayev 6-o'rinni egallashib, jamoamizga qimmatli ochkolar keltirdilar va bu bilan O'zbekistinning XXVI yozgi Olimpiyadada ishtirok etgan 197 mamlakat orasida 58-o'rinni olishiga o'z ulushlarini qo'shdilar.

1998 yil 7-22-fevral kunlari Yaponiyaning Nagano shahrida XVIII qishki Olimpiya o'yinlari bo'lib o'tdi. Naganoga jahonning 72 mamlakatidan kelgan 2302 sportchi 14 ta qishki sport turi bo'yicha 68 ta medallar shodasi uchun kurashdi. Bu o'yinlarda ishtirok etgan O'zbekiston milliy olimpiya terma

jamoasi sportchilaridan quyidagilar musobaqalarda faxrli o'rinlarni egalladilar: Lina Cheryazova fristayl bo'yicha 13-o'rin, Tatyana Malinina yakkalik figurali uchushda 8-o'rin, Roman Skornyakov figurali uchishda 19-o'rin, Komil O'rinboyev esa tog' chang'isi sportida 29-o'rinni egalladilar.

2000 yil 16-30-sentabrida Avstraliyaning Sidney shahrida XXVII yozgi Olimpiyada bo'lib o'tdi. Mazkur Olimpiya o'yinlariga 199 davlatdan 10651 nafar sportchi qatnashdi, hamda ular 37 ta sport turi bo'yicha 300 ta madallar shodasi uchun bellashdilar. Mamlakatimiz terma jamoasi safidagi 77 nafar olimpiyadachi musobaqalar dasturidan o'rin olgan sportning 13 turida ishtirok etdilar. Olimpiyadachilarimizdan Muhammadqodir Abdullayev boks bo'yicha oltin, Artur Taymazov erkin kurashda kumush, Rustam Saidov va Sergey Mixaylovlar esa boks bo'yicha bronza medallari sovrindori bo'ldilar. Olimpiya terma jamoamiz norasmiy umumjamoaa hisobida 41-o'rinni oldilar.

2002 yilning 8-24-fevral kunlari AQSHning Solt-Leyk-Siti shahrida XIX qishki Olimpiya o'yinlari bo'lib o'tdi. Mazkur Olimpiyadada ishtirok etish uchun 77 mamlakatdan 2399 nafar sportchi tashrif buyurdi. Ishtirokchilar sportning 15 turi bo'yicha 78 ta medallar shodasi uchun bahs yuritishdi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2004-yil 7-iyundagi «O'zbekiston Respublikasi sportchilarini Afina shaxri (Gretsiya)da o'tkaziladigan 2004-yilgi XXVIII yozgi olimpiya o'yinlarida munosib ishtirok etishlarini ta'minlash to'g'risida»gi qarori qabul qilindi. Olimpiada vatani poytaxtidagi stadiona o'yinlar tantanali ochilishi paytida O'zbekiston Respublikasi sportchilari delegatsiyasi ham kirib keldilar. XXVIII Olimpiada mash'alasini yoqish sharafiga grek yaxtachisi Nikolas Kaklamanisga nasib etdi.

Afina Olimpiadasida mamlakatimizdan 69 sportchi o'yinlar dasturiga kiritilgan sportning 37 turidan 15 tasi qatnashdi. Sport gimnastikasida Oksana Chusovitina, eshkak eshishda Ruslan Naurzaliyev va Sergey Bogdanov, Vladimir Chernenko, Yelena O'sarova, suzishda Irina Shlemova va Mariya Bugakova, dzyu-do Sanjar Zokirov, merganlikda Vyacheslav Skromnov va boshqalar, afsuski, saralash musobaqalarida finalga yo'llanma ola olmadilar. Velosportda shosseda guruh poygasida Sergey Lagutin marraga 56-bo'lib yetib keldi. Biroq polvonlarimiz va bokschilarimiz an'ana bo'yicha bu yozgi Olimpiadada ham juda quvonarli yutuqlarga erishdilar. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan sport ustasi Artur Taymazov erkin kurashda eng og'ir vaznli raqiblari o'rtasida eng kuchli ekanligini ishonarli ravishda tasdiqladi va Olimpiada chempioni bo'ldi.

Milliy jamoamizga ikkinchi oltin medalni yunon-rim kurashi bo'yicha 74 kg vaznli sportchilar bilan birga gilamga chiqqan Aleksandr Dokturashvili olib keldi. U saralash musobaqalari va yarim finalda bir necha nomdor polvonlarni mag'lubiyatga uchratdi. O'zbekistonlik sportchi hal qiluvchi bellashuvda yana bir jahon chempioni fin Marko Ili-Xannukselagni mag'lubiyatga uchratib, Olimpiada chempioni bo'ldi.

Erkin kurash bo'yicha 96 kg vaznli sportchilar o'rtasida yana bir vatandoshimiz – Mogamed Ibragimov XXVIII-Olimpiya o'yinlarining kumush medali sovrindori bo'ldi. Bokschilarimizdan O'tkir Haydarov 81 kg,

Bahodir Sultonov esa 51 kg vaznli charm qo'rqop ustalari o'rtasida bronza medallariga sazovor bo'ldilar.

Ko'p jihatdan ana shu sportchilarimizning zafarlari O'zbekiston Respublikasi milliy olimpiya jamoasidaga Gretsiya poytaxtidagi o'yinlarda ishtirok etgan 202 davlat o'rtasida 34-o'rinni egallash imkonini berdi. Mamlakatimiz vakillari norasmiy umumjamo'a hisobida Sidney Olimpiadasiga nisbatan yana yetti, 1996-yilgi Atlantadagi o'yinlardagiga qaraganda esa yigirma to'rt pog'ona yuqoriga ko'tarilishga erishdilar. XXVIII yozgi Olimpiada yakunlari bo'yicha O'zbekiston sportchilari Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari o'rtasida beshinchi, Markaziy Osiyoda esa 1-o'ringa chiqdilar.

O'zbekiston jahonda sport jadal rivojlanayotgan mamlakatlar qatoridan mustahkam o'rin oldi. Iroda To'laganova eng nufuzli Uimblon turnirida g'olib chiqqanligi, 2004-yilda Rustam Qosimjonov Jahon shaxmat federatsiyasi – FIDE yo'nalishi bo'yicha jahon chempioni bo'ldi.

O'zbek boks maktabining yosh va yorqin namoyondasi Abbos Atoyev esa 2007-yil 23 oktabr – 3 noyabr AQSHning Chikago shaxrida 120 mamlakatdan kelgan 700 nafardan ortiq eng mohir charm qo'rqop ustalari ishtirok etgan jahon birinchiligida o'z vaznida chempion bo'ldi hamda Pekin Olimpiadasiga chiqish huquqini qo'lga kiritdi.

XX qishki Olimpiada o'yinlari 2006-yil 10-28 fevral kunlari Italiyaning Turin shaxrida o'tkazildi. Unda 85 mamlakatdan kelgan 2600dan ko'proq sportchi qish sportining 15 turi bo'yicha o'zaro bellashdilar. Ularda Jazoir, Keniya, Senegal, Efiopiya, Marokash, Janubiy Afrika Respublikasi kabi qish sporti to'g'risida yaqin-yaqingacha umuman tasavvurlari bo'lmagan mamlakatlar vakillari ham ishtirok etganligi e'tiborga molik bo'ldi. Bu Olimpiadada O'zbekistondan tog' chang'i sportida Qayrat Ermatov, figurali uchishda yakkalik musobaqalarida Anastasiya Gimazetdinova, juftlikda esa Marina Aginina va Artem Knyazev qatnashdilar.

Turin qishki Olimpiadasida norasmiy umumjamo'a hisobida 29 ta (11ta oltin, 12 ta kumush va 6 ta bronza) medallarni qo'lga kiritgan Germaniya sportchilari 1-o'rinni oldilar. AQSH - 25 ta medal bilan ikkinchi, 22 ta medal bilan Avstriya 3-o'rinni egalladilar.

2012 yil 27 iyul - 16 avgust kunlari London shahrida bo'lib o'tgan XXX yozgi Olimpiada o'yinlarida jahonning 205 davlatidan 10500 nafar sportchi 302 komplekt medallari uchun 26 sport turlari bo'yicha musobaqalarda ishtirok etishdi. Olimpiada o'yinlari davomida jami 44 ta jahon va 117 ta olimpiya rekordlari o'rnatildi. Ozbekiston sportchisi Artur Taymazov uch karra Olimpiya chempioni bo'ldi.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasi suverenitetining birinchi yillaridan jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishiga milliy taraqqiyotga yordam beruvchi omil sifatida katta e'tibor qaratildi. Aynan shu maqsadlarda jismoniy tarbiya va sport faoliyatidagi o'zgarishlar jamiyatimizning yangi iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy sharoitlariga moslashtirildi.

Mamlakatimizda milliy, regional va umumjahon jarayonlar doirasida izchil kechayotgan o'zgarishlarni o'rganish, amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni baholash, tahlil etish, ilmiy-nazariy umumlashtirish, yangilanishlar rivoji o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi.

O'zbekistonda amalga oshirilgan keng ko'lamdagi ishlar hozirgi zamon jahon tsivilizatsiyasi bilan aloqador ekanligini alohida qayd etish lozim.

O'zbekiston umumjahon o'zgarishlar jarayonlari oqimida o'zining betakror ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy yangilanishlari dasturiga ega bo'lgan mamlakat sifatida o'ziga xos mavqe egalladi. Yangi tsivilizatsiya va insoniyat taraqqiyotiga kuchli ta'sir o'tkazishga qodir bo'lgan davlat sifatida o'zining keng imkoniyatlarini namoyon etdi.

Insoniyat tarixi turli davrlarda O'yg'onish hodisasini bosib o'tgan. O'zbek xalqi tarixida al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino va boshqa buyuk mutafakkir olimlar nomi bilan bog'liq bo'lgan IX-XII asr Uyg'onish davri birinchi Renessans hodisasi bo'ldi.

Turon xalqlari tarixidagi Sohibqiron Amir Temur va temuriylar nomi bilan bog'liq bo'lgan ikkinchi Uyg'onish davri jahon fani, madaniyati, umuminsoniy qadriyatlarni yuksak darajada o'zida mujassam etgan milliy davlatchilik va boshqaruv tizimining shakllanishi, milliy tiklanish davri bo'lib tarixda qoldi.

XX asrning so'nggi yillari o'zbek xalqi tarixida butunlay yangi davrni boshlab berdi. O'zbekiston o'zining juda katta aqliy va jismoniy imkoniyatlarini namoyon etib, jahon siyosatiga eng zamonaviy fikrlar bilan kirib bormoqda. Davlatimiz o'zining novatorlik kuchini ko'rsatayotgan dasturiy kontseptsiyalari, jahon ijtimoiy-siyosiy jarayonlarini ham tubdan isloh qilishga ta'sir qiladigan g'oyatda yangi imkoniyatlarini namoyish etmoqda. Ana shu nuqtai nazardan, mustaqillik, milliy g'oya, milliy taraqqiyot, modernizatsiya tushunchalari va bevosita uning tashabbuskori Islom Karimov nomi bilan bog'liq bo'lgan uchinchi Renessans davri boshlandi.

O'zbekistonda mustaqillik davrida jismoniy tarbiya va sport sohasining rivojlanishi mamlakatimizda amalga oshirilayotgan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarning samarali natijasidir, deb to'la ishonch bilan aytishimiz mumkin.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan yalpi yangilanishlar bevosita I.A.Karimov asarlarida, nutq va ma'ruzalari, suhbat va interv'yularida ilmiy-nazariy jihatdan chuqur tahlil etilgan. O'zbekiston Prezidenti I.A.Karimovning kitoblari istiqlol davridagi yangi tariximizni o'rganishning asosiy manbalardan biri va eng muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekistonda yangilanishlar jarayoni mamlakatimiz Prezidentining «Qonunlar o'zgarishlar jarayonlaridan avval yurishi kerak», degan metodologik ko'rsatmasi asosida amalga oshirilmoqda. Mustaqillikning dastlabki yillarida O'zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi Qonuni qabul qilindi. Mazkur qonunning Yangi tahriri 2000 yil 26 mayda tasdiqlandi. O'zbekiston xukumatining jismoniy tarbiya va sportni

rivojlantirish huquqiy-me'yoriy asoslari Konstitutsiya va xalqaro xuquq normalariga mos ravishda yaratildi.

Mustaqillik yillarida jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirishga qaratilgan amaliy ishlar natijasida:

- jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish, ommaviy-sport ishlari va milliy sport turlari rivojlantirildi;
- jismoniy tarbiya va sport sohasini mablag' bilan ta'minlash tizimi takomillashtirildi, nodavlat sektor rivojlantirildi;
- jismoniy tarbiya va sportning moddiy-texnik bazasi mustahkamlandi;
- milliy ta'lim dasturiga binoan jismoniy tarbiya va sport sohasiga kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash ishlari yo'lga qo'yildi.

O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishini to'rtta asosiy yo'nalishlarda kuzatish mumkin: ommaviy sport, bolalar sporti, xotin-qizlar sporti, yuqori natijalar sporti.

Ommaviy sport. Aholini ommaviy tarzda qamrab oladigan musobaqalar orqali barcha ijtimoiy qatlamga mansub aholi vakillari sportga jalb qilinmoqda. Har yili yoshlar, ishchi va xizmatchilar, madaniyat, huquq-tartibot, mudofaa xodimlari o'rtasida "Kamolot kubogi", milliy o'yinlar bo'yicha "Alpomish" sport musobaqalari, yoshlarning "Shunqorlar" harbiy sport musobaqalari, ayollarning "To'maris" sport festivali, nogironlarning "Jasorat-iroda-g'alaba" sport musobaqalari, o'quvchi va talabalarning uzluksiz sport musobaqalari muntazam o'tkazilmoqda.

Sportning ommaviy o'yin turi – futbolni yanada rivojlantirish maqsadida barcha viloyatlar va shahar markazlaridagi stadionlar qayta ta'mirlandi, futbol maydonlari rekonstruktsiya qilindi, futbol maktab-internatlari tashkil etildi, futbolni professional klublar tizimiga o'tkazilishining asosiy tamoyillari belgilandi.

Sportning o'yin turlari qatorida katta tennis mamlakatimizning barcha hududlarida ommaviy ravishda, tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Mamlakat aholisi o'rtasida tennisni targ'ib etish, shug'ullanuvchilarga tegishli sharoitlar yaratish maqsadida 1998 yilda Vazirlar Mahkamasining "O'zbekistonda tennisni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Unga muvofiq, bir necha yilda jahon andozalari talablariga javob beradigan tennis kortlari bunyod etildi, ular negizida turli darajadagi xalqaro musobaqalar o'tkazilmoqda.

Jismoniy tarbiya va sportni ommaviy axborot vositalari orqali keng targ'ib qilish, uning mohiyatini mamlakat aholisiga etkazish maqsadida, Vazirlar Mahkamasining 2003 yilda "Ommaviy sport targ'ibotini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilinib, unga binoan, O'zbekiston televideniesida maxsus "Sport" kanali tashkil etildi.

Mazkur ishlar sport bilan shug'ullanuvchilar sonini ortib borishiga zamin yaratmoqda. Masalan, 2008 yilda futbol bilan shug'ullanuvchilarning soni 1991 yildagiga nisbatan 80,6 foiz, kurash bilan shug'ullanuvchilar esa 89,8 foizga ko'paygan. 1991 yilda yurtimizda 52 sport turi mavjud bo'lsa, bugungi

kunda 74 ta sport turidan 65 dan ortig'i barcha hududlarda keng rivoj topib, ularni ommalashtirish uchun sharoitlar yaratilmoqda.

Bolalar sporti. Yosh avlodning jismoniy va ma'naviy barkamolligini ta'minlash, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va sportga mehr-muhabbatni rivojlantirish, joylarda bolalar sportining moddiy-texnik bazasini yaratish, zamonaviy bolalar sport komplekslari tarmog'ini barpo etish, sport uskunalari va jihozlari bilan ta'minlash ishlarini yanada faollashtirish maqsadida 2002 yil oktyabr oyida "O'zbekiston Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi" tuzildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Jamg'arma homiylik kengashining raisi etib saylandi.

Mazkur jamg'arma mablag'lari hisobidan so'nggi o'n yilda 1113 ta bolalar sport ob'ektlari, jumladan, 252 ta yangi sport komplekslari, 861 ta sport zallari qurildi, bularning 84 foizi qishloq joylarda qurilishi ta'minlandi. 2003-2013 yillarda 1816 ta sport ob'ekting ishga tushirilib, bolalarni sport bilan muntazam shug'ullanishiga xizmat qilmoqda. 2014 yilda 115 ta bolalar sporti ob'ektini qurish va rekonstruktsiya qilish, ularni asosan mamlakatimiz korxonalarida ishlab chiqarilayotgan zamonaviy sport anjomlari bilan ta'minlash uchun 107 milliard so'm mablag' ajratildi.

Bugungi kunda O'zbekistonda 2 millionga yaqin bolalar, shu jumladan, 842 ming qizlar 30 dan ortiq sport turi bilan muntazam shug'ullanmoqda. Bu raqam 2003 yilga nisbatan 1,4 barobar ko'pdir. Maktab o'quvchilarini jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlariga jalb etish 20,4 foizdan 40,5 foizga, jumladan qizlar o'rtasida 16,4 foizdan 32,5 foizga o'sdi. Umumta'lim maktablaridagi sport to'garaklari soni 65432 ta bo'lib, ularda jami 1637933 nafar o'quvchilar, shu jumladan 706878 nafari qizlar sport bilan muntazam shug'ullanmoqda. So'nggi o'n yilda qishloq joylarda bolalarning sport bilan muntazam shug'ullanishi 14,5 foizdan 39 foizga o'sdi. 1990 yilda 448 ming 800 nafar o'quvchilarning 7,4 foizi sport bilan muntazam shug'ullangan bo'lsa, 2014 yilda 2 million 219 ming nafar o'quvchilarning 34,8 foizi sport bilan muntazam shug'ullanmoqda.

Sport mashg'ulotlariga o'quvchilarni ommaviy ravishda, uzluksiz jalb qilishni tashkil etish maqsadida yoshlarning uch bosqichli "Umid nihollari", "Barkamol avlod", "Universiada" musobaqalarining hududlarda respublika final bosqichlarini o'tkazish rejasi belgilandi. 2002 yilda Farg'ona viloyatida o'tkazilgan "Umid nihollari" sport musobaqalarida 11 ta sport turi kiritilgan bo'lsa, 2015 yilda Xorazmdagi "Umid nihollari" musobaqalari 17 ta sport turi bo'yicha o'tkaziladi.

Xotin-qizlar sporti. O'zbekiston dunyoning 125 davlati orasida xotin-qizlar uchun qulay sharoitlar yaratish va onalikni muhofaza qilish borasida etakchi o'rinlardan birini egallab turibdi. Jahon reytingida mamlakatimiz ona va bola salomatligiga eng ko'p g'amxo'rlik ko'rsatayotgan 10 ta davlat safidan joy oldi. Aholi genofondini yaxshilash borasida amalga oshirilayotgan chora- tadbirlar natijasida ayollarning o'rtacha umri 66 yoshdan 73,5 yoshga uzaydi. Onalar va go'daklar o'limi 3 barobar kamaydi.

Yurtimizda ayollarga xos sport turlarini rivojlantirish, sport bilan shug'ullanishni aholining kundalik turmush tarziga aylantirish va shu orqali ayollar salomatligini asrash, ayolda o'z sog'ligiga bo'lgan mas'uliyatni kuchaytirish, sog'lom avlod tug'ilishini ta'minlash masalasi ustuvor vazifalardan biriga aylandi.

O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya institutida "Xotin-qizlar sportini rivojlantirish yo'nalishi" tashkil etilib, yuqori malakali ayol trenerlar va jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash ishlari yo'lga qo'yilgan. Bugungi kunda umumta'lim maktablarida 25169 nafar jismoniy tarbiya o'qituvchilari, shundan 6763 nafari ayol, bolalar va o'smirlar sport maktablarida esa jami 9983 nafar murabbiylar, shundan 2536 nafari ayol murabbiylar faoliyat qo'rsatmoqda. 1999 yilda ayol murabbiylar soni 2845 nafarni tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2012-2013 yillar davomida 15426 nafarni tashkil etdi. Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2010 yilda qabul qilgan "Qishloq joylardagi bolalar sport ob'ektlarida band bo'lgan ayol sport ustozlari mehnatini rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori muhim ahamiyat kasb etdi. Bunda qishloq joylarda faoliyat ko'rsatayotgan ayol jismoniy tarbiya o'qituvchilari va murabbiylar ish haqiga 15 foiz qo'shimcha tariflar berish belgilandi.

Respublika hududlarida O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi tashabbusi bilan 2005 yildan boshlab "Gimnastika barcha uchun" sport festivali, "Otam, onam va men sportchi oila", "Sog'lom ayol – sog'lom jamiyat" shiori ostida sport musobaqalari tashkil etilib, ularda har yili 500 mingdan ortiq xotin-qizlar ishtirok etmoqda.

Yuqori natijalar sporti. Yuqori natijalar sporti yoki katta sportning rivojlanish dinamikasini O'zbekiston terma jamoalarining xalqaro sport musobaqalari, Olimpiya va Osiyo o'yinlaridagi yutuqlari asosida kuzatish mumkin.

O'zbekiston sportchilari 1994 yilda Norvegiyaning Lillexammer shahrida o'tkazilgan XVII qishki Olimpiya o'yinlarida mustaqil terma jamoasi sifatida ilk bor qatnashib, 67 davlat o'rtasida 14 o'rinni egalladi. O'zbekiston terma jamoalarining xalqaro sport musobaqalari, Olimpiya, Osiyo, Paralimpiya va Paraosiyo o'yinlaridagi erishgan natijalarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, mustaqillikdan avval O'zbekistondan 10 ta yozgi Olimpiya o'yinlarida 59 nafar sportchi ishtirok etgan bo'lsa, mustaqillikdan keyin birgina Atlanta shahrida bo'lib o'tgan Olimpiya o'yinlarida mamlakatimizning 76 nafar sportchisi qatnashdi.

Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganidek, sport har qaysi millat, har qaysi xalqni dunyoga tanitishning, uning salohiyatini namoyon etish, g'urur va iftixorini yuksaltirishning eng samarali va ta'sirchan vositasidir. Bugun yurtimizda jadal rivojlanayotgan bolalar sporti – o'zbek sportining kelajagi, uning xalqaro maydondagi obro'-e'tiborini oshirishning mustahkam poydevoridir. Shuningdek, insonning shaxs sifatida kamol topishida, unda kuchli iroda, g'alabaga intilish, qiyinchiliklarni yengish ruhini tarbiyalashda,

qalbi va ongiga vatanparvarlik, el-yurtga sodiqlik, iftixor tuyg'ularini singdirishda sportning ahamiyati beqiyos.

Mamlakatimiz qudratini belgilaydigan eng asosiy omillardan biri bu shu yurtda yuksak ma'naviyatli, jismonan sog'lom, ruhan tetik, har tomonlama barkamol avlodni yetishtirish masalasidir. Davlatimiz rahbari "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarlarida: "Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro'-e'tibori ,avvalambor, farzandlarimizning unib-o'sib, ulg'ayib, qanday inson bo'lib hayotga kirib borishiga bog'liqdir",– degan edilar. Ana shu euzu-niyatlarni amalga oshirish yo'lida qator amaliy ishlar qilinayapti.

Bugun yurtimizda "Universiada", "Barkamol avlod", "Umid nihollari" kabi o'quvchi va talaba-yoshlar o'rtasida uzluksiz sport musobaqalarining tantanali ravishda o'tkazilib kelinayotganligi iqtidorli va iste'dodlilar safini kengaytirish bilan birgalikda shahar va qishloqlarimizda sport inshootlarini ko'paytirish imkoniyatini ham yaratdi. O'zbekiston Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi tashkil etilgandan buyon o'tgan davr mobaynida mamlakatimizda qariyb 1500 ta zamonaviy bolalar sporti obyekti barpo etildi. Yurtimizda 6 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan o'quvchilar o'rtasida sport bilan shug'ullanuvchilar 2008-yildagi 29,2 foizdan 2011-yilda 34,9 foizgacha, jumladan, qiz bolalar o'rtasida 24,1 foizdan 31,4 foizgacha oshdi.

Mamlakatimizda minglab yigit-qizlarimizning sport bilan shug'ullanayotganliklari tufayli ularning jismoniy holatiga, salomatligiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Jumladan, 2005-2011-yillarda mutloq sog'lom bolalar mamlakat bo'yicha 52,7 foizdan 62,9 foizgacha o'sdi, surunkali kasalliklarga chalingan bolalar soni esa keskin kamaydi. O'g'il va qiz bolalarning ortacha bo'yi va salmog'i oshmoqda. Harbiy xizmatga chaqirilgan yoshlar o'rtasida xizmatga loyiq deb topilganlar sezilarli darajada ortgani ham bu boradagi ishlarning amaliy natijasidir.

2011-yilda "Bolalarni asraylik" xalqaro tashkiloti tomonidan tuzilgan jahon reytingida O'zbekiston bolalar salomatligini mustahkamlash borasida katta g'amxo'rlik ko'rsatayotgan eng ilg'or yetakchi o'n mamlakat qatoriga kiritilgani yurtimizda barkamol avlodni tarbiyalash yo'lidagi amaliy sa'y-harakatlarning yana bir xalqaro e'tirofidir.

"Universiada" yoshlar uchun tashkil qilingan "Umid nihollari" va "Barkamol avlod" musobaqalarining ramziy davomidir.

"Universiada" oliy o'quv yurtlari talabalarining musobaqalari o'tgan yillar mobaynida dastlab 2000 yili Namanganda o'tkazilgan. Mamlakatimiz talaba-yoshlarining katta sport bayramiga Buxoro (2002 yil), Samarqand (2004) viloyatlari hamda Toshkent (2007) shahri mezbonlik qilgan edi.

"Kichik olimpiada"- O'zbekistonda bu bellashuvlarni mehr bilan shunday ataydilar. Mazkur musobaqa halarda har ikki yilda (2004 yildan boshlab esa har uch yilda) o'tkazilib, ular 2000 yilda Sidney Olimpiadasi yilida tashkil etildi. O'shanda Universiadaning gullar shahri Namangan qabul qilgan edi. O'sha musobaqa halarda 1700 dan ortiq talaba sportchilar ishtirok etgan. Ular sportning 9 turi bo'yicha medallar uchun sport musobaqalarida qatnashganlar.

“Universiada”, “Barkamol avlod”, “Umid nihollari” sport musobaqalari endi an'anaga aylanib, nafaqat sportchi yoshlar ko'rigi bo'lib qoldi, ular O'zbekistonning taraqqiyot sari ishonch bilan bosgan odimlari ifodasidir.

O'zbekistonda yoshlarning uch bosqichli sport musobaqalari

«Umid nihollari»		«Barkamol avlod»		«Universiada»	
				2000	Namangan
		2001	Jizzax		
2002	Farg'ona			2002	Buxoro
2003	Urganch	2003	Andijon		
				2004	Samarqand
		2005	Toshkent		
2006	Qarshi				
				2007	Toshkent
		2008	Nukus		
2009	Guliston				
				2010	Andijon
		2011	Termiz		
2012	Termiz				
				2013	Buxoro
2014					
		2015			

O'zbekiston sportchilarining yozgi va qishki Olimpiya o'yinlaridagi natijalari

O'yin	Yil	Shahar, mamlakat	Jami davlat	O'z.term a jamoa tarkibi	Medallar turi va soni			Umum jamoa o'rni
					olt	kum	br	
XXV	1992	Barselona, Ispaniya	169	17	3	1	-	MDH
XVII	1994	Lillexammer, Norv.	67	7	1	-	-	14
XXVI	1996	Atlanta, AQSH	197	76	-	1	1	58
XXVII	2000	Sidney, Avstraliya	199	77	1	1	2	41
XXVIII	2004	Afina, Gretsiya	202	69	2	1	2	34
XXIX	2008	Pekin, Xitoy	204	58	1	2	3	40
XXX	2012	London, Angliya	205	56	1	-	2	47

O'zbekiston sportchilari 1991 - 2014 yillarda yirik xalqaro musobaqalarda olgan medallari to'g'risida ma'lumot

Yillar	Medallar turi			Jami
	oltin	kumush	bronza	
1991 - 1999	641	615	753	2009
2000 - 2014	2233	2294	2718	7245
Jami	2874	2909	3471	9254

Istiqlol yillarida O'zbekiston sportchilari Olimpiya o'yinlarida jami 25 ta medallarga (9 ta oltin, 6 ta kumush, 10 ta bronza), Osiyo o'yinlarida 271 ta medallarga (62 ta oltin, 95 ta kumush, 114 ta bronza) sazovor bo'lgan.

O'zbekiston sportchilarining Olimpiya o'yinlaridagi yutuqlari

Olimpiya o'yinlari	Yil	O'tkazilgan joyi	Sportchilarning olgan o'rni	Sport turi
XXVI	1996	Atlanta AQSH	A. Bagdasarov – 2 K. To'laganov – 3	dzyudo boks
XXVII	2000	Sidney Avstraliya	M. Abdullayev – 1 A. Taymazov – 2 R. Saidov – 3 S.Mixaylov – 3	boks erk/kurash boks boks
XXVIII	2004	Afina Gretsiya	A. Taymazov – 1 A. Dokturashvili – 1 M. Ibragimov – 2 U. Xaydarov – 3 B. Sultonov - 3	erk/kurash kurash kurash boks boks
XXIX	2008	Pekin Xitoy	A. Taymazov – 1 A. Tangriyev – 2 S. Tigiyev – 3 R. Sobirov – 3 E. Xilko – 3 A. Fokin – 3	erk/kurash dzyudo kurash dzyudo trampolin gimnastika
XXX	2012	London Angliya	A. Taymazov – 1 R. Sobirov – 3 A.Atoyev – 3	erk/kurash dzyudo boks

Jadvalni to'ldiring.

O'zbekistonda olimpiya harakatining rivojlanish bosqichlari

I - bosqich	II- bosqich
1952–1992 yy.	1992 – hozirgi davrgacha
Xususiyatlari	

?

O`zR “Jismoniy tarbiya va sport to`g`risida”gi Yangi taxriridagi Qonun qachon qabul qilingan?

Mustaqillikning dastlabki yillarida jismoniy taibiya va spoit sohasida qanday tadbirlar amalga oshirildi?

Sog'lom avlod davlat dasturida jismoniy tarbiya va sportning qanday o'rni? Nogironlar sporti haqida nimalarni bilasiz?

O`zR Milliy Olimpiya Qo`mitasi (MOQ) qachon tashkil qilingan?

MOQning tuzilishi va maqsad hamda vazifalari nimalardan iborat?

Qachon Mustaqil O`zbekiston sport jamoasi birinchi marta yozgi Olimpiya o`yinlarida ishtirok etgan?

TEST SAVOLLARI

O'zR "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Yangi taxriridagi Qonun qachon qabul qilingan?

- a) 2000 y. b) 1997 y. c) 1999 y. d) 1992 y.

O'zbekiston Respublikasida qaysi orden birinchi ta'sis etilgan?

- a) «Sog'lom avlod uchun»
b) «Do'stlik»
c) «Mehnat shuxrati»
d) «Mustaqillik»

«Sog'lom avlod uchun» Davlat dasturining asosiy vazifasi?

- a) sog'lom turmush tarzini shakllantirish
b) yosh avlodni tarbiyalash
c) jasmoniy tarbiya darslarini tashkil qilish
d) sportni rivojlantirish

O'zR Milliy Olimpiya Qo'mitasi (MOQ) qachon tashkil qilingan?

- a) 21 yanvar 1992y
b) 29 dekabr 1991y.
c) 14 yanvar 1992 y.
d) 18 noyabr 1991y.

O'zR MOQning birinchi prezidenti etib kim saylangan?

- a) O.N.Nazirov
b) S.S.Ro'ziev
c) R.D.Kurbonov
d) J.A.Akramov

O'zR MOQning maqsadi va vazifalari?

- a) olimpiya g'oyalarini himoya qilish, milliy terma jamoalarni Olimpiya o'yinlariga tayyorlash.
b) olimpizmni targ'ibot qilish
c) professional sportni rivojlantirish
d) milliy sport uyushmalarini tuzish

O'zbekiston nechanchi yilda XOQga qabul qilindi?

- a) 1993 y. b) 1991 y. c) 1994 y. d) 1992 y.

Qaysi sportchi sharafiga xalqaro musobaqalarda ilk bor O'zR Davlat bayrog'i ko'tarilgan?

- a) Gennadiy Chetin b) Lina Cheryazova
c) Iroda Tulyaganova d) Narimon Ataev

O'zbekistonda birinchi Xalqaro tennis turniri qachon o'tkazilgan?

- a) 1994 y. b) 1996 y. c) 1998 y. d) 2000 y.

Tennis bo'yicha Prezident Kubogi nechanchi yilda tashkil etilgan va birinchi g'olib kim bo'lgan?

- a) 1994 y. Chak Adams
b) 1995 y. Marat Safin
c) 1996 y. Oleg Ogorodov
d) 1997 y. Dmitriy Tomashevich

Qaysi sportchi sharafiga Olimpiya o'yinlarida ilk bor O'zR Davlat bayrog'i ko'tarilgan?

- a) Lina Cheryazova
- b) Armen Bagdasarov
- c) Muxammadqodir Abdullaev
- d) Oksana Chusovitina

Qachon O'zbekiston futbol terma jamoasi Osiyo o'yinlari chempioni bo'lgan?

- a) 1994 y. Xirosima
- b) 1996 y. Dubay
- c) 1992 y. Seul
- d) 1995 y. Toshkent

Markaziy Osiyo o'yinlari qaysi davlat tashabbusi bilan ta'sis etilgan?

- a) O'zbekiston Respublikasi
- b) Qozog'iston
- c) Tojikiston
- d) Rossiya Federatsiyasi

Birinchi Markaziy Osiyo o'yinlari qachon va qaerda o'tkazilgan?

- a) 3-8 sentyabr 1995 y. Toshkent
- b) 5-10 sentyabr 1997 y. Ashxobod
- c) 10-15 sentyabr 2001 y. Olmata
- d) 12-17 sentyabr 1999 y. Toshkent

O'z R Prezidenti I.A.Karimovga Oltin Olimpiya ordeni nechanchi yilda taqdim etilgan?

- a) 1996 y.
- b) 1998 y.
- c) 2000 y.
- d) 2006 y.

Qachon Mustaqil O'zbekiston sport jamoasi birinchi marta yozgi Olimpiya o'yinlarida ishtirok etgan?

- a) 1996 y. Atlanta
- b) 1994 y. Lillexammer
- c) 1988 y. Seul
- d) 1992 y. Barselona

O'zbekiston Olimpiya Shon shuxrati muzeyi qachon ochilgan?

- a) 1996 y. 2 sentyabr
- b) 1991 y. 31 avgust
- c) 1996 y. 18 oktyabr
- d) 1993 y. 10 may

O'zbekistonda 1999 yil 27 mayda qaysi yo'nalishda qaror qabul qilingan?

- a) jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish
- b) futbolni ommalashtirish
- c) bolalar sportini rivojlantirish
- d) sportni targ'ibot qilish

«Alpomish» va «Barchinoy» maxsus testlari qachon joriy qilingan?

- a) 01.01. 2000 yil
- b) 27.05.1999 yil
- c) 01.06.1992 yil
- d) 21.01.1992 yil

O'zR Prezidenti «Xalqaro Kurash Assotsiatsiyasini qo'llab-quvvatlash to'g'risida»gi farmoni qachon e'lon qilingan?

- a) 1999 y. 1 fevral
- b) 1993 y. 4 mart
- c) 1995 y. 2 sentyabr
- d) 1992 y.14 yanvar

«Alpomish» va «Barchinoy» maxsus testlari qaysi yoshdagi aholiga mo'ljallangan?

- a) 6 yoshdan 60 yoshgacha va undan yuqori
- b) 15 yoshdan18 yoshgacha
- c) barcha yoshdagilar
- d) 7 yoshdan70 yoshgacha

O'zbekistondagi I-Universiada qachon va qaerda o'tkazilgan?

- a) 2000 yil, Namangan
- b) 2000 yil, Toshkent
- c) 2000 yil, Farg'ona
- d) 2002 yil, Samarqand.

“O'zbekistonda bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasini tuzish to'g'risida”gi Farmon qachon qabul qilingan?

- a) 2002 y. 24 oktyabr
- b) 2004 y. 16 fevral
- c) 2007 y. 6 noyabr
- d) 2011 y. 27 avgust

O'zbekistonda “Bolalar sportini rivojlantirish to'g'risida”gi qaror qachon qabul qilingan?

- a) 2002 y. 31 oktyabr
- b) 2006 y. 20 may
- c) 2008 y. 24 mart
- d) 2012 y.10 sentyabr

O'zR Madaniyat va sport ishlari Vazirligi qachon tashkil etilgan?

- a) 2004 y. 30 sentyabr
- b) 2006 y. 11 sentyabr
- c) 2010 y. 16 iyul
- d) 2012 y. 8 dekabr.

“Barkamol avlod” sport musobaqalarida kimlar qatnashadi?

- a) kasb- hunar kollejlari o'quvchilari
- b) maktab o'quvchilari
- c) maktabgacha tarbiya bolalari
- d) oliy o'quv yurti talabalari

O'zR “Ommaviy sport targ'ibotini yanada kuchaytirish chora tadbirlari to'g'risida”gi qaror qachon qabul qilingan?

- a) 2003 y. 4 noyabr
- b) 2004 y. 20 aprel
- c) 2009 y. 12 yanvar
- d) 2012 y.27 iyun

O'zbekistonda sport to'g'risidagi qarorlarda qanday tamoyillar ishlab chiqilgan?

- a) sport turlarini professional asosda tashkil etish va rivojlantirish
- b) sport turlarini yoshlar orasida ommaviylashirish
- c) o'quv yurtlarida futbol, tennis, kurashni rivojlantirish
- d) sport inshootlarini qurish

O'zR Prezidenti I.A.Karimov Osiyo Olimpiya Kengashi tomonidan qanday taqdirlangan?

- a) Osiyo Olimpiya Kengashi Oltin ordeni berilgan
- b) Oltin kubok berilgan
- c) Faxriy yorliq berilgan
- d) Diplom berilgan

Sidneydagi Olimpiya o'yinlarida O'zbekiston terma jamoasi uchun kim oltin medal keltirgan?

- a) Muxammadqodir Abdullaev
- b) Dilshod Mansurov
- c) Artur Grigoryan
- d) Ruslan Chagaev

XXVII yozgi Olimpiya o'yinlarida O'zbekiston umumjamoa hisobida nechanchi o'rinni egallagan?

- a) 41 o'rin b) 34 o'rin c) 58 o'rin d) 40 o'rin

XXVIII yozgi Olimpiya o'yinlarida O'zbekiston umumjamoa hisobida nechanchi o'rinni egallagan?

- a) 34 o'rin b) 40 o'rin c) 41 o'rin d) 35 o'rin

XXIX yozgi Olimpiya o'yinlarida O'zbekiston umumjamoa hisobida nechanchi o'rinni egallagan?

- a) 40 o'rin b) 47 o'rin c) 34 o'rin d) 41 o'rin.

XXX yozgi Olimpiya o'yinlarida O'zRning qaysi sportchisi oltin medal olgan?

- a) Artur Taymazov b) Rishod Sobirov
- c) Abbos Atoev d) Artur Grigoryan

XXX yozgi Olimpiya o'yinlarida O'zbekiston umumjamoa hisobida nechanchi o'rinni egallagan?

- a) 47 o'rin b) 40 o'rin c) 41 o'rin d) 56 o'rin

XXX yozgi Olimpiya o'yinlarida qaysi sportchimiz bronza medal olgan?

- a) Rishod Sobirov
- b) Artur Taymazov
- c) Vadim Menkov
- d) Armen Bagdasarov.

ADABIYOTLAR

- O'zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi qonuni. T.: «O'zbekiston», 2000.
- Karimov I.A.. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. - T.: 1998.
- Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. T.: 2008.
- Buyuk va muqaddassan, mustaqil Vatan. Ilmiy ommabop risola. T.: 2011.
- Karimov I.A. Mamlakatimizni yanada obod etish va modernizatsiya qilishni qat'iyat bilan davom ettirish yo'lida. T.21- T.: "O'zbekiston, 2013.– 416 b.
- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning O'zbekiston Bolalar sportini rivojlantirish Jamg'armasi homiylik kengashi majlisidagi ma'ruzasi. – "Xalq so'zi", 16.03.2013 y.
- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning O'zbekiston Bolalar sportini rivojlantirish Jamg'armasi homiylik kengashi majlisidagi ma'ruzasi. – "Xalq so'zi", 2014 y.
- Karimov I.A. O'rta asr Sharq mutafakkirlari va olimlarining jahon sivilizatsiyasidagi o'rni va ahamiyati. Xalqaro anjumanda so'zlagan nutqi. 16 may 2014 y.
- Yagonasan, muqaddas Vatanim, sevgi va sadoqatim senga baxshida, O'zbekistonim. O'quv uslubiy qo'llanma. T.: 2014.–160 b.
- Axmatov M.S. Uzluksiz ta'lim tizimida ommaviy sport-sog'lomlashtirish ishlarini samarali boshqarish. T.: 2005. – 142 b.
- Ernazarov E. Olimpiada – jahon sporti bayrami. Ilmiy-ommabop risola. T.: "Sharq", 2008.–206 b.
- Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. T.: 2008.
- O'zbekistonning yangi tarixi. Uchinchi kitob. Mustaqil O'zbekiston tarixi. Tuzuvchilar: N.Jo'raev, T.Fayzullav.T.: "Sharq", 2000.–560 b.